

ŽEMAITĖS

S K A I T Y M A I K E L M Ė J E

Pirmieji Žemaitės skaitymai Kelmės rajono savivaldybės Žemaitės viešojame bibliotekoje įvyko 2005 metais. Manyta juos organizuoti kas dveji metai, tačiau dėl įvairiausių priežasčių, ne visada tai sekėsi įgyvendinti. 2008 metais išleistoje knygoje „Žemaitės skaitymai“ išspausdinti pirmųjų dviejų skaitymų pranešimai, o į šį leidinį surinkti ketvirtųjų, penktųjų ir šeštųjų Žemaitės skaitymų pranešimai, kurie turėtų sudominti lietuvių literatūros mokytojus, bibliotekininkus, ir, žinoma, rašytojos Žemaitės asmenybės bei kūrybos gerbėjus.

Nijolė Kančauskienė, vyr. metodininkė,
leidinio sudarytoja

Ramunė BLEIZGIENĖ,
Lietuvių literatūros ir tautosakos
instituto jaunesnioji mokslo
darbuotoja

JAUSMAI ŽEMAITĖS APSAKYMUOSE

Žemaitės kūryba pirmiausia yra privačios (daugiausia moterų ir vaikų) patirties pasirodymo vieta. Nors dauguma kūrinių kone visuotinai buvo priimti kaip realistiški, t. y. pasakojantys apie tai, kas iš tiesų vyko, ir iki šių dienų jais pasitikima kaip buvusio gyvenimo „fotografijomis“, tačiau būta ir išimčių. Pirmieji Žemaitės kūrinių skaitytojai ir vertintojai buvo suabejoję kai kurių Žemaitės herojų patiriamų jausmų natūralumu. Povilo Višinskio laiške perpasakojamos Stasiui Matulaičiui kilusios abejonės, ar „Sutkuose“ ir „Trijose mylimose“ aprašomi paprastų sodiečių jausmai yra „natūrališki“. Toks perdėtas jausmų vaizdavimas („visokių mylavimų“) pirmiesiems Žemaitės kūrybos vertintojams atrodė kaip miestietišku romanų įtaka, atviras jausmų reiškimas, jų manymu, daug labiau būdingas miestiečiams nei kaimo žmonėms. P. Višinskio ir jo bendražygių išsakytos pastabos labai sujaudino rašytoją ir ji su didžiuliu įkarščiu ėmėsi ginti savo herojų tikroviškumą, kaip svarbiausią argumentą pasitelkdama tai, kad visa, ką aprašė, yra savo akimis mačiusi¹. Tačiau 1913 m. leidime Žemaitė išbraukė kai kurias „sentimentaliausias“ „Sutkų“ vietas, vadinas, reagavo į kritiką. Galima manyti, kad kaimiečių jausmų „(ne)natūrališkumo“ problema atskleidžia ne tik Žemaitės novatorišką požiūrį (skirtingą nuo visuotinės opinijos) į kaimo žmogų, bet ir jos konfrontaciją su literatūrinėmis konvencijomis. Sauka atkreipia dėmesį į vakarų Europos literatūros tradicijoje nusistovėjusius (Cervanteso Sančas

¹ Tokį patį tvirtinimą, kad kūryba yra rašymas tik apie tai, kas iš tiesų vyksta, randame Auerbacho cituojamame Balzako laiške: „Čia nebus vietos išgalvotiems faktams, čia matysime tik tai, kas visur vyksta“ Cit. iš Erich Auerbach, op. cit., 510

Pansa, F. Rabelais Gargantiua ir Pantagriuelis) kaimiečio vaizdavimo būdus: „Kūniška smagybė, prigimties geiduliai yra vienintelė sfera, į kurią laisvai įsileidžiamas kaimietis – prastuomenė, vulgus. Juokas ir žaidimas. Kaimietis, pasaulinėje kultūroje įsitvirtina ne tragedijoje, o komedijoje. Jis ne herojus, o fiziologinis tipas“.² Šioje žiūros perspektyvoje visai kitaip atrodo Žemaitės savųjų (herojų) apgynimas „[P]o lopų sermėgos karščiau kartais širdis muša kaip po šilkų sajetu, ir aiškiau parodo savo jausmą nejučiomis sermėginis kaip šilkinis, katras iš anksto skiria žodžius ir nudavimus ant pagražinimo ir apkaitinimo savo jausmų.“³

Žemaitės apsakymuose randame du galimus žmonių tarpusavio santykių modelius, kurių veikimas aiškiausiai pasirodo kuriant šeimą. Apsakymuose brėžiama alternatyva: naudos siekimu paremta santuoka arba abipusio jausmo inspiruotas partnerio pasirinkimas. Apsakyme „Petras Kurmelis“, regis, susiklosto palanki proga kitokioms, nei vien turto mainais paremtoms, vedyboms. Šiame kūrinyje rašytoja pamažu pereina nuo tradicinio, pirmiausia su išore susijusio žmogaus aprašymo prie nors ir neišplėtotų, bet reikšmingų jo viduje vykstančių pokyčių fiksavimo. Su Petru Kurmeliu skaitytojas pirmiausia supažindinamas ne tiesiogiai, bet per jo pagamintus daiktus. Daiktai, žmogaus rankų darbo kūriniai, kalba už patį žmogų. Kitas asmuo vertė ir padėję šiame pasaulyje nusakantis, pačios Žemaitės ne itin išryškintas elementas – namai, sodyba (gyvenimas). Akcentuojamas namų aplinką ir juose gyvenančius žmones siejantis tarpusavio priklausomybės ryšys. Tačiau kad ir kokios iškalbingos būtų šios žmogaus gyvenimo detalės, rašytoja imasi parodyti tokio žvilgsnio ribą, už kurios lieka asmens individualumas, vidinio gyvenimo „krustelėjimai“. Nors Žemaitė pabrėžia motinos ir sūnaus ryšį kaip turintį lemiamą reikšmę tolesniems sūnaus santykiams su moterimis („O katras myli motyną, tas kurią dieną mylės ir pačią“ (p. 20)), negalime

² Donatas Sauka, op. cit., 98

³ Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušėnai, 1898 m. spalio 10 d.), Žemaitė, *Raštai* 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 96

nepastebėti, kad prie mirštančios motinos lovos sėdėdamas ir meiliu žvilgsniu nužvelgdamas motinos kūną Petras Kurmelis neperžengia tam tikros žvilgsnio (matymo) ribos: „Kiek ta rankelė yra prisidirbusi, kiek grašio sukalus...“ (p. 111). Meilė, prisirišimas prie motinos kažkaip nekaltai yra suaugęs su žinojimu, kad ji daug „grašio sukalus“. Tame Kurmelio motinos kūno paviršiumi slystančiame žvilgsnyje juntama, kad jis savo motinos nemato atskirai, nesubendrintai, ji tėra viena iš daugybės moterų, kurių svarbiausia ir Petro labiausiai vertinama ypatybė – „anos moka iš menko nieko grašgalį sukalti“ (ten pat). Lygiai su tokia pačia nuostata jis žvelgia ir į būsimą žmoną – ji turėtų būti gera šeiminkė, mokėti prižiūrėti ūkį, saugoti namų tvarką, nebjauroti gyvenimo. Akys yra išskaičiuojančios, vertinančios. Ši žmogaus patyrimo savybė ryškėja toje kūrinio vietoje, kur Petras Kurmelis nepastebėdamas pasakotojos aprašyto gamtos grožio žvelgia į pasaulį apskaičiuojančiu, vertinančiu žvilgsniu: „Kitą [medį] pamatė kumpą, teipogi nenuleisdamas akių, priėjęs mėgino aukštį ir drūktį, rodos, kiaurai permatydamas balaną ir šerdį (p. 121). Šioje kūrinio vietoje akivaizdžios dvi žiūros į pasaulį perspektyvos: vienas žvilgsnis (pasakotojos) gamtos pasaulį mato kaip visumą, susijusią nematomais (saitais: saulelė su meile ir rūpesčiu apžiūri visas žemės kerteles, mėnuo skuba pakeisti per dieną pavargusią ir miegot traukiančią saulelę, vėjelis švelniai, atsargiai liečia, siūbuoja medžių šakas lyg kūdikius – gamta matoma kaip darniai sugyvenanti šeima. Kitas žvilgsnis (Petro Kurmelio) nebeatpažįsta kito matymo gamtos harmonijos, „mislis“ apie pinigus, galimą lengvą uždarbį jo žvilgsnį susiaurina, matomus gamtos gaivalus išskiria iš visumos. Įdomu, kad kitaip suvokti žmogų Petras Kurmelis ima tada, kai gali tik girdėti, bet negali matyti (tuomet pirmumas tenka klausai, o ne akims). Lemiama, ne vieno mokslininko aptarta apsakymo kulminacinė vieta, kai Kurmelis „belandydamas po tankmės“ netyčia išgirsta žmonos ir dvaro piemens pokalbį. Tik pradėdamas klausytis jis nemato kalbančiųjų, jo dėmesį patraukia kalbos intonacijos: „[N]ugirdo netolimais kažį kokią kalbą kaip verksmą; klausos sustojęs – šneka. Priėjęs arčiau, tankmėj pasislėpęs, klausos – aiškus moteriškas

balsas klosto" (p. 140). Tik kai akys nemato, o ausys dar neatpažįsta, kieno balsas, Kurmelis apsaugomas nuo išankstinių nuostatų ir gali visai kitaip priimti išgirstamus žodžius. Jis matė juodus Marcės marškinius, stambų kūną, tinkamą „darbą dirbti“, tačiau visas ankstesnis žinojimas apie moterį, paliekamas nuošaly (suskliaudžiamas) ir atsiranda galimybė išgirsti, ką ji pati apie save sako, „įsiklausyti“ į jos vidų. Štai kaip aprašoma scena, kai Kurmelis tampa atviras, pasirengęs išgirsti Marcės tariamus žodžius: „Prisispaudęs prie medžio, tvenkdamas dūsavimą, su virpančia širdžia grobstė ausimis mėtomus priešais žodžius" (ten pat). Klausymasis labiau sutampa su jautimu širdimi nei matymas, žiūrėjimas. Tik klausantis „su virpančia širdžia“, galima aiškiai suprasti (atjausti) moters žodžius, kai ji prisipažįsta: „Negaliu priprasti, negaliu širdies užlaužti, negaliu nė paveizėti, negaliu mylėti..." (ten pat).

Jausmai Žemaitės tekstuose nėra priešingi pasaulio ar gamtos tvarkai. Harmoningi abipusiai vyro ir moters santykiai ją palaiko ir grindžia. Supanti gamta yra arba galėtų būti palanki susivokti asmeniui, kokie yra jo jausmai, ką turėtų pasirinkti – nes šioje aplinkoje gimstantys ar atpažįstami jausmai yra tikri. Todėl Petro Kurmelio tam tikras aklumas – negebėjimas matyti daugiau nei tik naudą – byloja ir apie jo nesugebėjimą susigaudyti savuosiuose jausmuose: „Petras nieko nematė ir negirdėjo, vadžiojo tik akimis nuo vieno medžio ligi kito, apmąstydamas kožno varšą, prekę, didumą ir sugadnumą. Beskirstant, besidžiaugiant medžiais, ne vieną uogelę sumyniojo, ne vieną grybelį sutrypė" (p. 121). Apkurtęs ir apakęs – šiuo atveju – tik save girdintis ir save matantis žmogus, iškrenta iš pasaulio tvarkos ir tampa niokotoju. Neteisingai pasirinkęs Petras tampa vidinės gamtos niokotoju. Aklumas gamtos grožiui sutampa su aklumu vidiniams išgyvenimams – jausmams, kaip gamtos balsui / aidui savyje. Tai lemia visišką gyvenimo griūtį – Kurmelio ankstesnis pasaulis sužlunga po vedybų, nebelineka motinos kurčios pirmykštės tvarkos. Naujosios netvarkos ar chaoso priežastis – jausmų (meilės) stoka ar jų nebuvimas.

Gana įdomi ir kita šio apsakymo veikėja – Marcė, kurios vidinė kaita, gal ne tokia ryški, bet tikrai ne mažiau svarbi, liudija besikeičiantį pačios autorės požiūrį į savuosius personažus. Juk nuo pat pirmųjų eilučių, kur trumpai sušmėžuoja Marcė, juntame tam tikrą ne tik Kurmeliui, bet ir pasakotojai kylantį kokybės, nemalonumo, gal net priešiško jausmą, nuolat pabrėžiama merginos nešvara – purvini marškiniai, plaukai išsipešioję, apyjuodės basos kojos, taip pat nemalonūs akiai ir jos stambūs kūnas – augalota, stambi „kaip terliūzas“, „išsidrėbusi į stuomenį“, į rūbus vos įsispraudusi, „kuo nesprogsta“ (nors „Sutkuose“ gana meiliai rašoma apie jaunosios Sutkienės papildinį: „Dabar nebe išblyškusi, kliena Magdelė, bet su geru paliaukiu, drūkta bobelė, baltai raudona, skaisti kaip rožė pūrinė, matyti, gerą ganiavą turinti“ (p. 212)). Tačiau, nepaisant to akims nemalonaus Marcės kūno pavidalo (tikrai ne „rožės pūrinės“), būtent į jos lūpas įdėti svarbiausi, Kurmelio požiūrį į pasaulį aukštyne kojom apverčiantys, žodžiai: „O meilės davė man vyras? Nors bent kartą paklausė kuomet manęs: galiu jį mylėti ar ne? Kaip aš jį mylėsiu, kad tarp mūsų apie meilę kalbos niekuomet nebuvo? Jis manęs nemyli...“ (p. 141). Nuo pat pradžių vaizduojama kaip vienaprasmiškai neigiama herojė, neturinti jokių, kaimo žmogaus akimis žiūrint, teigiamų bruožų, apsileidėlė, tinginė, šiurkšti su tėvais ir t. t., Marcė staiga ima kalbėti apie neišsipildžiusius troškimus. Visai pagrįstas būtų klausimas, kieno sąmonėje įvyksta pokytis, leidžiantis taip netikėtai atverti mūsų akims šios moters vidų. Veikiausiai pačios autorės. Juk nėra netikėta ir nesuprantama, kad Katrės, su kurios išgyvenimais pasakotoja susitapatina (skaitytojas taip pat), vidiniai „krustelėjimai“ priartinami, tampa matomi, atjaučiami. Visai kitaip žiūrima į Marcę. Pasakojimas pakrypsta taip, jog pasirodo, kad net blogiausieji gali patirti skaudžius, kankinančius jausmus. Po šio Marcės atsivėrimo, jos vertinimas tik pagal kūno paviršių, elgesį, netgi šiurkščius seniau sakytus žodžius nebeatrodo pakankamas, sužinome papildomų esminių faktų – ji trokšta meilės, artimumo, turi neišsipildžiusių svajonių, lūkesčių. Vienaplanis moters paveikslas sukomplikuojamas vidinio gyvenimo faktų.

Apsakyme „Sutkai“ abipuse meile grįsti vyro ir moters santykiai tampa žmonių gyvenimo (kaip) idilės pagrindu. Moteris pirmoji „pajunta“ ryšio galimybę. Vyro ir moters santykių pradžia – akys: „Kaip pervers mane akimis, net kakta man užkaito. <...> širdis man tvaskėjo, kakta kaito, akyse regėjau įsmeigtas jo rudas akis“ (p. 191–192). Šioje ištraukoje akcentuojamas ne tiek moters jausmingumas, kuris atrodo natūralus, vos ne įgimtas, kiek vyro gebėjimas atsakyti tuo pačiu, mokėjimas jausti / užjausti: „Juto, jog reikia raminti, reikia paguosti nuliūdusią mylimąją Magdelę (p. 204). Regis, pirmiesiems apsakymo skaitytojams ir kritikams labiausiai užkliuvo ši vyro (sic!) savybė, taip stipriai jaučiantis ir jausmus rodantis vyras atrodė „nenatūrališkas“. Lyginant pirmąjį apsakymo variantą⁴ su 1956 metų raštuose skelbtuoju, matyti, kad labiausiai buvo kupiūruojama tos vietos, kur vyras vienokiais ar kitokiais veiksmais išreiškia palankumą, meilumą, jautrumą artimiesiems: išmesti tie teksto fragmentai, kur pasakojama, kaip Jūzapas myluoja, bučiuoja mylimos moters pirštus: „Tai sakydamas, su jos pirštais braukė uostus sau nuo lūpų ir bučiavo į nagų galus.“ (p. 191); smarkiai apkarpyta scena, kai Jūzapas išgirdęs ką tik gimusio kūdikio riksmą labai jautriai sureaguoja – „ašaros kaip lytus lijo, o kartu širdingai juokėsi“; „kartu verkdamas ir juokdamas, keliais puolinėjo nuo motynos prie daktaro ir atgal prie motynos, abudum rankas, kojas apkabindamas“, „[u]žmiršę savo vargus ir skausmus, susiglaudę meilingai verkė džiaugsmo ašarom“ (p. 198). Kupiūros sulaukė ir Jūzapo kalba, kai jis mėgina paguosti mylimą žmoną kritus karvei: „Neverk, širdede, neverk! <...> pasrėbsma valandą ir juodą putrelę, tik neverk, negraudink ir mano širdies.“ (200); „apsikabino, priglaudė jos karštą galvą prie sukepusios skausmu savo širdies. Juto, jog reikia raminti, paguosti nuliūdusią mylimąją Magdelę, bet niekaip nesekęs prašnekti; glostė su

⁴ 1948 metų Žemaitės „Raštų“ leidėjai rėmėsi pirmuoju – pilniausiu ir geriausiai parengtu autografu spaudai (Žr. Žemaitė, op. Cit., p. 13), todėl čia publikuojami tekstai atrodo mažiau sunorminti, o kalbant apie apsakymą „Sutkai“, šiame leidinyje išlikusios ir „sentimentaliausios“ apsakymo vietos.

ranka jai per galvą, o ir jam pačiam ašara nutekėjo“ (p. 203–204). Redaguojant tekstą gerokai „sumažinus“ Jūzapo jaučiamą gailėstį verkiančiai žmonai, teko neutralizuoti ir jo tariamus paguodos žodžius: „Neverk, širdėle, negildyk man širdies! Tavo kožna ašarėlė kaip su peiliu mane varsto. Tu verki, rūgoji, o čia mano kalčios nėra! Gana... bent nusimalšyk... negaliu niekur skausmu tvirties, kad tu verki...“ (p. 204). O štai kaip gana šaltai, gal net įsakmiai ir griežtai (vyriškai!) ši kalba skamba pataisytame variante: „Nusimalšyk... negaliu niekur tvirtis, kad tu verki! Bene čia mano kaltė?“⁵ Pirmuoju atveju vyro kalba girdisi kaip švelnus, užjaučiantis maldavimas, prašymas, prisipažįstant, kad moters skausmas nepakeliamas, antruoju – vyras kalba tvirtai (sakiniai trumpi), negirdėti jokio prašymo, atrodytų, kad moters ašaros labiau sukelia susierzinimą, tikrai ne gailėstį. Taip pat netinkamas pasirodė ir meilus Jūzapo elgesys su tėvais, vaiku: išmesta sakinio dalis, kai Jūzapas su žmonele ne tik žodžiais dėkoja tėvui už pinigus naujai karvelei nusipirkti, bet ir apkabina kojas („apkabino tėvams kojas“), pabučiavimas tėvui į ranką keičiamas „dar sykį tėveliui sudiev pasakęs“, Jonelio pabučiavimas – paglostymu. Taip pat pataisytame tekste nebeliko daugelio malonybinių kreipinių (*matušale, širdėle, tetutel, mamaite*), kurie rodė kalbančiųjų meilų, artimą tarpusavio ryšį. Išmestas ir labai iškalbingas jaunųjų Sutkų bendro gana skurdaus ir neturtingo gyvenimo aprašymą lydintis pasakotojos komentaras: „Už tai širdinguose jausmuose buvo kiek reikiant turtingi“ (p. 195). Teigiama, kad patiriamų jausmų turtas kompensuoja, užpildo kasdienio gyvenimo neturtą.

Žmonių jausmai skleidžiasi tokio pat artimumo kupinoje gamtoje – pirmieji apsakymo sakiniai duoda toną visam kūriniiui: „Pavasarij gražus ir tykus oras“. Mažybinių formų gausa atskleidžia švelnų, meilų pasakotojos santykį su pasauliu – pasakojama ir gėrimasi aprašomu / kuriamu vaizdu. Labai iškalbingas saulės ir jos glostomų augalėlių ryšys: saulė pasilenkusi apžiūri,

⁵ Žemaitė, *op.cit.*, p. 146.

žvilgsniu nuglosto žoleles, pastarosios „pastiepusios ilgus sprandelius; baltuosius veidelius atgręžusios į saulelę, tarytum dėkavojo už pirmutinį išauklėjimą“ (p. 188). Saulė, augalai „kūnu“ išreiškia palankumą – palinkimu, pasilenkimu, veido atgręžimu, stiebimusi artyn (visi šie žodžiai pirmiausia nusako žmogaus kūnu reiškiamą palankumą kitam). Daujotytė Žemaitės kalbą apibūdino kaip kūnišką, kai malonus kalbėjimasis yra kūnų lietimasis, glostymas⁶. Kūno paviršiumi juntamas aplinkos švelnumas, glostymas, meilumas, lygiai taip pat nedermė, aplinkos sukeltas nemalonus (priešingas švelniam, meiliam, jaukiam, šiltam kūnų sąlyčiui) pajuntamas oda – apsakyme „Martii“ net tris kartus Katrės reakcija į Vingių namus, jų netvarką, nešvarumą nusakoma žodžiais: „Kotrei šiurpis perėjo per kailį, net plaukai ant galvos sučiuško“ (p. 73). Instyktivi, pirmiausia kūno, reakcija į nemiela, nemalonia, svetimą, „atžūlią“ aplinką.

Moterys Žemaitės apsakymuose pirmiausia yra jausmų turėtojos, jos labiausiai atpažįsta savo jausmus ir inicijuoja jausmais grįstus santykius. Bet taip pat dėl to jos yra ir labai pažeidžiamos. Apsakymuose „Tofylis“ ir „Sučiuptas velnias“ moterys pereina tam tikrą iniciaciją, jos tarsi mokomos būti atsargios su jausmais, nes ne visi joms rodomi jausmai yra tikri, galimā ir simuliacija. Ir Zosė, ir Petronėlė Dauginienė patiria manipuliaciją savo jausmais. Esminga, kad abu vyrai, „simuliuojantys“ jausmus, yra susiję su dvaru. Tofylis – daug „svieto“ matęs „išsipomadovojęs, išsiperfumavojęs, galumbėtas, kaliošuotas, ciels ponaitis“, tarnavęs Rusijoje grafams, baronams, labai besididžiuojantis ten įgyta patirtimi. Apsakyme „Sučiuptas velnias“ vyras gundytojas yra dvaro urėdas. Dvaras vaizduojamas kaip visiškai priešinga natūraliai, harmoningai, gamtiškai kaimo erdvei. Galime įžiūrėti analogiją tarp „poniško“ ir kaimiško pasaulio ir gyvenimo būdo bei tarp netikrų / simuliuojamų ir tikrų, gražių jausmų. Simuliuojamų jausmų esminis požymis – perdėtas žodینگumas. Apsakyme „Tofylis“ mums nėra plačiau pristatoma, kaip, kokiais žodžiais buvo pažadinti Zosės jausmai, tėra

⁶ Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 118.

paties Tofylio prisipažinimas apie ypatingą gebėjimą kalba vilioti: „No, ant to štuks man liežuvis! Dalikatniai, mandriai, kaip imsiu komplimentus šnekėti, malonėtis, ne tokias kietas ir mandrilas subalamūtijau nesuskaitomai sykių!“ (p. 170). Vėliau dar Tofylio liežuvis nusakomas kaip plonas (t. y. paplonintas, nusaldintas). Apsakyme „Sučiuptas velnias“ matome, kaip toks paplonintas ir „mandras“ liežuvis veikia – dvaro ūkvedys visai gria Petronėlės išvaizdą, kalba apie jos išskirtinį grožį, daug pasakoja apie savo jausmus, „meilę“ ir t. t. Nepatyrusios moterys – Zosė, „nekaltas kūdikis“, ir Petronėlė Dauginienė, naivi jauna moteris („tikra žaselė“), kuri prisipažįsta: „Aš didelio miesto niekuomet nesu mačiusi“ (p. 222) – lengvai tampa vyrų, turinčių didesnę patirtį, susidūrusią su ponų gyvenimo būdu, aukomis. Jausmingumas, kliovimasis kito jausmais daro jas pažeidžiamas, lengvai suvedžiojamas. Priešingai – tikri, esančiųjų arti gamtos jausmai nėra tokie daugiažodžiai. Niekur kitur nerasime ir tokių goslių meilinosi scenų, kurias kurdama Žemaitės peržengė tam tikras meilės scenų vaizdavimo ribas: „Spustelėjo prie savęs pusiaužniugą, o uostai ir jo karštos lūpos į jos burną įsmego“ (p. 224). Bet abiem šioms moterims leidžiama praregėti, atsikvošėti – Zosė apsakymo gale supranta, kad Tofylio jai rodyti jausmai nebuvo tikri: „Atsivėrė man akys, matau, jog aš prapulsiu už jo... Nemyli ir užvarinėja jau dabar mane...“ (p. 178). Petronėlei sėkmingai įveikti išbandymus jausmais padeda tikrai mylintis ir rūpestingas vyras⁷. Jis pirmasis permato tikruosius dvaro urėdo kėslus ir išgelbsti žmoną nuo paklydimo. Didelis moters jausmingumas tarsi prašosi globos, apsaugos ir palaikymo. Išgyvenanti stiprius jausmus moteris, atsivėrus „vaizduotės kuriamiems džiaugsmams“⁸, neturi išsiugdžiusi papildomų apsaugos mechanizmų, todėl lengvai suvedžiojama ir apgaunama. Tik šalia atsakingai į

⁷ Vertas dėmesio Saukos pagiriamasis žodis Petronėlės vyrui, pabrėžiantis begalines Antano kantrybės ir gerumo atsargas, atsiskleidžiančias finalinėje „Sučiupto velnio“ scenoje, kai vyras užklupęs žmoną su dvaro ūkvedžiu, susilaiko jos nemušęs, tik švelniai ją sudraudžia (Žr. *Ibid.*, p. 134).

⁸ *Ibid.*, p. 125.

savo ir artimo jausmus žiūrinčių vyrų jausmingos moterys yra saugios.

Savo kūryba Žemaitė ėmėsi kalbėti apie įvairius jausmų niuansus, ieškojo žodžių, formų, būdų, kaip taikliai nusakyti individualėjančius, vis labiau nuo bendruomeninio patyrimo tolstančius asmens jausmus, prisidėdama prie „išpuoselėtos jausmų kultūros“⁹ kūrimo. Žemaitės apsakymuose randamas konkretaus žmogaus gyvenimo istorijas paaiškinantis pasaulio modelis (kuris daugumos atpažįstamas kaip universalus) atskleidžia šių istorijų autorę ne tik kaip girdėtų istorijų atpasakotoją, perpasakotoją, bet ir kaip gyvenamo pasaulio, savos (ir kitų) patirties interpretatorę.

*Perskaityta Kelmėje, Ketvirtųjų Žemaitės skaitymų metu
(2012 m.).*

⁹ Donatas Sauka, *op. cit.*, 135.

Dalia Čiočytė,
Vilniaus universiteto docentė

ŽEMAITĖS FEMINIZMAS

Žemaitė – aktyvi organizuoto moterų judėjimo dalyvė, pranešėja svarbiuose minėjimuose, Pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo (Kaunas, 1907 m. spalio 6–7 d.) organizacinio komiteto narė, skaičiusi du pranešimus (ginantį moterų teises pranešimą „Sodžiaus moterų skriaudos“: apie tai, kad „sodietės vergės tėvų, vergės vyrų, ir sūnų“, – ir moterų elgesiui reikalavimus keliantį pranešimą „Apie moterų girtuoklystę“), Lietuvos mokslo draugijos narė, „Vilniaus žinių“ atsakomoji redaktorė (1913–1915), pirmoji lietuvė feministė Amerikoje (1918 m. dalyvavusi Lietuvių moterų progresisčių sąjungos suvažiavime Filadelfijoje). Tad XX a. pradžios moterų sąmoningumo kontekste Julijos Beniuševičiūtės-Žemaitės figūra turi simbolinę reikšmę.

Tačiau feminizmas biografinėje tikrovėje ir feminizmas literatūroje yra du skirtingi dalykai. Iš feministinių lozungų kūrinio sukurti neįmanoma.

Tad koks Žemaitės literatūrinis feminizmas?

Kalbant apie Žemaitės kūrybos visumą, vienas ryškiųjų jos feminizmo bruožų yra moteriška atjauta. Žemaitė rašo apie sodietiškąją tikrovę taip, tarsi tai būtų jos pačios tikrovė. Tačiau Žemaitė nėra sodietė, ji bajorė, sąmoningai akcentuojanti savąją luominę tapatybę „Autobiografijos“ (1921) pradžioje; „Mano tėvas, Antanas Beniuševyčia, bajoras. Motina, Julijana Scepuraitė, taipogi bajoraitė, kaip visuomet, sakėsi iš

aukštos giminės esanti kilusi¹ Viktorija Daujotytė: „Gyvenimas vertė ją [Žemaitę] gyventi kaip paprastą sodietę, leido suprasti sodietės moters gyvenimą, netgi empatiškai juo persiimti, bet ji pati netapo sodiete; mūsų prigimtis, pirminė patirtis yra ir mūsų rėmai, iš kurių mes, laimė ar deja, neišeiname“². Žemaitė netapo sodiete, bet moteriškai atjausdama sodietiškąjį pasaulį, jį regėjo iš labai arti.

Pažvelgus į konkrečias feminizmo apraiškas Žemaitės prozoje, įdomus rašytojos dėmesingumas moters pirmavaizdžiui Vakarų kultūroje – biblinei pirmajai moteriai Ievai. Apsakyme „Ieva“³ humoristiškai perkuria Senojo Testamento Pradžios knygos pasakojimą apie žmogaus sukūrimą. Pradžios knyga pateikia du skirtingus lyčių kilmės pasakojimus.

Pirmajame žmogus nuo pat pradžių nevienišas, Dievas sukuria kartu vyrą ir moterį („Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, /pagal savo paveikslą sukūrė jį;/ vyrą ir moterį; sukūrė juos“, *Pr 1, 27*). Lyčių lygybės požiūriu probleminis atrodo antrasis, senesnis, pasakojimas. Jame pirmiausia sukuriamas vyras, jam „negera [...] vienam“, ir Dievas vyrui iš jo šonkaulio sukuria moterį (*Pr 2, 18-22*). Kartais populiariai pajuokaujama, kad moteris sukurta ne iš neorganinės medžiagos (molio, žemės, dulkių...), kaip vyras, o iš organinės, taigi, „aukštesnė“, – tačiau dažnesni priešingi aiškinimai, jog pasakojimas nurodo moters vietą „prie vyro šono“ (nors šiuolaikinė egzegezė teigia, kad ir antrasis pasakojimas pabrėžia vyro ir moters prigimties lygybę: vyras, pamatęs moterį, ištaria: „Ši

¹ Žemaitė, *Raštai 4*, Vilnius: Žara, 2004, 245.

² Viktorija Daujotytė, „Lietuvos moterų sąmoningumo šimtmetis“, Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Lietuvos moterų judėjimo šimtmetis ir šiuolaikiniai galimybių politikos iššūkiai“, vykusioje 2007 m. spalio 7 d. Kauno muzikiniame teatre, <http://www.tekstai.lt/index.php/zurnalas-metaj/169-2007-nr10-spalis/970-viktorija-daujotyt-lietuvos-moter-samoningumo-imtmetis-.html>.

³ Žemaitė, *Raštai 3*, Vilnius: Žara, 2002, 406–411.

pagaliau yra kaulas mano kaulų, kūnas mano kūno", Pr 2, 23). Feministinė hermeneutika daro prielaidą, kad šis ir kiti Biblijos tekstai bei jų interpretacijos priklauso vyriškajai teorinei-kultūrinei paradigmai, kuri vyrą suvokia kaip „svarbesniąją“ žmogišką būtybę⁴.

Žemaitės interpretacija pagrįsta būtent antruoju bibliiniu pasakojimu. Tarytum pradedama perpasakoti „visiems žinoma“ istorija, o iš tiesų – kuriama jos ironiška variacija, kurioje Dievas moters kurti nėra neketinęs: „Visi žino, kaip Dievas sutvėrė Adomą, kaip sutvėrė rojų ir tame visus žvėris, paukščius ir žuvis; tiems visiems sutvėrimams valdyti Dievas sutvėrė savo paveikslu Adomą. Jam pavedė visus žvėris, gyvulius ir paukščius valdyti ir naudotis, ir ganyti pagal savo norą. Na, ir nebemanė Dievas daugiau ko betverti...“. Skirtingai nei Biblijoje, Žemaitės apsakymo Dievas Ievą sukuria ne iš organinės medžiagos (Adomo šonkaulio), o pabrėžtinai iš molio. Liaudiškos religinės vaizduotės Dievas ją minko lyg kepėjas ar puodžius susibraizydamas rankas, sušildamas, – iš dumblo, smelčių, molio“ tešlos, kurioje buvo „varlakaušių, negyvų varlių, ištroškusių žuvyčių, žvynų, kaulų...“. Ryškiausias Ievos personažo bruožas yra užsispyrėliškumas. Jis trikdo apsakymo Dievą, tačiau yra greitai perprantamas liaudiškai sumanaus šventojo Petro: Ieva darys ko norėsi, jei jai sakysi atvirkščiai.

Kūrinio Adomas atstovauja patriarchato logikai: „Kas vyrams leidžiama, už tą patį moteris juk baudžiamos...“. Dievo personažas atsako: „dabar kita gadynė virto... visame sviete moteris kovoja už lygias teises su vyrais, o neduodamos teisių [kai joms neduodama teisių – D. Č.], pačios pamėgdžioja vyrų darbus...“. Netiesioginė menamoji kalba sulieja Dievo balsą ir pasakotojos ironiją, kuri įdomiai dvilypė: džiugiai šmaikštaujama, jog žinios apie moterų sąmoningumo judėjimą pasiekia net rojų, tačiau kartu

⁴ Žr. Elisabeth Schüssler Fiorenza. Bread not Stone: The Challenge of Feminist Biblical Interpretation.-Boston, 1984.- P. 15-17.

feminizmas ir (auto)ironizuojamas: moterys „pamėgdžioja vyrų darbus“.

Kalbant apie pirmąją nuodėmę, Žemaitės interpretacija panaikina jos dramatiškumą. Apsakymo rojuje vykdoma daug nuodėmių, pirmieji žmonės ima perversiškai paleistuvauti, ir Ievos nuodėmė (draudimo sulaužymas) nutraukia daug sunkesnes nuodėmes, atverdama žmogų darbo patirčiai: „Neilgai trukus, pasitaikė Dievui proga: Ieva pakando užgintą obuolį; Dievas, paėmęs botagą, supliauškinęs Adomui per kenkles, išvijo iš rojaus, pastatė prie plūgo žemės arti, liepė prakaituoti dėl duonos kąsnio“. Taip kūrinio Ieva tampa reikšmingu įrankiu Dievo planams įgyvendinti. Tad autorės santykis su archetipine Ieva yra ne aukštinimas, bet sodraus liaudiško humoro nuspalvintas solidarumas.

Feminizmas teigia, kad moters reiškimąsi visuomenėje sąlygoja ne tik biologija (prigimtis), bet ir pačios visuomenės (jos kultūros) įdiegtas, įteigtas moteriškumo tipas (biologija apsprendžia lytį, *sex*), o kultūra – giminę, *gender*). Patriarchalinė kultūra formuojanti tylios, nuolankios moters standartą.

Ir Žemaitės kūryboje matome tokios nutildytos, tylinčios moters paveikslą, kuriais autorė feministiškai protestuoja prieš vyriškąjį moters nutildymą.

Apsakymas „Neturėjo geros motinos“ (1995)⁵. Į pavadinimą iškelta vyro tariamo priekaišto žmonai frazė. Kūrinio personažai neturi vardų, jie tiesiog abstrahuoti žmona / motina ir vyras. Vyro balsas apsakyme garsiai skamba, vyro priekaištų žmonai tekste apštu. Pirmiausia priekaištaujama dėl netvarkos namie. Šiuos priekaištus pasakotoja netiesiogiai atremia kūrinio ekspozicijoje, dar prieš vyro personažui grįžtant namo ir imant priekaištauti. Netvarkos priežastis – skurdas. Kūrinio ekspozicijoje moteris vaizduojama itin ankštoje, uždaroje erdvėje. Pirmieji sakiniai skaitytojui šią erdvę rodo iš toli, tad ji dar

⁵ Žemaitė, *Raštai* 1, Vilnius: Žara, 1995, 61–68.

sumažėja, tampa miniatiūrinė: „Per keletą varstų nuo sodos, pamiškėje, iškartose, stovi trobelė siaura, aukšta, lentiniu stogu apdengta, baltu kaminuku pagražinta. Kiokso ji vidury dirvono kaip gandraizdis, be jokio medelio, be tvoros mietelio, be jokios kitos pastogėlės“. Deminutyvų poetika ženklina pasakotojos empatiją ir priartina minorinės liaudies dainos kontekstą, formuoja negalimybės prasmę („be jokio medelio, be tvoros mietelio, be jokios kitos pastogėlės“). Ankštoje miniatiūros vidaus erdvėje telpa visas „gyvenimas“ – žmonės, gyvuliai ir daiktai („Trobelė rods aukšta, bet visai mažalėlė, ir toje pačioje sukrauta visa gyventojų nauda“). Miniatiūrinėje namų interjero erdvėje išdėstyta daugybė detalių („skurdo inventorizacija“, anot Donato Saukos⁶), ir šis vaizdas kuria erdvės birumo, trapumo įspūdį: atrodo, interjero konstrukcija gali sugriūti nuo mažiausio krustelėjimo, tačiau personažai (motina ir ketvertas vaikų) sklandžiai juda joje. Ankštumo vaizdas skaitytojui aiškina netvarkos, dėl kurios vėlesniame apsakymo laike vyras moteriai priekaištaus, priežastį: „Tokioje ankštenybėj asloje vis primyniota, prišnerkšta“. Ekvilibristiškai subalansuota interjero detalių konstrukcija subyra, kai grįžta namo vyras (vyras grįžta iš medžioklės su šunimi ir šuo įbėgęs į trobą ją sujaukia), – autorė užmena katastrofos artėjimą (kūdikio mirtis ir sutuoktinių santykių irimas). Aidint vyro barnių crescendo: nuo priekaištų dėl nešvaros iki absurdiškų kaltinimų dėl sūnaus ligos, – kūrinio moteris neatsiliepia, tyli: „Pati tylėjo“. Žemaitė parodo skaitytojui, kas slypi už tylos sienos: „Užkaito pačios kakta, ausyse užė, rankos kojos drebėjo, širdis plyšo, tvaskėjo, gomury gniaužė, akys aptemo; nebeištūrėjo traminamų ašarų – karštas, sraunus tvanas paplūdo iš akių“. Ašaros, kaip reakcija į vyro plūdimąsi, irgi slepiamos („Norėdama jas paslėpti, pasilenkė ant ligoonio kūdikio“).

⁶ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, 77.

Plg. „Autobiografijos“ (1921) fragmentą apie tylėjimą: „Per visą pavasarį lakstau liežuvį išleidusi, per dieną su darbais taip pavargstu, net kojų nebepavelku. Še tau mano pasišventimas! Kokia čia kam arba man nauda? Atsakymas – tik ašaros... O ir tas reikia slėpti, nes pamatęs vyras pyksta“⁷.

Apsakymo moters tyla yra ne tik nuolankumas, bet ir priešinimasis atsiribojant: „Vyras kaskart baisiau keikė, apmaudavo, keldamas neteisingiausius apkalbus. Pati stengėsi negirdėti jo kalbos“. Kūrinio kulminacijoje nuolankumo ir tylumo standartas laužomas, moteris ryžtingai prabyla: „Pačiai nebeužteko kantrybės tylėti. Nors ir verkdama, bet staiga tarė: „Beproti, tu beproti! Nebesižinai, ką bešnekas! [...] Ar tu turi bent truputį proto?!“. Vyras atrodo stipriai paveiktas, sukrėstas moters prabilimo – jis išgirsta savo sąžinės balsą: „Per tavo vaikas miršta...“. Atrodo, jog dėl moters pasipriešinimo jo kultūriniam [vaizdžiui (dėl jos prabilimo) vyras atsitokės, supras savo priekaištų absurdiškumą. Tokį lūkestį pagrindžia ir pasakotojos komentaras: „Pabudo tėviška meilė, skaudus gailesys širdį pervėrė“. Tačiau tolesnis pasakojimo tekstas vyro atsitokėjimo viltį ironiškai išsklaido: „Pabudo tėviška meilė, skaudus gailesys širdį pervėrė. Per baisingą riksmą vos beištarė į pačią: „Per tavo vaikas miršta! Mažalėlis tas mano! Neturėjai geros motinos...“.

Priekaišto peradresavimas. Grįžtama prie neteisingų kaltinimų, kurie yra despotiškos vyro valdžios metonimija. Ir tai paskutinė kūrinio frazė, pabaiga. Jei ir norėtų kūrinio moteris ką atsakyti, ji nebegali, tekste nebėra tam erdvės, moteris yra galutinai nutildyta. Tačiau itin reikšminga tai, kad kūrinio namų irimą vyro despotizmo vaizdai motyvuoja tik iš dalies: apsakymo vyras patiria sielvartą dėl vienintelio sūnaus mirties, ir jo vykdomi žmonos užsiuolimai turi psichologinį

⁷ Žemaitė, *Raštai* 4, Vilnius: Žara, 2004, 343.

„atpirkimo ožio“ paieškos aspektą. (Vyro despotizmas nėra vienintelė priežastis, kad gyvenimas nelaimingas).

Tylėjimą kaip moters laikysenos normą interpretuoja Katrė („Marti“, 1986⁸): Ji auklėta tylėti: „Tankiai karštos ašaros smerkėsi į akis, bet, varu jas nurijusi, mąstė sau, jog verkimas nepadės nieko, reikia nužemintai, kantriai ir tvirtai pasistiprinti prieš naujos giminės persekiojimus“. Įdomiai kuriama Katrės vienišumo sąmonė, – išryškinama moteriškoji nuojauta, aiškus jautimas, prilygstantis žinojimui: „Jautė tą aiškiai: jautėsi dabar niekieno neturinti širdies sau palankios, jautė, jog visi skersomis į ją žiūri, kiekvieną jos žingsnį ir žodį skaudžiai kratinėja“. Kai Katrė kočėlų scenoje sulaužo „nužemintumo ir kantrumo“ normas, ji pati skaudžiai į tai reaguoja vidiniu dialogu: „Motinėle, mano mylimoji, įkalbinėjai man nuo širdies: tėvus lenkti, klausyti, rūščiu žodeliu neužgauti, vyrą mylėti! Prižadėjau, o kaip pildau? Dievulaičiau, kad negaliu, niekaip negaliu, nebeužtenka kantrybės! Kuo aš pavirtau? Pasibaisėtų manimi ir užkalniškiai. Ne mano kaltė, ne mano, jie patys prisuokė mane prie to...“ Katrė nepriima savęs maištaujančios. Atrodytų, jog autorė kritikuoja patriarchalinio mąstymo įpročius moters sąmonėje (moteris save mato vyro akimis). Tačiau patsai Katrės maištas, kaip ir apsakymo „Neturėjo geros motinos“ moters prabilimas, yra, nors efektingas, bet neefektyvus (neduoda rezultatų). Paskutinysis „Marčios“ sakinys nurodo du skirtingus kelius: žemiškas kelias, kuriuo Katrės brolis vyksta daktaro, ir peržengiantis pasaulį Katrės kelias: „Katrės brolelis gal pusiaukelėje tebebuvo nuo daktaro, kai ji iškeliavo iš šio pasaulio“... palikdama didelę dalį, kraitį, gyvenimą, gerą žemę, geruosius ir piktuosius tėvus“. Katrės kelio motyvas paženklintas daugtaškiu, kuris nurodo metafizinį tarpą ir apgręžia pasakotojos žvilgsnį: darsyk įsižiūrima į pasaulį, į tai, kas paliekama. Simbolinis personažo egzistencinės tikrovės

⁸ Žemaitė, *Raštai 1*, Vilnius: Žara, 1995, 69–101.

aspektų išvardijimas: paliekama viskas, pražudė viskas, ne tik pakartojimu akcentuojama didelė dalis / kraitis, ne tik „piktieji tėvai“. Mįslingasis Katrės atsisveikinimas „Do... va... no... kit!..“ ir paskutiniu juo sakiniu nužymėta metafizinė žiūrėjimo į pasaulį perspektyva komplikuoja nelaimingo likimo priežastį. Katrės personažo likimas įtaigiai sukonkretina universalią idėją: pasaulyje esama blogio, kurio nugalėti nepavyksta.

Kitokia tyla apsakyme „Sutkai“ (1897): tai tylėjimas dviese, moters ir vyro tylėjimas kalbantis be žodžių, pranokstant žodinės kalbos galimybes: „Ilgas valandas taip sėdėdami, nors nė žodelio į vienas antrą neištarė, vienok labai daug apipasakojo vienas kitam apie savo laimę“⁹. Kuriama feministinė utopija, kai moters tapatybę nusako ne tiek jos kitoniškumas, palyginti su vyru, kiek bendraujant patiriama pilnatvė.

Įtaigiausi moters priespaudos vaizdai Žemaitės prozoje neturi kovingo optimizmo, kuris būdingas Žemaitėi kaip visuomenės veikėjai ir moters teises gynusiai publicistei. Varijuodama feministinį *tylinčios / nutildytos* moters topą apsakymų „Marti“, „Neturėjo geros motinos“ autorė darnos ir prasmės šeimoje nesatį interpretuoja kaip filosofinio blogio aspektą.

Perskaityta Kelmėje, Ketvirtųjų Žemaitės skaitymų metu (2012 m.).

⁹ Žemaitė, *Raštai 1*, Vilnius: Žara, 1995, 152.

Birutė Jonuškaitė,
rašytoja, Žemaitės literatūrinės
premijos laureatė

ŽEMAITĖS AKTUALUMAS. ŽEMAITĖS AKTUALUMAS?

Retas šių dienų žmogus gali skaityti Žemaitę savo malonumui. Žinoma, kalbu ne apie literatūros tyrinėtojus, o eilinį skaitytoją. Ir ne vien todėl, kad jau nebeįdomios XIX amžiaus Lietuvos kaimo realijos, kad nesinori prie jų sugrįžti, bet ir todėl, kad dažną glumina Žemaitės žodynas, stiliaus vingrybės, rupi žemaičių tarmė. Mūsų vaikams jos kūryba yra tokia pat arba beveik tokia pat archajiška kaip ir Donelaičio „Metai“. Ne paslaptis, kad lietuvių kalba skurdėja, kad joje vis daugiau tarptautinių žodžių, naujadarų atėjusių iš anglų kalbos. Tarmybės traukiasi užleisdamos vietą svetimybėms. Jau ne kartą esu girdėjusi, kad net ir pernai pasirodžiusio Vlado Kalvaičio romano „Sustiprinto režimo barakas“ kalba yra per daug vaizdinga, ir todėl reikia skaityti po ranka pasidėjus lietuvių kalbos žodyną. O tai jau šiuolaikiniam „greito maisto vartotojui“ varginantis darbas...

Tačiau šiai auditorijai Žemaitė buvo ir, manau, liks nepamainoma klasikė, pirmoji nepriklausoma mąstytoja, socialinė kritikė – juk jos sukurtas meninis pasaulis yra įsišaknijęs mūsų ir daugelio Lietuvos kartų sąmonėje. Manau, kad vienas iš populiariausių Žemaitės personažų – Vingių Jonas – puikiai gyvuoja iki šiol ir posakis „Vingių Jono sindromas“ yra nė kiek ne mažiau aktualus nei buvo prieš šimtą, ar penkiasdešimt metų, kaip ir

literatūrologės Solveigos Daugirdaitės teiginys, jog „Lietuvių kultūra tebebijo modernios brandžios moters (...)“¹

Pats Žemaitės atėjimas į literatūrą tarsi drugelio išsiritimas iš ilgai snūduriavusios lėliukės. Ilgą laiką ji buvo tik Žymantienė, per daug neišsiskirianti iš kaimo aplinkos, dirbanti visus ūkio darbus, gal tik stebindavusi aplinkinius tuo, kad, jei tikėsime ją pažinojusių amžininkių paliudijimais, rūkė papirosus ir „iš pažiūros daugiau į bajorę buvo panaši, nes dėvėdavo geresniais drabužiais“² ir dar mėgdavo „lakstyti po turgus, jomarkus ir vakaruškas“³. Ir štai staiga ta sodžiaus bobutė pradeda rašyti. Kaimyno gimnazisto Povilo Višinskio paskatinta pirmąjį savo kūrinėlį „Piršlybas“ ji parašo 1894 m., ir jau tais pačiais metais Žemaitės slapyvardžiu išspausdinamas „Tikrajame Lietuvos ūkininko kalendoriuje 1895 metams“ apsakymas „Rudens vakaras“, o tikra kūrybinė energija išsiveržia 1896-aisiais ir daugelį abstulbina. Kodėl būtent tada? Ar vien todėl, kad anot jos, mergikės jau augusios ir ūgtelėjusios, kad namuose atsiranda pagalbininkių? Esu linkusi pritarti Vytauto Kavolio nuomonei, kad „Žemaitė valinga tiktai šeimoje. O kad išeitų į visuomenę ir literatūrą, jai reikėjo kultūringo vyro, Povilo Višinskio, kuris atvežė jai pirmąjį „Aušros“ numerį, iniciatyvos. Žemaitė be galo nustemba, pradžiunga ir apsisprendžia tapti rašytoja. Višinskis rašyti paskatino ir Šatrijos Ragana, ir Gabrielę Petkevičaitę-Bitę. Visoms šioms bajorėms reikėjo kultūringo vyro impulso, įvedančio jas į kultūrinį visuomeninį gyvenimą. Vyrams to nereikėjo. Basanavičiui į galvą nebūtų atėję, kad kas nors kitas jį turėtų paskatinti. Basanavičius pats žinojo, kas jis yra ir ko siekia. Panašiai ir Jonas Šliūpas.“⁴

¹ Solveiga Daugirdaitė, Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 66.

² Donatas Sauka, Žemaitės stebuklas, Vilnius: Vaga, 1988, p.16

³ Ten pat.

⁴ Vytautas Kavolis. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. Lietuvos kultūros institutas, Vilnius, 1992, p.62-63

Šis moters atėjimo į viešumą modelis anaiplo nepasenęs. Sakysite, šiandien moterys pačios sau skinasi kelius, daro karjerą, kas mums darbo 1921 metais Žemaitės rašyta „Autobiografija“, vaizduojanti XIX amžiaus antros pusės Lietuvos kaimo idiotizmą, sumaterialėjimą ir tamsumą. Tačiau pažvelkime į mūsų šiuolaikinį vadinamą elitą: kas būtų ką nors daugiau žinojęs apie filmų garsintoją Ingą Valinskiene, jeigu ne jos vyras šou verslo ryklys Arūnas Valinskas? Ar prieš porą metų kas nors ką nors girdėjo (išskyrus jų artimiausią aplinką) apie Kristiną Zmailaitę ar Eglę Juozapaitienę? Bet štai iš TV ekrano beveik „neišlipantis“ Vytautas Juozapaitis greitai pradeda rodytis jame ir su žmona Egle, o visose įmanomose šou komisijose šalia Edmundo Seiliaus būtinai sėdi ir Zmailaitė. Ar reikia vardinti toliau? Sąrašas būtų tikrai netrumpas. Ir ko gero turėčiau pasakyti: garbė šiems vyrams, kurie nepavydi moterims jų talentų ir netgi priešingai, stengiasi juos skatinti, juos viešinti. Ačiū ir Povilui Višinskiui paskatinusiam Žemaitę rašyti.

Tačiau nepamirškime ir antros medalio pusės: Viktorija Daujotytė teigia, kad „iki XIX a. pabaigos tarp lietuvių moterų nėra išsilavinusių, mokslus baigusių, pragyvenimą garantuojančias specialybes įsigijusių, pasaulio kultūrą daugiau ar mažiau pažįstančių“⁵. Aišku, jeigu neminėsim pirmosios įžymiosios Lietuvos moters – karalienės Barbaros, Žygimanto Augusto žmonos, gyvenusios XVI amžiuje ir rašiusios to meto Europos epistoliarinei kultūrai būdingus laiškus. Gaila, bet jos dvasinės galios nebuvo stipresnės už fizinę negalią.

Buvo, žinoma, ir daugiau moterų, kurios vis dėlto nepasidavė vyraujančioms visuomenės normoms, nesusitaikė su vyrų nustatyta pasaulio tvarka, nors ne tokių garsių, kaip Barbora. Jos netramdė savo kūrybingos vitališkos prigimties, bet jos ir neiširašė į vyrų likimus – paprasčiausiai buvo apšauktos raganomis ir deginamos ant laužų arba prigirdomos. „Pirmoji

⁵ Viktorija Daujotytė, Parašyta moterų, „Alma littera“, Vilnius, 2001, p. 37

Lietuvoje žinoma raganavimo byla – 1552 metais (1550 karūnuojama Barbora Radvilaitė). Paskutinė – 1807 metais.⁶ O Žemaitė gimė 1845-aisiais ...

Taigi kodėl nėra rašytojų moterų, prilygstančių Homerui ar Dantei? Kodėl nėra garsių muzikų, dailininkų iš to meto, kai kūrė Mocartas, Van Goghas? Ar Šekspyro laikais galėjo pasireikšti talentingos moterys? Clarissa Pinkola Estes parašė knygą „Bėgančios su vilkais“ (Alma littera, 2005), kurioje teigia: „Ankstyvuojų klasikinės psichologijos formavimosi laikotarpiu moterų smalsumas buvo vertinamas neigiamai, nors tokiu pat broožu pasižymintys vyrai buvo laikomi žingeidžiais. Apie moteris sakydavo, neva jos visur kišančios nosį, o apie vyrus – esą jie turi tyrinėtojo gyslelę.“⁷

Ar daug palankesnė situacija buvo Žemaitės laikais? Kažin. Aš prisimenu ir savo mamos dūsavimus, kad „vaikeli, buvau labai gabi, bet nieks manęs į mokslus neleido, nors ir kaip verkiau keturias klases baigusi... Vienintelis dalykas, kurį išsiprašė mano mama – maisto gaminimo, siuvimo kursai...“

„Neabejotina lieka viena, – teigia Viktorija Daujotytė, – lytis savaime kūrybinio genialumo nei riboja, nei skatina. Skatina ir riboja sąlygos, įvairiausios aplinkybės – moralinės, socialinės, ekonominės. Jos buvo, yra ir, ko gero, dar ilgai bus palankesnės vyrams. Tos aplinkybės veikia kaip įsitvirtinusios normos, kaip stereotipai.“⁸

Taigi geriausiu atveju moterys „veikė per vyrus, jiems – ypač sūnums – perliedamos savo dvasinę energiją“⁹ Jos, kaip kad ir mano mama, audė, siuvo, mezgė, siuvinėjo ir „deimantų šlifavimą“ (taip apie poezijos rašymą yra sakęs Tomas Venclova), kitaip

⁶ Viktorija Daujotytė, Parašyta moterų, „Alma littera“, Vilnius, 2001, p. 9.

⁷ Clarissa Pinkola Estes parašė knygą „Bėgančios su vilkais“ Vilnius: Alma littera, 2005, p. 71.

⁸ Viktorija Daujotytė, Parašyta moterų, „Alma littera“, Vilnius, 2001, p. 9.

⁹ Viktorija Daujotytė, Parašyta moterų, „Alma littera“, Vilnius, 2001, p. 30.

tariant, bet kokį kūrybinio savo prado puoselėjimą, buvo priverstos pamiršti. Priverstos paaukoti, kad ir dėl brolių gerovės, kaip kad rašė Žemaitė „Rudens vakare“ – ūkininkaitė sutinka su menkesne savo dalia, kad tik brolis įgytų mokslo. Vienintelis dalykas, kuris buvo minėtų normų neužsmaugtas ir išlikęs iki šių laikų – dainos, raudos, giesmės ir pasakojimai.

Todėl tokia kontekste visiškai suprantamos yra Žemaitės abejonės dėl savo „paišymų ir rašymų“ – ji puikiai suvokė, kokia didelė praraja tarp jos troškimų skaityti, kurti ir realybės: alinantys valstietiški darbai, nuolatos girtaujantis ir bambantis vyras, kam ji, sėdėdama prie knygų, vakarais degina žibala, šnairuojantys kaimynai ir giminės, kad užsitrauks bausmę – juk ji pradeda domėtis raštais ir pati rašyti itin sunkiu, lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904). Perskaičiusi Augusto Viłkonskio knygoje „Ramoty i ramotki“ pasityčiojimus iš rašančių moterų, kurios yra „literatūros gėda, be jų pasaulis ramiai kvėpuotų“¹⁰ Žemaitė rašė: „Tas Vilkonskis (...) tokias autorės, kaip mane, prilygina prie avies sukiniu sergančios, o po tam pablūdusios. Sako, autoriai, o labiau motriškos, nemokėdamos ir nesuprasdamos, svajoja, graibo ir paišo (...) Nusispjoviau: „Kas šaukia, tešaukie, o mudu, boba, važiuokim“. Ant zlasties paišysiu, rašysiu, kiek beišgalėsiu“¹¹. Ir ne vien dėl savo prigimtinių galių, bet, ko gero, iš intuityviai jaučiamos pareigos padėti tėvynei, šviesti visuomenę, ji ėmėsi rizikingo, nepelningo, bet labai reikalingo darbo.

Gal įgimta dvasinė stiprybė, gal jos jaunų draugų tikėjimas neleido Žemaitėi suabejoti savo pašaukimu – ji veržėsi į literatūrą tarsi nesutramdomas gaivalas, daugiau nesileisdama į svarstymus apie savo kūrybą, pasiryžus „plunksna rodyti kelią į skaidresnę ateitį“¹².

¹⁰ Pasižiūrėti 6 tomas 31 psl.

¹¹ Ten pat.

¹² „Redaktorės žodis“, in *Aukštyn: Moterų kūrybos almanachas*, Kaunas: Žaibo spaustuvė, 1930, p.5.

Jos, ir jos amžininkų dėka, praėjus šimtmečiui Albertas Zalatorius rašys: „Tiesą sakant, tikroji lietuvių grožinė proza ir prasidėjo nuo moterų¹³“.

Kūryba Žemaitėi atveria „naujus akiračius, į kuriuos ji išeina kaip publicistė, prakalbininkė, veikėja. O! Daug vidinių resursų reikėjo užsimojimui – peržengti užkampio provincinį mastą, atsiplėšti nuo privačių interesų, įpročių. Įsitraukti į moterų judėjimą, vykti net į Peterburgą, dalyvauti Pirmajame visos Rusijos moterų suvažiavime. Karo metais užsikrauti rūpinimasi pabėgėliais. Nors ir to negana: savo 70-mečio jubiliejų pasitiks pažinusi kalėjimo kamara kaip „Vilniaus žinių“ atsakingoji redaktorė. Atsidėdama visuomeninei veiklai, Žemaitė rodo ne tik dvasinį ryžtą, bet pakelia ir nemažą fizinę našta – kaip štai tą vargingą traukimaši 1915 metų vasarą iš Vilniaus į Petrogradą: iki Minsko arkliais, toliau prekiniais traukiniais, taip ištisas dvi savaites. Bet ir tai tik preliudija į kolumbiškąją gyvenimo pabaigą: penki mėnesiai Petrograde ir iš ten – penkeriems metams už vandenyno į JAV rinkti aukų. Penkeri karštų disputų, prakalbų metai, iš jų – ypač aktyvūs pirmieji – svetimoje, nepamiltoje žemėje¹⁴.“

Be jokios abejonės galima tvirtinti, kad ji – tikra pionierė, ir ne vien todėl, kad pirmoji kaimietė inteligentė tiesiai iš kaimo gryčios – puolusi į literatūrą, į platųjį pasaulį. „Žemaitė – dainuoti pirma, šokti pirma. Buvusi Višinskių samdinė taip prisimena Žymantienę kaimo pramogose: „mėgdavo lankyti ir jaunimo pasilinksminimuose. Galim sakyti, Ušnėnuose vakaruškos be Žymantienės neapsieidavo. Kartais į vakaruškas ateidavo vaiku nešina. Ji liuob sakys kuriai kaimynei: „Tu paturėk mano vaikelį, aš einu pašokti!“ Šokdavo labai lengvai, todėl netrūkdavo vyriškių, norinčių pašokdinti¹⁵“.

Šiandien, kai mamos su kūdikiais nešioklėse lankosi visur, kur joms reikia, ar net ir keliauja po

¹³ Albertas Zalatorius. „Moteris moterų prozoje“, in *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p.66.

¹⁴ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 19-20.

¹⁵ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p.21.

pasaulį, vis dėlto į diskoteką atėjusi mama su vaiku sukeltų nuostabą. O Žymantienė išdrįso tą daryti prieš daugiau kaip šimtą metų. Ir ne dėl paiko iššūkio, o todėl, kad ji buvo, Donato Saukos žodžiais tariant, retas prigimties unikumas.

Tačiau tas unikumas spaudoje buvo beveik nutylėtas. „O kai be atgarsio prabėgo vaisingiausi jos „laimelių“ rašymo metai, galima sakyti, kad ji taip ir liko nepastebėta amžininkų¹⁶ – tvirtina Donatas Sauka.

Įdomumo dėlei, tvirtindama, kad į rašančias, kuriančias moteris dar ir šiandien daugelis vyrų žvelgia su ta pačia Vilkonskio panieka (tik ne visi, žinoma, ją išreiškia garsiai), norėčiau pacituoti kelias ištraukas iš žinomo savaitraščio „Šiaurės Atėnai“. Juose prieš porą metų labai smagiai reiškėsi Castor & Polux. Kiek man žinoma, šie du vyriokai jau gerokai perkopę per trisdešimt, bet abu išleidę vos po vieną labai abejotinos prabos eilėraščių knygelę, tačiau turbūt jautėsi esą minties galiūnai ir tas savo galias visų pirma nukreipė prieš moteris. Jie neva apžvelgdavo naujas knygas, bet iš tikrųjų literatūrinės analizės tose apžvalgose kaip ir nebuvo. Tiesiog smagus pašmaikštavimas, replikos autorių tema, o kartais – tik šių dvynukų nepilnavertiškumo kompleksų ir jų kūrybinio bejėgiškumo sukulto pykčio išraiška. Taigi kelios ištraukos iš jų rašinių: „*Kalbėdamas apie moters vietą pasaulyje, aš visiškai pritarčiau imperatoriaus Vilhelmo II „trims K“ Kinder, Küche, Kirche, tai yra „vaikai, virtuvė, bažnyčia“.* Ir nors taip rizikuoju tapti nepopuliarus tarp emancipuotų dailiosios lyties atstovių, vis dėlto gan patriarchališkai ir maskulistiškai turiu pripažinti, kad moteris su plunksna yra tas pats, kas baba za ruliom t. y. smert za povorotom. Nelaimė“.¹⁷

Antra citata: „*Neįspėjama moteriškumo paslaptis! Dar Tomo Akviniečio laikais ji buvo lyginama su neįprastu gamtos reiškiniu aguonų svaigumu. Tai, kas kerį ir žavi, gamtoje skleidžiasi ryškiomis spalvomis ir*

¹⁶ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p.31.

¹⁷ Š. A. 2006 04 08, Nr. 792 Barbara Gruszka-Zych. *Miegu su tavimi po oda*. Nemunas, 2006.

nejprastais kvapais. Tačiau moteris dažnai siekia įveikti gamtos atavizmą, tiesą ir monotoniją. Pati būdama it gamta gimdytoja, ji vis dėlto užsikrečia vyriškomis fanaberijomis ir ima kurti „meną“. Iš tikrųjų rašančių bopų dabartiniame pasaulyje šimtai tūkstančių. Bet kur jų vertingi kūriniai? Du, gal trys. Visa kita plagiatai, kopijos, nevykę mėgdžiojimai, žalingiausi vertybių sumenkinimai¹⁸.

Na ir ką turėčiau pridurti? Nebent pakartoti latvės Karolinos Kronvaldos 1870 metais parašytus žodžius, kad „tauta, kurioje išjuokiama moteris, nėra dvasiškai laisva“¹⁹

Lietuvos moterųėjimas į viešumą, jų bandymai išsakyti, nupasakoti savo pasaulėjautą, kaip jau minėjau anksčiau, buvo kur kas vėlyvesni ir skausmingesni nei kitose šalyse. Šią lietuvės moters dvasinio augimo istoriją reikia žinoti tam, kad šiandien kurtume kitokią, nes anos jau nepakeisime. O stebėdama mūsų visuomenės viešąjį gyvenimą – ir politiką, ir kultūrą, ir žiniasklaidą – regiu ne ką geresnį vaizdą, regis, mūsų šalyje niekas nepasikeitė nuo minėto imperatoriaus Vilhelmo II laikų, nuo Vingių Jono laikų.

Išoriškai atrodytų – koks staigus šuolis: per vieną šimtmetį nuo paskenduolių, katriukių, nuo prievarta ištekinamų iki civilizuotų, emancipuotų verslininkų, žvaigždžių žvaigždučių, stiliaus poniučių. Ar tik neprasidėjo moterų era Lietuvoje? Tikrai ne. Tai tik tariama moterų laisvė. Tai labai meistriškai užmesti prabangūs, gana erdvūs, bet vis dėlto tinklai, kuriuose ryškų savo spurdėjimą moterys vadina emancipacija, nes mano, kad jos plaukia. Peržvelkit visus „Stilius“ ir kitus blizgiaviršius žurnalus: ar ne Žemaitės žodžiais galėtų prabilti jų herojės: „Turtai, blizgučiai, parėdnės, o aš – padabinta lėlė kambariams papuošti, vyrui pasigirti,

¹⁸ Š. A. 2005 12 10 d. Nr. 776 Enrika Striogaitė. *Vienišėja*. Eilėraščiai. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2005.

¹⁹ Vytautas Kavolis. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Lietuvos kultūros institutas, Vilnius, 1992, p.78.

kitiems parodyti:²⁰ Šiandien mes apie tokias moteris sakome – laikini turtingų vyrų aksesuarai. Mes tik iš spaudos nugirstame, ką su tais gyvais „aksesuarais“ vyrai veikia parėję į namus... Ar daug prabangiais kvėpalais dvelkiančio vyro tinginystė ir abejingumas skiriasi nuo mėšlino Vingių Jono tinginystės ir abejingumo? Ar girtuoklis, mušantis moterį, kurį kaip kokią sensaciją, visas pasaulis gali pamatyti internete, kuo nors skiriasi nuo vadinamojo inteligento, politiko ar verslininko, daužančio savo žmoną ar sugyventinę niekam nematant „padoriuose“ namuose? Pasikeitė ne veiksmai, ne vyrų ir moterų santykiai, o tik kalbėjimo maniera, stilius, žodynas. Žinoma, kad šių dienų vyras, grįžęs iš medžioklės namo greičiau paleis rusiškų keiksmazodžių tiradą panašią į tą, kuri skamba Mariaus Ivaškevičiaus „Išvaryme“ nei sugebės burnoti Žemaitės žodžiais.

Apskritai Žemaitė labai daug dėmesio skiria vyro ir moters santykiams, vedyboms, kurios inspiruotos ne meilės, o „reikalo“: finansinio ar dorovinio. Nors nuoseklumo jos išvadose nėra, bet vis dėlto dažniausia akcentuojama sena kaip pasaulis tiesa: nevesk, netekėk be meilės. Stenkis ją puoselėti, stenkis pamilti ir nemylimą. Prisiminkime apsakymų ciklą „Laimė nutekėjimo“. Visų jų reziumė galima nusakyti šių dienų žymaus lenkų kilmės sociologo ir filosofo Zygmunto Baumano žodžiais: „Su meile nesieliama kaip su gatvėje rastu daiktu, kuriam praradus patrauklumą iškart jį išmeti, nes gatvėje mėtosi daugybė kitų. Matote, meilė yra toks daiktas, kurį reikia atgaminti kiekvieną dieną, beveik nuo nulio. Tai nuolatinis vargas. Taigi susiderėjus dėl modus vivendi [lot. gyvenimo būdo] greičiausiai pamatysi, kad net dideli ginčai – o du kartu suėję individai yra nuolatinių konfliktų receptas – negali nustelbti fakto, jog geriau gyventi su šiais

²⁰ Žemaitė, Raštai, III, „Ponas Zigmantas“, 1965, p. 481-482.

nesutarimais, kad ir kokie tragiški jie būtų, nei prarasti vienam kito draugiją²¹.

Ne XX amžiuje ėmė gimti nesantuokiniai vaikai. Žymiai anksčiau. Ir antspaudas visiems vienodai buvo prilipdomas. Dėl tokios „gėdos“ merginos sutikdavo tekėti už bet ko. Juk ir pačios autorės asmeninė patirtis tai gerai atskleidžia: už Žymanto ištekėjo jau besilaukdama kūdikio. Netiko jie vienas kitam į poras, tačiau jokios patirties neturėjusi Žemaitė patikėjo nuolatiniais būsimojo vyro skundais, lyg geroji Samarietė stengėsi jį paguosti, globoti, ne iš jo laukė pagalbos, o pati jam klojo baltą patalą ir virė gardžiausią viralą. Ir užsikorė sau ant sprando veltėdį, pašipūtėlį, būtinių tironą. Ar tik dalies savo kartelio Žemaitė neišliejo apsakyme „Neturėjo geros motinos“?... Tačiau ar šiandien mums nėra pažįstama situacija, kai vyras pamiršta, kad visos pareigos šeimoje yra skiriamos likimo abiem, o ne vien moteriai? Ar šiandien, klausydamiesi žinių, nesusidarome vaizdo, kad Lietuvoje dažniausia moterys laikė ir laiko tuos keturis namų kampus ir pateisina V. Kavolio teiginį, jog „vyrų iš prigimties stiprūs, o moterys charakterio stiprybę, kurios neturi iš prigimties, įgyja pasiaukodamos šeimai“²². Tokių tylių, pasiaukojusių – dauguma. Pratrūkusių ir maištaujančių kaip Žemaitė – vienetai. Anot Janinos Žėkaitės „meilė – didelis, šventas jausmas. Ką daryti, kai jo nėra ar nebuvo, kai vyras nelaiko žmonos sau lygia? Žemaitė karštai pritarė moterų emancipacijai (...), sakė kalbas Kauno ir Petrapilio moterų suvažiavimuose, apskritai į vyrą jau nuo „Neturėjo geros motinos“, „Topylio“ žiūrėjo kaip į moters, kantresnės, darbštesnės už jį, priešą, pasipūtusį ir išdidų, būtiną auklėti. Geriausia juoku“²³ Ir Žemaitė, puiki humoristė, savaip „auklėjo“ girtuoklius, tinginius, despotus tokiais

²¹ Irytas.lt . Justinas Šuliokas. Sociologas Z. Baumanas: „Pakelti visą žmoniją iki europinio gyvenimo lygio prireiktų penkių tokių planetų kaip mūsų“. 2010-10-04 23:02

²² Vytautas Kavolis. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. Lietuvos kultūros institutas, Vilnius, 1992, p.28.

²³ Janina Žėkaitė. Žemaitės kūryba. Vilnius, Vaga, 1991, p.49.

apsakymais, kaip „Kieno galia, to ir valia“, „Budynė“ (1903), „Krikštynos“ (1909) „Gera galva“ (1910), „Metinės“ (1912), „Savitarpyje“ (1916), „Jonienė“ (1918).

Įdomu ir tai, kad Žemaitėi, nuoširdžiai moralistei, rūpėjo ir moterų vieningumas: „Daug mačiau, daug svieto perėjau... bet mergos, kad brokytų berną, kitą mergą mylėjusį, – neužėjau... baikos gazietose, ir aš netikiu, kad būtų kame tokia merga...“ – užbaigė *Domas* („Painiava“, rašyta 1911 metais). Po septynerių metų beletristė atsakė, kad moterys pasikeitė į gerąją pusę – pagalbos ir užuojautos viena kitai²⁴.

Ką šiandien mes galime pasakyti? Bernų, mylėjusių kitas mergas, šiuolaikinės panelės tikrai nebrokija, o kaip su ta užuojauta ir palaikymu? Atsakykime pačios.

Šiandien jau nieko nestebina ir populiarioji dainelė „negerai, oi negerai, kad esi tu į saulutę panaši, negerai, oi negerai, kai tau šešiolika, jai trisdešimt šeši...“ Ir vėl Žemaitė mums iškrečia pokštą: 65 metų Žymantienė įsimyli 32 metų Kostą Petrauską ne Alos Pugačiovos laikais, o 1910 metais... „Per ketverius metus iš tiesų subrandinta šviesaus, brangaus jausmo, su kuriuo skirtasi su dėkingumu, nuolankiu ir beviltišku.“²⁵

Rašydama šį pranešimą pamaniau, kad geriausiai apie Žemaitės šiuolaikiškumą išmano lietuvių kalbos mokytojai ir ... mokiniai. Kadangi pastaruoju metu dažnokai lankausi mokyklose, pradėjau klausinėti, kaip Žemaitės kūrinį pasaulį suvokia šiuolaikinis jaunimas. Daugelis lituanisčių atsakė maždaug taip: „Sunku su jais kalbėtis apie Žemaitės kūrinį vertę, jei juose vaizduojamas pasaulis be kompiuterių ir mobiliųjų telefonų. Žemaitės tekstus (o gal ir kitų autorių) skaito paraidžiui – jie nesugeba išvelgti nutylėtų prasmių, jie nemoka, kaip kad mūsų karta, skaityti tarp eilučių. Į klausimą, kodėl mirė Vingių Katrė, jie atsako: susirgo ir

²⁴ Ten pat, p.56.

²⁵ Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p.25..

numirė. Tačiau jiems patinka Žemaitės kūrybinių dinamikų, gyvumas, dialogų gausa“.

Turbūt reikėtų džiaugtis, kad Žemaitė dar neišbraukta iš mokymo programos – kiek spėjau sužinoti, „Marti“ nagrinėjama devintoje klasėje, o „Petras Kurmelis“ – vienuoliktoje ir kai kas sugeba ją gana vaizdžiai pristatyti mobiliųjų savininkams.

„Dažniausiai mokiniams stengiuosi parodyti, kad pasaulyje keičiantis laikams keičiasi tik formos, o turinys, tai, kas svarbiausia, beveik nesikeičia“, – pasakojo man vienoje Vilniaus mokykloje dirbanti lituanistė.

Iš tikrųjų, kuo gi skiriasi Žemaitės Petras Kurmelis, staininiais žirgais pralenkęs į bažnyčią einančias kaimo panas, sukeldamas ne vienai virpulių širdy, nuo šiuolaikinio jaunojo verslininko, lekiančio pro šalį *mersu*? Tik transporto priemone. O Petrų šiandien – kiek tik nori: mamyčiukai, išpopinti, apskalbti, pavalgydinti, jokio darbo nematę. Iš mamyčių „šiltnamio“ į tokių pat rūpestingų žmonių glėbius. Jeigu iškyla sunkumų šeimoje, skuba pas mamytę pasiguosti, atsipūsti, skaniau pavalgyti. Panašus ir Petras Kurmelis, kuriam „motutės pasakyta“ yra tarsi užkeikimas. Bet tik tol, kol nepakvimpa pinigais. Jie pernelyg saldūs, kad galėtum atsisakyti, todėl ir grįždamas iš piršlybų Petras mato jau ne išlakias pušis, bet pavažas rogėms. Dabartiniai jaunikiai irgi mieliau glaudžiasi prie nors ir gerokai vyresnės, bandančios sustabdyti jaunystę, bet pinigingos matronos“.

Tačiau ir gudriųjų merginų ar moterų, šiandien vadinamų „barakudomis“ tema Žemaitės buvo neblogai palukštenta: „Rudens vakare“ Barbikė rengiasi tekėti už senio sąmoningai, tikėdamasi greitai jį numarinti ir tapti visų jo turtų paveldėtoja.

Nė kiek nepasenusi istorija papasakota ir apsakyme „Kaip kartais kokioje klebonijoje einasi“. Iš naujo ją skaitydama prisiminiau prieš keletą metų girdėtus daugelio vilniečių rypavimus, kai vienas gerai visiems žinomas, visų mylimas kunigėlis buvo kažkodėl iškeltas iš Arkikatedros... Vadinasi ir bažnytinių santykių

turinys išlikęs toks pats, ir mūsų, pasauliečių, reakcija į nesuprantamus bažnyčios hierarchų sprendimus tokia pati, kaip ir prieš gerą šimtą metų.

Mano kalbintos mokytojos turėjo ir turi galimybę kiekvieną dieną stebėti vaikinų ir merginų tarpusavio santykius. Ir jos ne be pagrindo tvirtina, kad XXI amžius išryškino labai įdomią tendenciją keistis vaidmenimis. Seniau ir vyrai, ir moterys viliodavo vieni kitus, tačiau moterys tai daryti turėdavo žymiai sudėtingiau, nes kaipmat galėjai pasigauti nelabai gerą vardą. Dabar jau 6-7 klasės mergaitės atvirai stengiasi vilioti (net ir gundyti) vaikus. Juk dabar neturėti „draugo“ yra „ne lygis“. Ir gana populiarius yra toks santykių modelis: jaunos, gražios, išprususios merginos karte kariai ant kaklų tinginiams, labai ribotų gabumų arogantiškiems vyrukams. Taigi ar ne panaši situacija Žemaitės apsakyme „Topylis“? Zosė, padori jauna mergina sutinka tekėti už Teofilio vien tam, kad ištekėtų. Jai ir jos motinai taip susuko galvą pažadas vesti, kad jokie pasaulio argumentai nebūtų išardę vestuvių. Juk ir dabar dažnas „topylis“ sugundo gyventi kartu nesusituokus, nes „popierius nieko nepakeis“. Tikrai popierius nieko nepakeis, bet... kodėl taip bijoma pasižadėjimo?

Pionierė Žemaitė negalėjo numatyti, kad jos išjuokiamas, peikiamas žmonių sumaterialėjimas, turto troškimas, vedybos iš išskaičiavimo, ir daugelis kitų mūsų ydų taip įsigalės, kad tapsime vadinamąja vartotojiška visuomene, kuriai rašytojos moralizavimas bus koptus, geriausiu atveju – juokinga atgyvena. Tačiau, kad ir kaip būtų keista, jau minėtas filosofas Zygmuntas Baumanas, nors, esu tikra, Žemaitės nėra skaitęs, daugeliui jos teiginių pritartų, nes kad ir apie šių dienų santykius šeimoje jis kalba su ironija: „Kai įsigyji daiktą, nepriesieki amžinos ištikimybės, neištari priesaikos „kol mirtis mus išskirs“, o gana aiškiai ir pagrįstai žinai, kad rytoj pasirodys geresnis produktas, taigi tu išmesi šitą ir nusipirksi kitą. (...) Santykius užmezgame tik dėl vieno tikslo, tikėdamiesi pasitenkinimo. Tikiesi, kad partneris, kaip ir prietaisas parduotuvėje, tave patenkins. Jei pasitenkinimo nėra –

arba jis tapo toks įprastas, kad net nuobodu, nėra naujų pojūčių – nėra jokios priežasties, dėl kurios turėtum tęsti santykius.

Kažkada seniai seniai partnerystės buvo laikomos neišardomomis bendruomenės ir visuomenės plytomis. Negali paprasčiausiai išimti vienos plytos, nes tą patį padarys ir daugiau žmonių, kol galų gale pastatas gali sugriūti. Tai nepaprastai pavojingas žaidimas. Bet šiuo atveju jis atrodo natūralus ir suprantamas.

Kol santykiai tenkina. (...) Bet šiandien mes miečiau tiesiog eksperimentuojame. Pagyvenkime kartu ir pažiūrėkime, kas išeis. Kodėl tai blogai? Nes pakeičia tavo atskaitos taškus. Jei žinai, kad tu tą patį žmogų matysi rytoj, kitą savaitę, kitą mėnesį, kitąmet, po penkerių metų – atsiranda pasiryžimas, kokį sunku įsivaizduoti išsivystant tokiuose eksperimentiniuose santykiuose. O mąstydami ilgalaikėmis sąlygomis mes esame labiau pasiryžę susiderėti dėl modus vivendi²⁶.

Savo samprotavimus norėčiau baigti vienos Josvainių gimnazijos mokytojos žodžiais:

„Žemaitė nepaprastai spalvinga asmenybė. Šiuolaikiniam skaitytojui ji gali daryti charizmatiško žmogaus įspūdį, gali stebinti neįtikėtina drąsa, avantiūrizmu (gerąja prasme). Ją reikia pažinti. Nes ji gali žavėti. Reikia mylėti savo literatūrą, savo kalbą. Žemaitės tekstai gali vesti tos meilės link“.

Perskaityta Kelmėje, Ketvirtųjų Žemaitės skaitymų metu (2012 m.).

²⁶ Irytas.lt . Justinas Šuliokas. Sociologas Z. Baumanas: „Pakelti visą žmoniją iki europinio gyvenimo lygio prireiktų penkių tokių planetų kaip mūsų“. 2010-10-04 23:02

Ramunė Bleizgienė,
humanitarinių mokslų daktarė,
Lietuvių literatūros ir tautosakos
instituto jaunesnioji mokslo
darbuotoja

ŽEMAITĖ IR KITOS MOTERYS

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų rašytojų biografijų atitikimai: Žemaitė, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana

Dažnai mums iš laiko perspektyvos žiūrintiems to laiko žmonių patirtys, jausenos, gyvenimo įvykiai, pasirinkimai atrodo pavieniai, atsieti, gal net unikalūs. Reikia pripažinti, kad labai dažnai mes patys norime praėjusio laiko faktus matyti kaip vienintelius ir nepakartojamus. Bet šįkart bus pasakojama apie atitikimus. Tai, kas atitinka, nebūtinai nurodo idealų sutapimą, buvusį susitikimą, bet žymi panašiu metu buvusias patirtis, jausenas, susiklosčiusius įvykius, pasirinkimus. Kita vertus, kai kalbame apie atitikimus, paliekame teisę egzistuoti paklaidos galimybei, atstumui, kuris nėra toks didelis, kad neleistų pastebėti panašumo, bet sykiu išsaugo aptariamų reiškinių atskirumą, skirtingumą.

Viktorija Daujotytė, rašydama apie Žemaitę, vis stabtelna prie vieno rašytojos laiško, kuriame ji pasakoja Povilui Višinskiui, kaip sėdėdama ant ežios, aplinkui skraidant varnoms, skaito Šekspyrą. Šis Žemaitės gyvenimo epizodas yra gerokai peržengiantis mūsų vaizdavimosi apie ją, kaip paprastą, beraštę, kaimo moterį, ribas. Kitame pasakojime Žemaitės asmuo pasirodo dar netikėtesniu pavidalu: „Iš Jos raštų aš ją kaip kokią ne šio pasaulio Deivę sau vaizdavausi ir su didžiausiu nekantrumu mėnesinių „Varpų“ bei „Ūkininkų“ laukdavau.“ Dievišką pavidalą įgavusi rašytoja jos kūrybos adoratoriui atrodo „labai mokyta, išmintinga“. Ši Žemaitės kūrinių sukeltą prisimenančiojo turėtą „Deivės“

vaizdinį sugriauna vienas artimiausiai ją pažinojusių žmonių – Višinskis: „Jis [Višinskis] man paklausus, kaip atrodo Žemaitė? juokaudamas atsakė: / – O taip, kaip kiekviena paprasčiausia boba.“

Viena kontroversiškiausiai vertintų, daugiausiai diskusijų XX a. pirmoje pusėje sukėlusių lietuvių moterų rašytojų buvo Žemaitė. Vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl būtent šios moters asmuo sulaukė tokio ypatingo dėmesio, kodėl jos gyvenimo istorija reikalavo nuolatinio peržiūrėjimo ir perpasakojimo, galėtų būti Daujotytės primygtinai, kartojami teiginiai: „Žemaitė galutinai atsakė į klausimą, ar moteris gali rašyti.“; „Žemaitė tarsi įtvirtino pačią moters–kūrėjos galimybę.“ Daujotytės be išlygų pripažįstamas šios moters kaip pirmosios lietuvių moterų rašytojos, lietuvių literatūros klasikės statusas nebuvo toks savaime suprantamas ir aiškus dalykas jos amžininkams.

Žemaitę, Bitę, Šatrijos Raganą ir Lazdynų Pelėdą sieja bajoriška kilmė – dvaro kaip kultūros židinio suformuota patirtis. Žemaitė gimė 1845 m. smulkiųjų bajorų šeimoje Bukantiškės palivarke (dabar Plungės raj.). Tėvai Antanas ir Julijona Beniuševičiai savo žemės neturėjo, dirbo grafų Plioterių palivarke: tėvas – dvaro prievaizdu, prižiūrėjusiu ūkyje dirbančius baudžiauninkus, motina – šeimininke. Be Julijos, būsimosios rašytojos, šeimoje augo dar trys dukterys. Kaip matyti iš Žemaitės „Autobiografijos“, nors tėvai buvo neturtingi bajorai, savo vaikus auklėjo, laikydami luominių papročių: tėvas mokė skaityti ir rašyti lenkiškai, draudė kalbėti lietuviškai, bendrauti su baudžiauninkų vaikais.

Vakarų Žemaitijos krašte telkėsi ir stambiausi Lietuvos dvarininkai: už keliasdešimt kilometrų nuo Bukantės buvo Rietavo dvaras, kurį valdė kunigaikštis Ireniejus Oginskis, jis turėjo 52 274 dešimtines žemės ir beveik 10 tūkstančių baudžiauninkų. Bukantės savininkai grafai Plioteriai, kilę iš Livonijos, buvo stambi magnatų giminė. XIX a. viduryje jiems priklausė dvaras Latgaliwoje, Kurtuvėnai, Švėkšna ir dar apie dešimt dvarų. Bukantės palivarkas, kuriame Beniuševičiai buvo prižiūrėtojai su 30 rublių metine alga, teturėjo apie 70

hektarų žemės. Žemaitė vadino jį dvareliu. Dvarelis žinioje buvo du dūmai. Žemaitės tėvai buvo bežemiai bajorai, sociainiu požiūriu stovėję žemiau už valstiečius, turinčius žemės. Minima, kad per 10 metų Beniuševičiai susitaupė pinigų ir nusipirko porą valakų (42 ha) žemės su neblogais trobesiais. Jų butis mažai kuo skyrėsi nuo eilinio valstiečio buties. Samdėsi vieną tarnaitę ir piemenį.

Gabrielė Marija Jadvyga Petkevičaitė gimė 1861 m. kovo 18 d. (senu stiliumi) Puziniškio dvarelyje, buv. Rozalimo valsčiuje, Panevėžio apskrityje. Petkevičiai metrikose vadinami bajorais, tačiau Gabrielės močiutė Justina Janušytė buvo kilusi iš Bialozoro baudžiauninkų. Petkevičiai Puziniškio dvare apsigyveno 1835 m. – kai jos senelis Felicijonas, Bialozoro dvarų prievaizdas, nupirko iš Bialozorų 105 dešimtines (apie 114 ha) apleistos, krūmais apėjusios žemės. Jie turėjo 2 šeimas baudžiauninkų, kurias Gabrielės senelis paleido į laisvę dar prieš baudžiovos panaikinimą. Šeimos gyvenamasis namas buvo šiaudas dengtas trijų kambarių pastatas, mažai tesiskyręs nuo valstiečių trobų. Čia ir gimė būsimoji rašytoja. Gabrielės tėvas baigė medicinos studijas Kijevo universitete. Po studijų 1855 m. jis grįžo į Puziniškį ir ėmė verstis privačia gydytojo praktika, 1860 m. vedė smulkaus Čelkių dvarininko dukterį Malviną. Nors pirmą kartą Gabrielė augo bajoriškoje aplinkoje, demokratinės ir nacionalinės šeimos nuostatos lėmė, kad iki šešerių metų su ja buvo kalbama tik lietuviškai. 1865 m. J. Petkevičius persikėlė dirbti į Joniškėlio ligoninę, tu pačių metų gale kartu gyventi atsikėlė ir visa šeima. Vaižgantas Bitės biografijoje pabrėžia, kad nuo mažumės vaikai buvo auklėjami pabrėžiant žmonių lygybės principą ir buvo skatinami itin gražiai elgtis su tarnais. Taip pat vaikai asmeniniu pavyzdžiu motinos buvo mokomi labdaros, gebėjimo pasidalinti su mažiau turinčiais.

Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė (g. 1867 m.) ir Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė (g. 1872 m.), pasirašinęsios Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, yra kilusios iš nusigyvenusių stambių Žemaitijos bajorų šeimos.

Rašytojų tėvas, Nikodemas Erazmas Ivanauskas buvo gana stambus Žemaitijos bajoras, valdęs beveik 300 ha žemės, dailininkas, mokėsis Peterburgo, Miuncheno universitetuose. Jis buvo pažįstamas ir susirašinėjo su žymiomis to meto rašytojomis Eliza Ožeškova bei Marija Konopnicka, pats kūrė eilėraščius, rašė į tuometinius kultūros laikraščius lenkų kalba. Ivanausko biografai teigia, kad jis dalyvavo 1863 m. sukilime ir vengdamas represijų išvyko mokytis į Peterburgo dailės akademiją. 1867 m. grįžęs į Paragius, vedė dvarininkaitę Karoliną Pečkevičiūtę, 1867 m. rugsėjo 28 d. gimė Sofija, būsimoji rašytoja Lazdynų Pelėda, 1968 m. šeima išnuomojusi dvarą išvyko į Miuncheną, kur Ivanauskas pradėjo studijas Karališkoje dailės akademijoje. Po ketverių metų dėl prasidėjusių teismų su buvusiais nuomininkais šeima buvo priversta grįžti. Kuriam laikui, kol bus suremontuotas visiškai nugyventas namas, šeima apsistojo Šiauliuose, čia 1872 m. gimė antroji duktė Marija.

Marija Pečkauskaitė Šatrijos Ragana, gimė 1877 m. Medingėnų dvare (dabar Plungės raj.) motinos Stanislavos Šiukštaitės tėviškėje, vėliau tėvai išsinuomavo Užvenčio dvarą, turėjusį 1582 ha žemės, 1135 ha miško ir vandens malūną.

Visas minimas lietuvių rašytojas siejo ir tas faktas, kad jų išsilavinimo pagrindas buvo namų mokslas. Iš pradžių Juliją su seserimis namuose mokė tėvas, vėliau 3 metus ji buvo mokoma pusseserės Apolionijos Beniuševičiūtės dėdienės dvarelyje Šėmose. Pusseserė Apolionija buvo baigusi Vilniaus bajoraičių institutą, kur mokslas truko ketverius metus. Galima teigti, kad Žemaitė trejetą metų ėjo vidurinio mokslo kursą. Vėliau dirbdama Džiuginėnų dvare turėjo progą naudotis dvaro biblioteka: sudaromi net spėjami lektūros sąrašai, į kuriuos patenka J. Kraševskis, A. Mickevičius, W. Šekspyras, Goethe, F. Šilleris, E. Ožeškova, M. Konopnicka ir kt. Daugelis pažinojusių Žemaitę jau pagarsėjusią rašytoją tvirtina, kad ji puikiai mokėjusi lenkų literatūrinę kalbą.

Vienas iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės asmenį formavusių žmonių – Laurynas Ivinskis. Jis penkerių metų mergaitę mokė lenkų kalbos skaitymo ir dailia raščio, aritmetikos, geografijos ir Lietuvos istorijos pradmenų. Vėliau Gabrielė buvo mokoma gretimuose dvaruose samdomų namų mokytojų. 1873 m. rudenį Gabrielė įstojo į privatų vokišką Mintaujos pensiją – Dorotėjos mergaičių mokyklą. Teigiama, kad treji metai praleisti šioje mokykloje dėl čia klestinčio kieto režimo, prasto maitinimo, nesibaigiančio pamokų kalimo, izoliacijos nuo išorinio pasaulio 12 metų mergaitei buvo dvasinių ir fizinių traumų laikotarpis. Šioje mokykloje Gabrielei pradėjo krypti nugarkaulis. 1876 m. Gabrielė, baigusi Dorotėjos mergaičių mokyklą, įgijo jaunosiosios mokytojos teises ir tais pačiais metais įstojo į Mintaujos aukštesniąją šv. Trejybės mergaičių mokyklą. 1878 m. Bitė išlaikė egzaminus namų mokytojos teisėms gauti. Kaip liudija išlikęs jaunystės laikų dienoraštis, Bitė turėjo ambicijų toliau tęsti mokslus aukštojoje mokykloje – studijuoti matematiką, tačiau tam pasipriešino tėvas.

Sofija Pšibiliauskienė ir Marija Lastauskienė buvo mokomos namuose tėvo, vėliau lavinosi pačios skaitydamos tėvo bibliotekoje sukauptas knygas, atsiminimuose Sofija mini ją taip paveikusia „sentimentalią lektūrą“. Tai tampa vienu iš paaiškinimų, kodėl 1891 m. Sofija nusprendžia tekėti už gerokai už ją vyresnio dvarininko Rapolo Pšibiliausko „Svajojau apie heroizmo darbus, pasišventimą, aukas“. Jautrių ir išorės poveikiui neatsparių moterų imlumas „sentimentaliai literatūrai“, tokių knygų paskatintas vaizduotės išvešėjimas ir dėl to sugriuvę moterų gyvenimai ne sykį pavaizduoti ir pačių rašytojų kūrinuose.

Marijai Pečkauskaitei (Šatrijos Raganai), jos seseriai bei broliams buvo samdomi namų mokytojai, Marija dar baigė 1 metų bitininkystės kursą Varšuvoje, 1905–1907 m. studijavo Šveicarijos Ciuricho ir Fribūro universitetuose vokiečių ir prancūzų literatūras, klausėsi sociologijos, filosofijos, estetikos, teologijos ir pedagogikos kursų.

Dar vienas svarbus moterų biografijas siejantis dalykas – ypatingas moterų jautrumas muzikai. Muzika, grojimas šioms moterims buvo pirminis savojo (autonomiško) kūrybiškumo patyrimas. Bitė laiškuose ir jaunystės dienoraštyje mini skambinimą fortepijonu, kaip vieną iš kasdienių savo veiklų. Marija Lastauskienė „Autobiografijoje“ rašo apie ypatingą muzikos poveikį, patirtą vaikystėje bei troškimą siekti muzikantės karjeros. Marija Pečkauskaitė taip pat turėjo ypatingų muzikinių gabumų, svajojo apie muzikantės karjerą, muzika – pasikartojanti tema jos didžiausios apimties kūriniuose novelioje „Viktutė“, apysakoje „Sename dvare“. Žemaitė pusseserės aukštesnę padėtį – tikrą bajoriškumą – nusako taip: „mokėjo vokiškai, prancūziškai ir partapijonu skambinti“.

Minėtinas Marijos Ivanauskaitės Lastauskienės pasakojimas apie jos ypatingą jautrumą muzikai ir iš to kilusį didžiulį troškimą mokytis groti, galbūt ateityje tapti muzikante. Atrodytų, kad muzika yra bajoriškos kilmės moterims labiausiai prieinama sfera. Maironio poemoje „Terp skausmu į Garbę“ (1895) viena iš pagrindinių poemos herojų bajoraitė Marinė puikiausiai skambina fortepijonu, studijuoti muzikos išvyksta į Varšuvą ir tampa garsi Europos atlikėja. Šios moters, peržengusios savojo luomo ribas ir įsitraukusios į lietuvišką visuomeninę veiklą, paveikslas tampa tuo idealiuoju vaizdiniu, leidžiančiu į kultūros darbą ateinančios moterims (kurių dauguma buvo bajoriškos kilmės) turėti savosios veiklos, tapatinimosi provaizdį. Viena iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios moterų, kuriai ypatingo poveikio turėjo ši Maironio poema, buvo Marija Pečkauskaitė Šatrijos Ragana. Laiške Povilui Višinskiui Marija rašo, kad susirado poemoje minimo muzikos kūrinio natas, tai rodo, kad būsima rašytoja mėgino patirti tai, ką patyrė poemos veikėjai. Kokią gi būsimos rašytojos patirtį atitiko minimas Maironio kūrinys? Kaip žinia, Marija Pečkauskaitė puikiai skambino fortepijonu, ir kaip Marija Ivanauskaitė turėjo aspiracijų baigusi mokslus tapti profesionalia atlikėja. Apie muzikos keliamą ypatingą poveikį Šatrijos Ragana yra rašiusi

novelėje „Viktutė“. Skambinimas fortepijonu tampa Viktutės kelio pradžia į artimus santykius su vyru ir į savarankišką kūrybą. Minėdama muzikos jai daromą įtaką, prisimena: „Atmenu, mamai užgraijus maršą Šopeno, aš negalėdavau niekad išklaudyti lyg galo: pradėdavau verkti ir išbėgdavau iš kambario.“ (Viktutė, 1903, 6) Muzika sukelia tokį stiprų įspūdį, kad net per sunku klausyti. Panašiai muzikos sukeltą įspūdį vaikystėje yra aprašiusi Marija Lastauskienė: „Mane ta muzika tiesiog žavėjo. Vaikščiodavau apsvaigusi ir sapnuodavau kažkokias nežemiškas melodijas. Atsimenu, jaučiau, kad galėtų būti melodija gražesnė, ir nutariau mokytis skambinti“ (VII, 68). Muziką XIX a. pabaigos moterys patiria kaip tai, kas išmeta anapus kasdienybės – į grynąjį svajonių, sapnų pasaulį. Per muziką ima vertis moterų vidinė erdvė, muzikos veikiamos jos dėmesį sutelkia į savo pačių išgyvenimus, šiame sutelktume nebelieka jokių aukos, pasiaukojimo, tarnystės motyvų. Tačiau tenka pastebėti, kad gyvenamoji realybė nebuvo palanki moterims atsiduoti tik kūrybos džiaugsmams. Graži ir papildanti paralelė tarp Šatrijos Raganos „Sename dvare“ pasakojamos mamatės gyvenimo istorijos ir Marijos Ivanauskaitės likiminės linijos. Irusia pasakoja apie kone gyvybinį mamatės poreikį muzikai – jos ilgas, nusitęsiančias iki paryčių skambinimo fortepijonu valandas kartu su ponu Jonavičiumi. Mergaitė mato, kokia kančia mamai yra kasdienės namų šeimininkės prievolės. Paradoksalu ir sykiu simptomiška, kad Irusia pirmiausia mokoma siuvinėti (tai, kas ir dera jaunai panaitei), niekur neminimos muzikos pamokos. Atitikmuo būtų Marijos Ivanauskaitės noro mokytis muzikos atomazga – iš visiško svajonių pasaulio ji išmetama į realybę, „Autobiografijoje“ ji rašo: „Tuo tarpu tėvai išsiuntė mane į Šiaulius, pas Teklę Gecevičiūtę mokytis siūti“. Devynerius metus ji praleido Varšuvoje dirbdama tetos dirbtuvėje, didžiąją dalį uždarbio atiduodama nusigyvenusiam tėvui, seseriai paremti. 1898 m. išvyko gyventi į Peterburgą, būdama puiki siuvinėtoja iš pradžių mėgino savarankiškai verstis, vėliau gaudavo užsakymus

iš drabužių papuošalų dirbtuvės. Tas pats merginos norų, polinkių nepaisymas – kokį atpažįstame ir Bitės gyvenimo istorijoje – kai jai artimiausių žmonių priskiriamos namų šeimininkės, tėvo padėjėjos pareigos.

Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos kelio į viešąjį gyvenimą pradžia – susitikimai su tautiškai susipratusiais vyrais. Moterų rašytojų gyvenimo istorijose lemiamą vaidmenį atlieka kitas asmuo, vyras, jo įtaka patiriama kaip iš šalies gaunamas didžiulis impulsas veikti, ir jai pasiduodama be jokio pasipriešinimo. Antano Petrikos įsitikinimu, šita garbė pakeisti moterų gyvenimus, „padaryti“ jas rašytojomis atiteko Povilui Višinskiui: „Višinskis mokė rašyti ne tik Žemaitę, bet ir Šatrijos Raganą, Mariją Pečkauskaitę <...>. Ji kaip ir Žemaitė, taipgi siuntinėjo Višinskiui savo rankraščius ir prašinėjo patarimų, nes ir ją Višinskis lietuviams buvo „atradęs“: iš sulenkėjusios dvaro panelės padarė lietuvių rašytoją“. Ne moterys pačios mokosi rašyti, gaudamos Višinskio patarimų, bet jos yra mokomos, padaromos rašytojomis, kaip iš minkšto molio nulipdomos. Šis pasiaukojantis, atsižadant savęs, Višinskio nuveiktas didžiulis darbas, išprovokuoja vyrų biografų pyktį, Petrika remiasi Būtėno rašyta Višinskio biografija ir ją cituoja: „Iš tikrųjų atrodo, kad, užuot rašius tokias smulkmeniškias recenzijas, užuot mokius menkaraštę Žymantienę šedevrus kurti, kur kas būtų buvę lengviau jam pačiam rašyti. Povilas galėjo rašyti, bet jis, dėl savo nepaprasto noro ir troškimo priauginti Lietuvai talentų, pamiršo save. Turint šitą medžiagą, kitokioj šviesoje galima žiūrėti į pačios Žemaitės kūrybą. Tai ne atradimas.“ Taigi, jau beveik nekvestionuojamas faktas, kad Žemaitė į lietuvių kultūros lauką atėjo Povilo Višinskio, kuris augo Žymantų kaimynystėje, pastūmėta, jam 1893 m. Žemaitė įteikė pirmąjį savo kūrinių „Piršlybos“.

Bitės biografai teigia, kad šios visuomenės veikėjos aktyvusis gyvenimo periodas prasidėjo 1898 m. „Žiburėlio“ stipendininkui Dorpato universiteto studentui Petriui Avižoniui atliekant praktiką Joniškėlio ligoninėje – jo pakviestas Petkevičių namuose apsilankė Povilas

Višinskis. Tą pat vasarą Bitės lėšomis buvo surengta kelionė po Lietuvą – kurioje be Višinskio, Kalniečio ir Avižonio dar dalyvavo ir abi seserys Juškytės. Buvo aplankytos istorinės Lietuvos vietos, taip pat žymesni visuomenės veikėjai – Žemaitė, Vincas Kriaučiūnas, kunigas Kazimieras Jaunius (pastarąjį Jadvyga Juškytė ką tik buvo parvežusi iš Kazanės į Lietuvą), A. Dambrauskas-Jakštas ir Vincas Kudirka ir kt. Nuo to laiko Petkevičių namai tapo aktyvaus lietuvių jaunimo susibūrimo vieta. Inteligentijos susibūrimuose dalyvavo Petras ir Jonas Avižoniai, P. Višinskis, A. Smetona, A. Bulota, Žemaitė, lankėsi ir Sofija Pšibiliauskienė (Lazdynų Pelėda). Petkevičiui grįžus gyventi į Puziniškį, daktaro vardinių proga ir toliau buvo rengiami aktyvūs tautiniame atgimime dalyvaujančiųjų susitikimai. Čia vyko ir ką tik parašytų literatūros kūrinių skaitymai bei aptarimai. Apie vieną iš jų yra paliudijusi Žemaitė – kai ji pirmąsyk perskaitė savo apsakymą „Marti“. Čia įvyko ir Jono Jablonskio organizuotas lietuvių kalbininkų susirinkimas. Puziniškyje lankėsi ir Jonas Biliūnas, Vincas Kapsukas, Liudvika Didžiulienė, Vanda Didžiulytė, Jurgis Šaulys ir kt.

Pirmasis, kiek iš laiškų Povilui Višinskiui galima spręsti, Sofijos, jau vedusios moters, mylėtas vyras – kaimynystėje gyvenęs Vladislavas Sirutavičius, studentas, LSDP narys, rengęs pirmuosius „Darbininkų balso“ numerius, pats turėjęs ambicijų rašyti, buvo vienas pirmųjų Sofijos kūrinių vertintojų ir redaktorių. Iš Sofijos laiškų Višinskiui galima spręsti, kad jo kritika dažnai buvusi itin aštri, skaudinusi kūrinių autorę, nutrūkus artimam ryšiui su šiuo žmogumi, Sofija prisipažįsta be jo palaikymo sunkiai galinti toliau rašyti: „Apsėsdavo mane atmintis praeities, mačiau V[ladislava], taisantį mano darbą ir teip broliškai atvirai kalbantį su mane, ir daug tokių minčių apnikdavo mane, praeitis stojosi akyse, ir plunksna iškrisdavo, o aš užmiršimo ieškojau sunkiame darbe.“

Šatrijos Ragana su lietuviško tautinio judėjimo veikla supažindama Povilo Višinskio, 1891 m. vasarą

pakviestas namų šeimininkės Pečkauskienės jis atvyko į Užvenčio dvarą mokyti vyresniojo Marijos Pečkauskaitės brolio Stepono. Tą vasarą užsimezgė penkiolikmetės Marijos ir šešiolikmečio Povilo artimas ryšys, Povilui išvykus jie ir toliau bendravo, palaikė nuolatinį ryšį laiškais: Povilas pasakojo apie studijas Peterburge, ragino Mariją mokytis lietuvių kalbos, pradėti rašyti. Marija mini Povilą kaip asmenį, pažadinusį ją iš sapno. Iš tiesų Višinskis buvo tas asmuo, kurio raginama Marija Pečkauskaitė pamažu įsitraukė į lietuvišką tautinį judėjimą: iš pradžių pati mokydama lietuvių kalbos, vėliau užsidedama noru šviesti aplinkinius.

XIX a. pab.–XX a. prad. rašytojų moterų įsitraukimas į lietuvišką tautinį atgimimą, prasidėjęs naujas gyvenimas moterų buvo patiriamas kaip jausmų pabudimas. Žemaitė, rašydama Višinskiui apie savo kaip rašytojos įgytą statusą – kai ji „prisilyžija“ į rašytojų gretas (pirmiausia dėkodama jam už pagalbą), rašymo pradžią sieja su atbudusiais jausmais: „Dabar, kaip vabolės pavasarį pradeda krutėti, taip mano jausmai, gulėję užmirę kelias dešimtis metų, gaivinas ir kruta su džiaugsmu didžiausiu.“¹ Jausmai gretinami su pavasarį atbundančiais gyviais, regis, vidinis žmogaus gyvenimas paklūsta visuotiniams gamtos dėsniams. Čia minėtini Bitės atsiminimai apie stiprių jausmų paženklintą lūžio momentą, paėmus į rankas pirmą „Varpo“ numerį: „Tuomet tik netikėtai, per atsitikimą, pakliuvo į rankas pirmas „Varpo“ numeris. Ir staigu tarytum kokia maukna nuo akių nukrito. [...] Širdis ėmė liepsnoti.“

Sofijos Pšibiliauskienės Tėvynės meilė, deklaruota laiškuose, buvo neatplėšiamai persipynusi su meile atgimimo judėjime dalyvavusiems vyrams. Štai kaip Sofija nusako tai, kas ją palaiko patiriant bajoriškos (ir ne tik) aplinkos spaudimą, apkalbas, šmeižtą: „Tankiai susispaudžia širdis, kad purvyno krumzlys nukrinta ant manęs, bet neprikimba labai, laiškai jūsų duos spėką kentėti ir ta meilė, kuri pabudo širdyj mano. [...]“

¹ Iš laiško Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1897 m. gruodžio 17 d.), *Ibid.*, p. 47.

Galiausiai ji padaro išvadą, kad „[j]ausmas tai ženklas gyvasties, numiręs tik jaust negal ir ramus yra“ (VII, 447). „Vienetinis jausmas, kuris surišo mane su jumis, tai meilė vienos motinos mūsų Tėvynės, - tas tik degs širdy mano ir neužges, kol neužmigsiu ant amžių“ (VII, 446). Galima manyti, kad XIX amžiaus pabaigoje vykę kultūriniai, visuomeniniai bei politiniai pokyčiai leido moterims tarsi atgyti iš naujo, suteikė impulsų realizuoti tuos savo gebėjimus, kurie be šių palankiai joms susiklosčiusių aplinkybių būtų likę užgožti moteriškos kasdienybės.

Skaitydami ano laiko moterų-rašytojų paliudijimus turime suprasti, kad į kvietimą įsitraukti į aktyvią kultūrinę veiklą jos reagavo labai asmeniškai, tai išjudino giliausias fantazijas bei troškimus, todėl visai suprantama, kad šių moterų reakcijos, įsivaizduojami vyrų – moterų santykių modeliai dažnu atveju peržengė tik visuomenės labai kartu dirbančiųjų ribas. Pažadinti moterų jausmai siekė toliau. Sofijos Pšibiliauskienės laišakai Povilui Višinskiui – jos kreipiniai į laišku adresatą atskleidžia visą diapazoną galimų vyro ir moters tuometinių santykių galimybių: „Mylimas broli lietuvi“, „Mylas Broli“, „Mielas /Brangus Tautieti“, „Brangus Broleli“, „Oi, Povilai Broleli“, „Brangiausias Broleli Povilai!“, „Broleli“, „Guodojamas Tamsta!“, „Jo Mylesta!!!“. Kaip matyti, dominuoja kreipinys „broleli“, atskleidžia ir artimą, ir sykiu saugų atstumą išlaikantį brolio-sesers santykį. Tai dėsninga – moterys iki šiol laisvai veikusios tik privačiame namų pasaulyje, patekusios į naują erdvę atkartoja jau žinomus, joms labiausiai įprastus santykio modelius. Kita vertus, galima manyti, kad tokio šeimyniško ryšio poreikis – rodo ir rašančios poreikį kurti ją užjaučiančių, suprantančių ir mylinčių savųjų ratą. Panašiomis intonacijomis prasideda Šatrijos Raganos ir Povilo Višinskio ryšys, kaip žinia, vėliau neišsitemkęs brolio ir sesers santykio rémuose. Galime suabejoti, ar tarp intymaus kreipimosi „Brangiausias Broleli“ ir gana oficialaus „Mielas Tautieti“, kažkur tarp eilučių nepasislepia „Mylimasis“? Sofijos Pšibiliauskienės laišakai liudija, kad atvirai tokiam santykiui pasirodyti galimybių

nebuvo, ji rašo: „Seniai parašyčiau, kad nebijočiau sukelti antros audros ant savo galvos, dabar jau, rodos, nesimatys „per daug“ širdies, jeigu pasiklausiu, kaip su sveikata?“ (VII, 475) Akivaizdu, kad čia nėra vietos dideliam „širdies rodymui“. Tačiau šiokių tokių užuominų, kad Sofijos galbūt turėta daugiau širdies Povilo atžvilgiu rasti galima. Ji pasirodo per tokios (intymesnės) jų santykių galimybės neigimą – kviesdama Povilą apsilankyti namuose tuo metu kai vyro namuose nėra, apsidrausdama ji rašo: „Su Tamista paparčių neieškojome, tai jei ir negalėtų mano vyras parvažiuoti, man rodos, kad tas Tamistos nesutūrės, o atvažiavęs būsi vietoj aniuolo sargo, norint pavojaus nėra, nes iš paparčių ir plėnių nebliko – viskas į plėnis pavirto“ (VII, 450–451). Paparčių motyvas pasikartoja ir kituose Sofijos laiškuose. Iš anksto apsidrausdama, kad jos ir Povilo Višinskio santykis galėtų tapti kuo nors daugiau nei kolegišku bendradarbiavimu, ji sumenkina save kaip moterį dar galinčią suvilioti jauną vyrą (turime suprasti, kad tuo metu Sofija buvo ką tik peržengusi trisdešimtmečio slenkstį, tuomet jai buvo 32-eji, Povilui – 24-eri). Nors galime tik spėti, jog Sofijos lūkesčiai buvo didesni nei realus santykis su Povilu jai galėjo pasiūlyti, jos aplinkoje buvo kitas jaunas vyras, su kuriuo ji patyrė taip pat artimus santykius. Tai jos laiškuose minimas Vladislovas Sirutavičius – Sofijos Pšibiliauskienės kaimynas, studentas, redagavęs tris „Darbininkų Balso“ numerius, vėliau inžinierius, kartono fabriko savininkas, anot Lazdynų Pelėdos Raštų rengėjų, rašytoją su šiuo žmogumi siejo ne tik raštų reikalai. Kad tie santykiai buvę gana audringi, rašytoja netgi sulaukdavusi pavydo scenų, liudija ir Sofijos paatviravimai Povilui Višinskiui, kuriam buvo leista apie šiuos santykius žinoti.

Šatrijos Raganos „Viktutė“ parodo, kaip Tėvynės meilė brandinama meilės „litvomanui“ vyrui. Šiame kūrinyje pasakojama, kaip moteris suartėdama su lietuvybės reikalams atsidavusiu vyru juda aktyvaus darbo dėl Lietuvos link. Mokydamasi lietuvių kalbos,

Viktutė geriau pažįsta ir jos mokantį žmogų – daktarą. Lietuvių kalbos, tėvo, „tėviškos“, kalbos moko vyras – mokytojas. Meilė vyrui sulydoma su meile kalbai, kai vyras tampa artimas, tokia pat artima tampa ir lietuvių kalba: „Pradėjova jau gana seniai kalbėti tarp savęs lietuviškai. Jis taip mėgsta, man teipogi malonu <...>. Dabar jau taip prie to pripratau, juog palikus viena su juo, kitaip negaliu kalbėti; lietuviška kalba ir jis lyg susivienijo mano širdyje.“ (1903, 76) Lietuvių kalba tampa mylimųjų kalba, ypatinga (slapta) meilės kalba. Jauna mergina pamažu pažindama jai patinkantį vyrą, vis labiau yra veikiama jo idėjų, kol galiausiai jo meilė Tėvynei tampa jos meile Tėvynei ir Tėvynę mylinčiam vyrui.

Visų aptariamų moterų išskirtinis bruožas – solidarizacija su „vargdieniais“ ir kova už moterų teises. Žemaitė ir Sofija Pšibiliauskienė, abi bajoriškos kilmės, sąmoningai tapatinosi su kaimo žmonėmis. Daugelio Sofiją Pšibiliauskienę pažinojusiųjų atsiminimuose atsikartoja mintis, kad rašytoja niekuo nesiskyrė nuo paprastų žmonių ir vengė visokių fanaberijų. Kunigas Mykolas Krupavičius atsiminimuose pasakoja, kad rašytoja „visuomet būdavo apsirengusi kaimietišškai“, o dabindavosi tik tada, kai eidavo pas ponus, tuomet svarbiausia jai būdavę pasipudruot ir štai kaip ji tą darydavusi: „Jos pudravimasis buvo labai paprastas: nueidavo į virtuvę pas tarnaitę, susirasdavo pikliaivotų miltų, ir jai tokios pudros pakakdavo“. Kitas atsiminimų autorius kanauninkas Povilas Dogelis rašo taip: „Visados būdavo pasirėdžiusi paprasčiausiais rūbais, nieku nesiskirdama nuo paprastų kaimiečių moterėlių“. Pati Sofija Pšibiliauskienė laiške Povilui Višinskiui paaiškina savosios santuokos motyvus, greta noro „pataisyti nupuolusį žmogų“, ji mini ir turėtą troškimą „prisiartinti prie prasčiokų“, dėl ko ji sako - „išsižadėjau visų ženklų bajorystės ir esmi tarp mužikų tuomi, kuomi norėjau būti“. Žinoma, čia turėtume suklusti ir visiškai nepasitikėti rašytojos deklaracija – Sofija idealistinių paskatų vedama, Vaižganto teigimu, nutekėjo į palivarką, tiesa, nugalėjus, turėjusį 60, o gal net 100

hektarų žemės (tai toli gražu ne kaimiška trobelė ir jos ūkis).

Šia savo laikysena – atviru solidarizavimusi su kaimo žmonėmis Sofija yra artima kitai XIX a. pab.–XX a. prad. moteriai – Žemaitėi. Pastaroji ištekėjusi už eigulio Lauryno Žymanto, iš smulkiųjų Žemaitijos bajorų aplinkos patekusi į visiškai tamsią kaimišką realybę, savųjų vedybų priežastis įvardija labai panašiai – gailėstis likimo nuskriaustam žmogui. Tiesa, vėlgį šį moters rašytojos prisipažinimą turime vertinti su tam tikru rezervu: V. Daujotytė mini faktą, kad vienas Žemaitės biografijos ir kūrybos tyrinėtojų Kazys Umbrasas tik užuominomis leidžia suprasti, kad Julija Beniuševičiūtė tekėdama laukėsi (ištekėjo 1865 m. rugsėjo 25 dieną ir tais pačiais metais susilaukė pirmosios dukters Onos). Jos visiškai sodietiška apranga irgi matytina kaip pasirinkimas, būdas solidarizuotis su tais žmonėmis, su kuriais jai teko nugyventi didžiąją savo gyvenimo dalį. Dar viena įdomi detalė – atitikimas, susiejantis ir Sofiją, ir Juliją – pomėgis traukti papirosus. Kanauninkas Dogelė taikliai pastebi: „Bet kai Pšibiliauskienė užsirūkydavo papirosą, tai atkreipdavo kitų dėmesį, kad čia toji moteriškė iš poniškos giminės“. Abiem šioms rašytojoms apibūdinti puikiausiai tiktų gana realistiškas Ališauskienės teiginys, kad jos „stovėjo tarp muzikų ir ponų bei inteligentų“. Atrodytų, kad abi rašytojos visiškai pasineria į kaimišką realybę, tačiau reikia pastebėti, kad ir čia jos nesijaučia visiškai savos. Sofija laiške Povilui prisipažįsta: „kad būčiau mokinta, nereikalaučiau tiek paramos nuo jūsų, kurios negaliu atrasti prie moteriškių, nes mano kaimynės nedaug daugiau mato, kaip puodus, kiaušius, kalvaratą, ir vaipymosi prie vyriškių [...]“ (VII, 446). Panašiais žodžiais Julius Būtėnas Žemaitės biografijoje pasakoja, kad Žemaitės tapimas rašytoja buvo kaip kopimas „literatūrinėmis kopėčiomis“, vaduojantis iš ankštos ir nuobodžios, jai per siauros sodietės kasdienybės, trokštant žinių iš „platesnės padangės“, ilgintis skaitymo, susitikimų su žmonėmis, su kuriais būtų galima pasikalbėti apie literatūrą ir meną, netgi miesto, o

pradėjus rašyti ir pripažinimo – „literatūrinio garso“. Akivaizdu viena, kad įsitraukusios į lietuvių tautinį judėjimą ir viena, ir kita moteris nebeišsiteko ankstesniojo gyvenimo rėmuose, kad artimiausioje aplinkoje jautėsi svetimos.

Moterų rašytojų visuomeninė veikla apėmė ir rūpestį moterų (ypač kaimo) padėties gerinimu. Žemaitės apsakymai gali būti perskaityti ir kaip kaimo moterų padėties liudijimas, ir sykiu moterų sąmoningumą ugdantys tekstai – juose moterys savo gyvenimo istorijas galėjo išvysti tarsi veidrodyje. Šių moterų visuomeninio aktyvumo išdava – pastangos vienyti: Žemaitė, Bitė, Šatrijos Ragana buvo pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo 1907 m. Kaune dalyvės. 1908 m. Žemaitė ir Bitė buvo išrinktos Lietuvos moterų atstovėmis į visos Rusijos moterų suvažiavimą. Bitė čia perskaitė pranešimą. Bitės veikla nuo pat pradžios išsiskyrė ypatingu dėmesiu moterų švietimui, jų pilietinio sąmoningumo ugdymui. 1910 m. išėjo jos brošiūra „Apie moterų klausimą“, žvelgiant į šios moters veiklos visumą – nuo pirmos nelegalios mokyklos mergaitėms iki kandidatavimo į prezidento postą 1926 m. – akivaizdus veiklos nuoseklumas ir kryptingumas.

Sofijos Pšibiliauskienės dominuojanti kūrybos tema – skriaudžiamos moterys, našlaičiai vaikai, kaliniai, skurstantys. Neatsitiktinis pirmųjų Sofijos ir Marijos kūrinių pavadinimų sutapimas – Sofijos apysaka „Našlaitė“ ir Marijos lenkiškai rašytas eilėraštis „Sieroty“ („Našlaičiai“). Kaip ir apysakos „Našlaitė“ pagrindinė veikėja Roželė, taip pat ir kitos autobiografinį įspaudą turinčių kūrinių veikėjos Lėlė („Karalaitė Lėlė“, 1914), Stenia („Naujasis takas“, 1912) yra našlaitės, po motinos mirties yra užaugintos tėvo ar tolimesnių giminaičių. Įtrūkis matricentinėje linijoje atspindi rašytojų santykį su bajoriškąja tradicija. Jį pirmiausia komplikavo sudėtingas abiejų seserų ryšys su motina. Modernaus tautinio judėjimo, naujai besiklostančių visuomenės, taip pat ir lyčių santykių paveiktos dukros nebegalėjo lengvai tapatintis su patriarchalinės tradicijos išauklėta motina. Marijos autobiografijoje išskylantis šios

moters paveikslas („senoviškai išauklėta, tad ir naivi kaip kūdikis“, „Ji nemokėjo galvoti, visada turėdama rankose rankdarbį, skaičiuodama akutes, stulpelius“) iliustruoja, koks didžiulis atstumas skyrė motiną ir dukras. Dar vienas dalykas, nulėmęs sudėtingą rašytojų santykį su bajoriškos tradicijos suformuotu moteriškumo idealu – šeimos požiūris į įpėdinystę. Marijos autobiografijoje su neslepiamu skausmu pasakojama jos gimimo istorija: apie visiškos nemeilės, nereikalingumo patirtį, nes ji buvusi ne taip lauktas įpėdinis – sūnus. Abi seserys nuo ankstyvos jaunystės patyrė, kaip realiai veikia stigmatizuojanti lyties apibrėžtis. Jų vadavimasis iš su lytimi susijusių apribojimų, skatino kritiškai žvelgti į pačią šiuos suvaržymus įtvirtinusią bajorišką tradiciją.

Aukojimasis dėl kitų (silpnesnių, stokojančių, vargstančių) buvo XIX a. pab.–XX a. prad. moterų gyvenimiškų pasirinkimų ir visuomeninės veiklos pagrindas. Jau minėtas Žemaitės, Sofijos Pšibiliauskienės vedybų motyvas – gailestis, noras išgelbėti, pasiaukoti. Bitės gyvenimo kryptis – asmeninių interesų paaukojimas visuomenės labui. Šatrijos Raganos visuomeninė veikla taip pat buvo pagrįsta pozityvistinėmis liaudies švietimo, filantropinės veiklos provincijoje idėjomis, o jos gyvenimo linija – vis didesnis savęs išsižadėjimas.

XIX a. pab.–XX a. prad. moterų rašytojų gyvenimo istorijos išsiskiria ir savo kitoniškumu: Žemaitė iki šių dienų pristatoma kaip ypatingas fenomenas – penkiasdešimtmetė „sodžiaus bobelė“ pradėjusi rašyti ir išsikovojo klasikės statusą. Bitės biografija literatūros istorijoje turbūt jau negrįžtamai yra susieta su jos kūno negalia. Šios moters neįgalumas (iškrypęs nugarkaulis) tampa išskirtiniu jos kaip viešo asmens ženklu. Pradedant pirmuoju rašytojos biografu Vaižgantu, kurio straipsnyje, skirtame rašytojos 65 metų jubiliejui, žymiai kultūros ir visuomenės veikėjai reiškia išskirtinę pagarbą pirmiausia siejama su kūno negalia: „<...> aš žemai savo širdyje nusilenkiau tam luošam, menkasveikačiam darbo milžinui ir teigiamai Lietuvos pajėgai.“ Pačios rašytojos beveik nuolat nutylima

akivaizdybė Bitės biografijos kūrėjų pasirenkama išeities pozicija, raktu į jos gyvenimo istoriją. Kitas šios moters gyvenimą sukomplicavęs įvykis – tėvo valia užkirstas kelias studijuoti universitete matematiką. Šis įvykis tampa pirminiu postūmiu į vėlesnę nesantaiką tarp tėvo, brolio Leono ir Gabrielės. Nerealizuota jaunystės laikų Bitės svajonė gali iš dalies paaiškinti ir šios rašytojos „nervų“ ligos kilmę.

Literatūros istorijoje paliktas Sofijos Pšibiliauskienės biografijos įspaudas – nesusiklostęs šeimyninis gyvenimas, nuolatinės gyvenimo dramos, nesėkmės paženklintos meilės istorijos jaunesniems vyrams, negebėjimas gyventi savarankiškai, galiausiai gyvenimo pabaigoje visiškas nesirūpinimas savimi, panašus į lėtą ir kankinantį savęs žudymą.

Marijos Lastauskienės nelaukto, nemylimo vaiko išgyvenimai, nes gimė mergaite, o ne lauktu įpėdiniu sūnumi, paliudyti jos „Autobiografijoje“. Neabejotina, kad seserų Ivanauskaičių nesusiklosčiusių gyvenimų šaknys – ankstyva nemeilės, nelauktumo patirtis. Tenka pripažinti, jog sunku skaityti tas Marijos Ivanauskaitės atsiminimų vietas, kur ji atvirai pasakoja apie tėvų troškimą susilaukti paveldėtojo – sūnaus ir apie nusivylimą gimus mergaitėms. Galime matyti ir nedidelę pavydo dozę, kai Marija „atmena“, tėvų, o ypač mamos reakciją gimus Sofijai, bet vėliau užgimusį prieraišumo, rūpesčio ir motiniškos meilę pirmagimei. Jos gyvenimo pradžia rodosi tragiškesnė: „Praslinkus keletui mėnesių, gimė kūdikis, bet, deja, ne lauktasis įpėdinis, tik mergaitė, niekam nereikalinga ir nelaukta, tokia liesa, mažytė. Nebuvo ko džiaugtis, atrodė, kad neilgam laikui ji ir atėjo į šį pasaulį. Motina nepamilo to kūdikio, kaip pirmąją Zosę, kuri buvo graži ir linksma. Vis dėlti pildė savo priedermes su dideliu pasiaukojimu. [...] Nugalėta mirtis atsitolino, mergaitė pradėjo augti. Tai buvau aš, pakrikštyta skubiai, be vaišių, vardu Marija. Tartum nujausdama, kad esu sunki našta tėvams, buvau labai tyli, gulėdavau visada ramiai“ (VII, 61). Rodosi, kad į pasaulį atėjusiai naujai gyvybei nėra vietos, nujaučiamas artimųjų lūkestis, kad niekam nereikalinga mergytė ilgai

neužsibus. Šioje atsiminimų vietoje aiškėja, kokia egzistencine atskirtimi galėjo tapti lytis.

Galima matyti, kad mėgindamos peržengti moters gyvenimo ribas XIX a. pab.–XX a. prad. rašytojos negalėjo didžiosios dalies savojo pykčio, nepasitenkinimo rodyti viešai, todėl nukreipė jį į save: jų biografijose galime aptikti didesnės ar mažesnės savinaikos pėdsakus. Bitės jaunystės dienų dienoraštyje rašoma apie pyktį šeimynykščiams, kurie nesupranta jos troškimo tęsti studijas universitete, noro išsiveržti iš siauro namų rato („salono“), sykiu ji prisipažįsta, kad visų šių jausmų negalima parodyti viešai, todėl agresija nukreipiama į save pačią. Štai kokią iškalbingą liudijimą randame šiame dienoraštyje: „Užgirstu už tai dažnai, jog esu labai graži mergina o pati kai pažiūriu į savo pirštus ir rankas prieš saulę – stačiai permatomi. Tarytum juose nei kraujo lašo nebeliko.“ Saulės šviesoje tirpstantis kūnas, kūno nykimo jausmas („Pati jaučiu, jog sveikata kasdien menkesnė...“) yra atspindys viduje vykstančių procesų: noras mirti, išnykti kyla tuomet, kai prarandama viltis gyventi taip, kaip norėtūsi, Bitės žodžiais, „kaip savorankiam žmogui“. Sofijos Pšibiliauskienės laiškuose minimas bandymas nusižudyti, taip pat akivaizdus visiškas nesirūpinimas savimi gyvenimo pabaigoje. Šatrijos Raganos pasirinkta gyvenimo kryptis – vis didesnis savęs ribojimas, bet kokių malonumų atsisakymas, asketizmas, peraugantis į savęs kankinimą, galiausiai prasiveržia „slapta“ liga (gimdos vėžiu), apie kurią vėlgi, kaip apie viso gyvenimo „slaptą“ jausmą kunigui, negalima nieko viešai pasakyti.

Reikia pastebėti, kad dar daug Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos gyvenimo detalių lieka paraštėse, nes tai yra į tradicinius moters biografijos rėmus netelpančios patirtys. Tokiu gana mažai aptariamu Žemaitės gyvenimo faktu yra aistringa rašytojos vėlyvos meilės istorija 30 metų jaunesniam vyrui – Konstantinui Petrauskui. Sakoma, kad nenusisekęs šeimininis gyvenimas nesuteikė Žemaitėi moteriškos laimės, jos vyras buvęs laidokas, mažai žiūrėjęs namų, net mušdavęs žmoną. Taigi, sulaukusi

65-erių rašytoja pamilsta 32-ejų Konstantiną Petrauską. V. Daujotytė šiuo netikėtai senatvėje rašytoją aplankiusiu jausmu pagrindžia jos unikalumą: „čia netikėtai pasimato Žemaitės asmenybės unikalumas. Ji buvo stipri, vitališka. Senatvėje Žemaitę ištiko didelė meilė. Mylėjo neišmylėta širdimi, neišeikvota dvasios energija.“ Įdomus faktas, beveik tendencija, kad ryšio su šiuo gerokai už ją jaunesniu vyru pradžia – gailėstis, Dalia Noreikaitė-Kučėnas rašo: „Iš pradžių ji gailėjosi jo, kad buvo fiziškai nuskriaustas, šlubas, mat nelankstė kelio per sąnari“. Ar negirdime panašių ilgesio intonacijų Žemaitės rašytuose laiškuose Konstantinui Petrauskui, kaip ir Sofijos laiškuose Povilui Višinskiui: „Man ilgu! Man ilgu! Man ilgu! No, kam ir dar kam man reikėjo taip širdį sau suėsti? [...] Kad žinotumei, su koku džiaugsmu lėčiau prie telefono, kaip mane pašaukei, maniau, kad pasimatysim...“ Tas pats noras įveikti skiriantį atstumą, tas pats mylimo žmogaus ilgesys, išjudinta vidinė jėga. Aptariamame kontekste – pažadintų širdžių, lyg pavasarį atgijusių jausmų, meilės Tėvynei, artimui lauke – prisikėlimas naujam gyvenimui, galėjimas tarsi iš naujo patirti intensyviausius jausmus atrodo labiau tendencija nei išimtis.

Bitės biografijos paraštėje lieka jos „nervų“ istorija. Daugumos rašiusių apie Bitę tekstuose greta kitų rašytojos apibūdinimų kartojasi beveik „mistinės“ jos asmenybę nusakančios formuluotės: Vaižganto – „labai jautri, net gerokai nervinga“, A. Birgerytės – „silpnos nervų sistemos“, J. Jasaičio – „audringai prasiveržęs dvasinis nerimas“. Sutelkus dėmesį į fizinę rašytojos negalią, kaip nulėmusią šios moters tapatumo susiformavimą, pro akis prasprūsta arba lieka plačiau neišskleisti kiti šios asmenybės bruožai. Ką užkoduoja arba kokį turinį slepia visos minėtos formuluotės, pačios Bitės laiškuose nuolat pasikartojanti frazė „mano nervai“? Lyg ir savaime suprantami žodžiai prašosi papildomi konkretaus turinio. Bitė, neviešinusi savosios negalios ir tik artimiausiems žmonės užsimindavusi apie savas ligas (dažnai gana abstrakčiai), visai drąsiai ir atvirai nuolat primindavo apie silpnus nervus ne tik

laiškuose, bet ir viešai pakartotinai skelbtuose atsimini-
muose.

Sofijos Pšibiliauskienės ir Marijos Lastauskienės, pasirašinėjusių Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, tiek biografijos, tiek kūrinių tyrimai jau ne vieną dešimtmetį yra pasitraukę iš aktyvių tyrimų akiračio. Visai neseniai iš naujo atrasti Pensilvanijos universitete saugomi žymių XIX a. pab.–XX a. prad. žmonių, tarp jų ir Sofijos Pšibiliauskienės, laišakai Jurgiui Šauliui, leidžia atkleisti iki šiol mažai žinomus Sofijos ir Jurgio Šaulio santykių aspektus. Privati korespondencija rodo, kad nesuklosčius šeimyniniam gyvenimui, Sofija užmegzdavo artimus santykius už šeimos rato, tie ryšiai stiprino ją, padėjo įsitraukti į aktyvų kultūrinį gyvenimą. Tačiau matyti ir tai, kad be artimo, ją nuolat stiprinančio santykio šiai moteriai buvo sunku laikyti gyvenimo pusiausvyrą. Sofijos laiškuose išsiskleidžia visas rašančiosios jausmų spektras, pasirodo ir ryškiausi asmenybės bei santykių su kitais, jais reikšmingais asmenimis, bruožai. Visi, kas skaitė Lazdynų Pelėdos laiškus, rašytus Povilui Višinskiui, puikiai prisimena nuolatinį, pereinantį per visus tekstus, kvietimą–maldavimą – „atvažiuok“. Naujos pažinties tautiniam darbui pažadinta moteris trokšta nuolatinio, ją sutvirtinančio ryšio. Kaip matyti iš Sofijos laiškų, nuolatinio prašymo, raginimo, kartais įgaunančio net šantažo atspalvių meldimo atvykti ją aplankyti, šiai moteriai nepakako vien laiškais palaikomo žodinio ryšio. Į Povilą – jos gyvenime itin reikšmingą vyrą – ji rėmėsi visa savo nelaimingo gyvenimo jėga. Laiškelyje minima būseną – „esu sugriauta“ – nors atrodytų nurodo į kažkokią tuo metu rašytojai nutikusią nelaimę, galima sakyti yra permanentinė, nesibaigianti. Kaip žinia, Sofijos gyvenimas nebeatitaisomai sugriūna po, Daujotytės žodžiais tariant, grynai „literatūrinių“ vedybų. Laiškuose keliamas savųjų klausimas, kaip galime spręsti ir iš kitų rašytojos laiškų ar tekstų, Sofijai buvo itin aktualus. Prisdėdama prie lietuviškojo tautinio atgimimo ji „iškrito“ iš natūralios jai aplinkos – bajorų, čia ji tapo svetima. Ne vieną sykį laiškuose Povilui mini (galbūt šiek tiek sutirštindama spalvas), kaip yra

užsipuldinėjama, įtarinėjama vietinių bajorų, pavyzdžiui, pradėjus organizuoti rinkliavą neturtėlių ligoninei, ji buvo įtarta, kad renka pinigus vietiniam daktarui kelionei į Ameriką ar net judviejų bendram pabėgimui į užjūrius.

Nuolatinis susirašinėjimas ir kita meilės istorija taip pat su jaunesniu vyru – Jurgiu Šauliu liudija autorę ne tik siuntus šiam žmogui savuosius rankraščius peržiūrėjimui, greičiausiai ir taisymui, bet ir tikėjus, kad jų ryšys galėtų peraugti į bendrą darbą – įsivaizduodama idealų jų bendro gyvenimo vaizdą, ji priduria – „rašysim ką nors“. Gana sunkiai išnarpliojamas yra ir vieno stambiausių ir didžiausio atgarsio sulaukusių Lazdynų Pelėdos romano „Klaida“ autorystės klausimas. Sesuo Marija atsiminimuose yra paliudijusi, kad Sofija tuo metu kai rašė šį kūrinį gyveno pas vaistininką Jurgį Milančių, kuris taip pat rašęs ir sykiu perrašinėjęs šį Sofijos tekstą. Iškilus skandalui dėl šio kūrinio pateiktos 1905 m. revoliucijos interpretacijos, Sofija gynusis, kad kai kurių teksto vietų nerašiusi ir jos esą prirašytos teksta perrašinėjusio Milančiaus.

Šatrijos Raganos meilė kunigui Kazimierui Bukontui, atviriausiai aptarta Janinos Žėkaitės monografijoje, skirtoje šiai rašytojai. Vėlesnių tyrėjų (V. Daujotytės, B. Speičytės) laikysena – pastangos apeiti šį Šatrijos Raganos biografijos aspektą – remiasi, anot jų, pačios rašytojos valia, visa tai palikti glūdėti šešėlyje arba kalbėti apie šiuos santykius puse lūpų. Žinoma tiek, kad 1894 m. Kazimieras Bukontas buvo paskirtas Užvenčio bažnyčios vikaru ir panašiai tuo metu tapo nuolatinis Pečkauškų šeimos draugu, lemtingu Marijos gyvenimo vyru. Užsimezgęs jaunojo vikaro ir Marijos ryšys labiausiai įskaudino Povilą Višinskį, jis nevienaprasmiškai tapatino apysakos „Viktutė“ veikėją daktarą su „kunigėliu“ ir dėl to skaudžiai kritikavo šį pirmąjį didesnės apimties Šatrijos Raganos kūrinį.

Laiko perspektyva, vis naujai atskleidžiami XIX a. pab.–XX a. prad. moterų tarpusavio ryšiai, naujos biografijų detalės, leidžia užčiuopti jų gyvenimo istorijas vienijančias gijas. Sutelkus dėmesį į jų gyvenimo siužetų atitikimus – kilmę, išsilavinimą, prisijungimo prie

lietuviškojo judėjimo pradžią ir šio veiksmo motyvavimą, kultūrinės laikysenos svarbiausius bruožus – galime netikėtai aptikti, kokios šios moterys panašios!

Perskaityta Kelmėje, Penktųjų Žemaitės skaitymų metu (2014 m.).

Birutė Avižinienė,

Lietuvių literatūros ir tautosakos
instituto doktorantė

POPULIARIAUSIOS ŽEMAITĖS KOMEDIJOS

ĮŽANGA

Žemaitė yra viena produktyviausių ir populiariausių ankstyvojo lietuvių dramaturgijos laikotarpio komediografių. Šiame pranešime norėčiau pristatyti populiariausias Žemaitės kurtas komedijas. Pirmiausia trumpai aptarsiu jos scenos veikalus, detaliau norėčiau aptarti komediją „Trys Mylimos“, tada pereisiu prie populiariausių komedijų recepcijos. Galiausiai kelis žodžius skirsiu šiuo metu populiariausios Žemaitės komedijos *Trys mylimos* spektakliams. (Reikia pasakyti, kad Žemaitė sceninius veikalus kūrė ir su Gabriele Petkevičaitė-Bite, tačiau šiandien šių Dviejų Moterų slapyvardžiu pasirašytų veikalų detaliau nebanalizuosime.)

BENDRA KŪRINIŲ APŽVALGA

Žemaitės sceniniai veikalai – septynios komedijos ir du monologai – yra sukurti dviem laikotarpiais: ankstyvasis periodas (apie 1897–1902) yra gausesnis, rašytoja parašo šiuos veikalus: „Pragerti balakonai“ (1897), „Piršlybos“ (1898, du variantai), „Trys mylimos“ (1898), „Mūsų gerasis“ (1899), „Valsčiaus sūdas“ (1900) bei du monologus: „Klebono gospadiņė“, „Monologas caro tarno“ (1902). Vėliau prie dramų Žemaitė sugrįžta

maždaug po dešimtmečio, sukuria dar dvi komedijas: „Stebuklingas daktaras“ (1910, du variantai) ir „Apsiriko“ (1912). Prie šių žinomų kūrinių Kazys Umbrasas mini ir 1900 m. esą parašytą scenos vaizdelį „Liežuvininkė“¹. Kūrinį tokiu pavadinimu autorė išties mini laiške Povilui Višinskiui,² tačiau neišlikus rankraščiui (ar jam dar esant nerastam), sunku pasakyti, ar tai buvęs dramos, ar prozos kūrinys.

Žemaitė pradeda rašyti paskatinta Povilo Višinskio, pirmosios komedijos imasi tada, kai jau yra išbandžiusi prozą. Priminsiu, kad pirmą apsakymą „Piršlybos“ parašė 1894 m., tų pačių metų vasarą kūrinio rankraštį Povilas Višinskis perdavė G. Petkevičaitėi-Bitei, kuri savo ruožtu nusivežė jį į Rygos pajūrį ir ten kūrinį redaguoti ėmėsi J. Jablonskis. Apsakymas (pavadinimu „Rudens vakaras“) pasirodė „Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje 1895 metams“.³ Tuo pačiu metu ir pačiai autorei duotas slapyvardis – Žemaitė.⁴

Višinskiui „komedijėlę“ nusiųsti rašytoja pažada dar 1897 m. spalio 9 d. laiške, mini ją ir tų pačių metų lapkričio laiške, vėlesniame laiške minimas jau ir jos pavadinimas („Pragerti balakonai“), skundžiamasi ir žadama, kad „apysakos man lengviau, bet komediją dar vieną bandysiu, jei vėl nevyks, pakratysiu ranką.“ Taip pat rašo, kad su Avižoniu – vienu iš savo „beletristų“, dažnu atveju vienu pirmųjų jos ankstyvų tekstų skaitytoju, daug apie „Pragertus balakonus“ kalbėjusi, žadanti taisyti.⁵ Svarbus įvykis, sustiprinęs ją kaip

¹ Kazys Umbrasas, *Žemaitė: biografija ir kūrybos ištakos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 212.

² Julija Žymantienė-Žemaitė, *Raštai VI*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.)... [et al.], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 132.

³ Priminsiu, kad kaip tik šiais 1895 m. „Ūkininko“ priede pasirodo ir Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika pirtyje“, manytina, irgi paskatinusi Žemaitę imtis komedijos.

⁴ Aleksandras Šešelgis, „Žemaitės raštų publikavimas“, *Žemaitė: archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai*, redakcinė kolegija: K. Doveika (ats. redaktorius)... [et al.], Vilnius: Vaga, 1972, p. 468.

⁵ Julija Žymantienė-Žemaitė, *Raštai VI*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.)... [et al.], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 24, 27, 43, 52.

rašytoją, kultūros veikėją, suteikęs impulsą, yra ir 1898 m. viešnagė Puzinišky, Petkevičių dvarelyje. Kaip tik čia užsimezga dabar jau tiesioginė pažintis su Gabriele Petkevičaitė, su kuria Žemaitė sutaria „keliauti taku mylimosios literatūros“. Gimsta ir Dviejų Moterų duetas, parašęs penkias dramas. Iš laiškų aiškėja, kad Žemaitė, be „Pragertų balakonų“, čia atsivežusi ir „Tris mylimas“, komedijas su Bite bus aptarusi. Rašydama ankstyvuosius dramos kūrinis, turėjo daug patarėjų, tiek tiesioginių, tiek Vakarų dramaturgijos pavyzdžių (vėlgi iš laiškų aiškėja, kad buvo skaičiusi Moljerą, Šekspyrą, Goethe'ę, Šilerį, Baironą, Gogolį).

SCENINIŲ VEIKALŲ RAŠYMO SITUACIJA

Gali kilti klausimas, kodėl Žemaitė rašė būtent dramas? Į šį klausimą reikia atsakyti prisimenant bendrą to meto Lietuvos, tiksliau sakant, Rusijos Šiaurės Vakarų krašto, padėtį. Žemaitė ima rašyti labai dinamišku laikotarpiu. Lietuviška spauda lotyniškomis raidėmis po 1963–1964 m. sukilimo uždrausta, ir realios grėsmės akivaizdoje kultūra ima taikyti savas gelbėjimosi formas: teatras, jam skirta dramaturgija drauge su slapta leidžiama lietuviška spauda tampa visuomenine polemika, komunikacine priemone, kuriančia simbolinius modernėjančios tautos bendrumo ryšius.⁶ Pastebėta, kad kaip tik politinių pervartų laikais dramaturgija suklesti. Drama yra skirta vaidinti – o ankstyvasis lietuviškas teatras, pirmiausia slaptas, paskui ir viešas, tampa atgimimo sąjūdžio forma. Lietuviškai sakomas žodis yra politinės komunikacijos erdvė. Kitaip sakant, scenos veikalų iš Žemaitės reikalautė reikalauja jos kultūrinė aplinka, į kurią ji taip mielai įsilieja.

⁶ Vytautas Berenis, „Kultūros samprata lietuvių inteligento ir politinio elito pasaulėžiūroje“, *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*, sudarė Rita Repšienė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 66.

Šį kontekstinį argumentą papildo ir pačios Žemaitės artistiška prigimtis. Štai Bitė prisimena, kad Žemaitė iš prigimties turėjusi artistinį talentą – skaitydama savo kūrinis „pasikalbėjimus vaidinte vaidindavo, mainydama balsą, kalbėjimo būdą, net mimiką.“ Teatras buvo ir tinkamas būdas perteikti norimą žinią valstiečiams, dažnu atveju nemokėjusiems ne tik rašyti, bet ir skaityti. Įsivaizduokime tokią situaciją: troboje susirinko valstiečiai, jie klauso garsiai skaitomo pamokamo monologo – ar tai ne teatro užuomazga? Šia prasme iškalbingas Žymantienės vyriausios dukters prisiminimas, pacituosiu: „Dar prieš parašydama pirmąjį savo kūrinį, jau rašė monologus, kuriuose išjuokdavo kokią nors žmonių ydą. Daug rašydavo jaunimui, moterims. Bardavo vyrus už girtuokliavimą, žmonių mušimą, merginų suvedžiojimą, vedybas dėl turto ir pan. Tokį savo rašinį kur nors pamesdavo, o radęs jį, atbėgdavo pas ją, kad paskaitytų. Jeigu kur vykdavo kokia kur sueiga (kunigą atveždavo pas ligonį, jaunimas suruošdavo vakarėlį), jį susirinkusiems paskaitydavo. Tie stebėdavosi, iš kur galėjo rašęs visa žinoti ir apie juos pačius parašyti.“⁷ Kitaip sakant, rašytoja pati modeliuodavo teatrinę situaciją. O dar – štai ir visos pagrindinės rašytojos temos, kurias ji vėliau įvilks į meniškesnį rūbą.

ATSKIRAI APIE KIEKVIENĄ KOMEDIJĄ

Žemaitės komedijos – tipiški tų laikų scenos kūriniai. Skirti mėgėjams vaidinti lietuviškuose vakaruose, vadinasi, trumpi, nesudėtingu siužetu, turintys tik kelis veikėjus. Paprastai atkuriantys pažįstamą žiūrovui aplinką ir gvildenantys aktualias to meto problemas. (Kaip antai – išvažiavimas į Ameriką, vedybos iš išskaičiavimo ir t. t.) Kaimo aplinka ir atkuriamą pirmame dar gana padrikos kompozicijos vaizdelyje „Pragerti balakonai“, kuriame pristatomos kaimo jaunimo pramogos: bernai kortuoja, geria, po

⁷ Žemaitė..., op. cit., p. 178.

mergų klėtis landžioja. Panašiai gyvenimo teatriškumą Žemaitė siekia atskleisti komedijoje „Piršlybos“ fiksuodama nykstančius piršlybų papročius. „Piršlybose“ mano siekis yra parodyti senovės papročius, jau jau gęstančius prie piršlybų; nors ir dabar tankiai vartoja visokias maliodijas, privilijas, bet nebekožnas piršlys, o tankiai ir piršlių neberekalauna, nebent ant poterių dėl pasirašymo,“ nurodoma Žemaitės 1898 m. laiške Povilui Višinskiui.⁸ Kadangi pjesė buvo nemažai taisyta, šis kūrinys susilaukė net dviejų variantų. Juose ryškus epinis pradas, trūksta komizmo, prie komedijų jas galima priskirti formaliai, dėl geros pabaigos.

Gerokai labiau įvaldžiusi komedijos žanrą Žemaitė yra ankstyvoje komedijoje „Trys mylimos“ ir kiek vėlesnėse komedijose „Mūsų gerasis“⁹, „Apsiriko“. Dėl laiko stokos aš trumpai tik paminėsiu bendrus jų bruožus. Visoms šioms komedijoms būdinga, kad vienas pagrindinis personažas yra veiksmo judintojas. Komedijoje „Mūsų gerasis“ tai Zenonas, ydų maišas, „beveik kunigas“, bet ir paskui samdinės Barbutės sijaoną lakstantis mergininkas. Toks personažas yra ir „Apsiriko“ Veronika. Ji bando sėdėti ant dviejų kėdžių vienu metu – įtikti dviem pusėms tuo pačiu metu. Visi šie personažai kūrinio pabaigoje yra demaskuojami. Komedijų veiksmas dinamiškas, plėtojamas greitai, kulminacija paprastai komedijos pabaigoje, ji išryškinama sceninėmis priemonėmis (na, pavyzdžiui, komediją „Apsiriko“ baigia pantomima). Nuo tokių padrikų ankstyvų scenos vaizdelių Žemaitė galiausiai pereina prie žanro požiūriu labiausiai vykusio kūrinio „Apsiriko“. Epinį pradą čia nustelbia dramatinis, veiksmas gerai suręstas, komiš-kumas ryškus.

⁸ Julija Žymantienė-Žemaitė, *Raštai VI, op. cit.*, p. 104.

⁹ Iš pradžių vadinta „Darbai be vakaruškų“ (1899), taip pačiais metais Višinskis kartu su „Piršlybomis“ nusiuntė ją į Peterburgą gauti cenzūros leidimui pastatymui. Spaudą atgavus leidimas vaidinti gautas ir 1904 m. pabaigoje komedija pastatyta Rygoje ir Liepojoje. 1905 m. vaidinta 1, 1906 m – 2, 1908 m. – 5, 1909 – 6, 1910 m. – 7 kartus. (Umbrasas, *Žemaitė... op. cit.*, p. 212).

Atskiro žvilgsnio verta ir satyrinė vieno veiksmo komedija „Valsčiaus sūdas“, irgi itin populiarus to meto mėgėjų scenoje. Iškart susilaukė populiarumo, iškart išspausdinta ir nuo 1901 iki 1910 m. vaidinta net 38 kartus.¹⁰ Ankstyvuojau laikotarpiu tai ir buvo pati populiariausia Žemaitės komedija (tik su Bite drauge parašytai „Velnius sąstuose“ nusileido populiarumu). Savaimė suprantama, kad populiarumą lėmė pirmiausia politinės aplinkybės, carinės Rusijos spauda, nes kūrinyje pašiepiamas valsčiaus teismas – taigi, tiesioginiai valdžios atstovai.

Žemaitė dramaturgė – skirtingų tonacijų komiško kūrėja. Šalia šviesaus, žaismingo komiško juokas šiame jos veikale įgyja šurpių, sarkastiškų, aštrių tonacijų. Manytina, kad vaizdelį „Valsčiaus sūdas“ komedija autorė pavadino pirmiausia dėl formaliai geros veikalo pabaigos ir moralinio jos užtaiso.¹¹ Komedijoje pristatomas degradavusio valsčiaus teismo darbas: papirkto teisėjo teisiama absurdiškai giminaičio apkaltinta Kuprienė drąsiai gina savo tiesą ir kiek netikėtai, pagrasinusi pasiskųsti aukščiau, yra išteisinama. „Valsčiaus sūdas“ stokoja anekdotiškų situacijų ar nesusikalbėjimo varomo dramatinio veiksmo,

¹⁰ Nuobodėlis, „Kai-kurie lietuvių teatro skaitmenys“, „Giedros“ kalendorius 1914 metams, Vilnius: 1913, p. 50. Šis gausus pastatymų skaičius kaitaliojasi su informacija apie neleidimą komedijos statyti. Po 1904 m. iki susiformuojant profesionaliam teatrui vaidinusių draugijos, įvairios lošėjų kuopelės, turėdavo gauti leidimą pastatyti veikalą viešai. Neleistas veikalas statyti 1902 m., 1908 m. Аполония Кальнюте, „рукописные и печатные пьесы на литовском языке Конца XIX – начала XX века в «цензурном фонде» Санкт-петербургской театральной библиотеки“, Maironis ir dvasinis Lietuvos atgimimas (Peterburgo perspektyva). Tarptautinės konferencijos, skirtos Jonui Mačiuliui-Maironiui, medžiaga. 2007 m. gruodžio 13–15 d., Peterburgas, c. 41.

¹¹ Prisiminkime autorės samprotavimą apie „Pragertų balakonų“ pabaigą: „Su Avižele rokavom, jóg turi būti ant galo motinos baismė už vaikius po klėtis, o Bitė išaiškino, jóg nebeliks komedijos ant baismės pabaigos, turi pasibaigti linksmai ir visus užganėdinti...“ [pabraukta cituojant – B. A.] (iš 1898 m. laiško P.Višinskiui, žr.: Julija Žymantienė-Žemaitė, 1957, 70). Žemaitėi būdinga ir klasikinė Aristotelio komiško samprata: juokingumas jos pasitelkiamas neigiamybėms pašiepti, morališkai ugdyti savo žiūrovą.

čia sprendžiama kolizija reiškia dialogu, kad ir emocingu ir tikrovišku, o ne įvykių virtine.

Populiarus lietuviškų vakarų žanras – monologas, kurio du pavyzdžius randame ir Žemaitės kūryboje. „Klebono gaspadinė“ ir „Monologas caro tarno“ buvo publikuoti 1902 m. Abu monologai sukurti tuo pačiu principu: personažų teigiamos tiesos (caras – puikus valdovas, kuriam turi paklusti visi lietuviai; klebono šeimininkė – visų skriaudžiama pernelyg lėto klebono sesuo) yra grindžiamos tokiais neįtikinamais, prieštaringais pavyzdžiais, jog žiūrovui kuriama priešinga teiginiams prasmė. Komiškumo įspūdį dar sustiprina charakteringas personažų kalbėjimas. Monologai yra kuriami kartojant periodus, pasitelkiant gausias retorines figūras (klausimai, sušukimai, nustebimai, pakartojimai). Ir tik remarkomis „(tyliau)“ pažymėtais sakiniais pro šaunaus kareivio ar klebono *gaspadinės* kaukes persišviečia jų slepiamos baimės ar nuoskaudos. Ypač charakteringa ir gyva yra klebono *gaspadinės* figūra. Žemaitė leidžia prabilti moteriai, tiesa, ją gerokai šaržuoja.

TRYS MYLIMOS

Ankstyva Žemaitės komedija „Trys mylimos“ lietuvių literatūros istorijoje įsitvirtino kaip kanoninis lietuvių dramaturgijos veikalas. Komedija buvo itin populiari, tai rodo ir pakartotiniai veikalo leidimai: 1907 m. komedija pirmą kartą publikuota „Vilniaus žiniose“, paskui 1907–1910 m. atskira knygele JAV ir Vilniuje išleista net keturis kartus.

Kosto Ostrausko dramoje apie Žemaitę kaip tik apie šią pjesę kalba Žemaitė ir Šekspyras. Žemaitė prisipažįsta, kad rašanti, Šekspyras paklausia, ką, o ji paaiškina. Pacituosiu:

ŽEMAITĖ. Galiu pasakyti ir be pavyzdžio. Štai kad ir „Trys mylimos“.

ŠEKSPYRAS. Net trys?

ŽEMAITĖ. Per daug?

ŠEKSPYRAS. Meilės niekad ne per daug, nors kartais nesveika ir pavojinga, – gali numylėti negyvai.

ŽEMAITĖ. Ką tu sakai! (*Susimąsto*) Bet gal verta būt numylėta negyvai, negu nugyvent gyvenimą visai nepatyrus meilės?¹²

Iš tiesų komedijoje yra net ne meilės trikampis, o visas meilės keturkampis. Komedijoje atgimsta lietuviško kaimiško *lovelaso* istorija. „Samdytas berniukas“ Liudvikas vedžioja už nosies turtingą našlę Kyverienę ir jos dukras (Domicelę ir Petronelę), iš visų trijų kaulija pinigų, kad vėliau galėtų išdumti į Kaukazą su mylimąja Barbute. Komediją pradeda veiksmo ekspozicija: Liudvikas stebi save veidrodyje; žiūrovui jo vidinis monologas perteikia tiek personažo veikimo motyvaciją, tiek jo savimylės charakterį. Laimei, piktoms Liudviko užmačioms nelemta išsipildyti: jo paviliota kartu išvažiuoti jaunesnioji Kyverienės duktė vietoj pinigų įsideda tik skolų lapelius, o jos rankos siekiantis kaimynas Kozeris sugauna Liudviko išsivestą bėriuką ir gauna geidžiamą nuotaką, tad komedija baigiama laimingai. Veikalas kuriamas kaip anekdotiškų nesusipratimų, nesusikalbėjimų, nesudėtingų peripetijų virtinė, kaip malonus akiai reginys, turintis pamokomąjį užtaisą. „Trijų Mylimų“ veiksmas užima tik vieną dieną (sekmadienį).¹³

¹² Kostas Ostrauskas. *Žemaitė sutinka Šekspyrą. Netikėtinas dialogas su netikėtu epilogu*, <http://www.tekstai.lt/index.php/zurnalas-metai/492-2008-nr-6-birzelis/3425-kostas-ostauskas-zemaitė-sutinka-sekspyra.html> (žiūrėta 2014-05-26)

¹³ Pati Žemaitė apie komedija: „Domicelę tokią ir nurodžiau pasilakstančią į visas puses „mėmelę“, o Petronė argi netvirta, kožnam gatava už marčią! Motina, sena boba, įsimylėjusi jauną vaikį, kito nieko nebemyli, per nieką ji vaikai, nė jos pačios šlovė, originale tokių daug yra. Liudvikas mano nėra toks mandras, kad jis kožnai kitaip išreikštų meilę, by tik ana negirdi, kožnai tuos pačius žodžius atkartoja, tik ką išvilti vis mislija, kaip daugiau pavogti, labiau pinigai jam rūpi. Paėmiau iš tikro gyvenimo, pažinau pati vieną dukterį, kur taip tris vienas apgauliojo, bet pabaigos niekaip negalėjo parodyti. Kaip anos susiprato apgauliojamos, taip jam atkeršijo, jog jis mirė iš to. O kitą girdėjau pasaką, kad taip apvogė per apgaulę tokias mēmeles kaip Domicė. Kad nebūtų tokia mēma, tai nė vaikas negalėtų taip apmeluoti.“ (Julija Žymantienė-Žemaitė, *Raštai VI, op. cit.*, p. 68)

RECEPCIJA

Ne visada Žemaitės komedijos ir apskritai kūriniai buvo populiarūs. Receptijos apžvalgą galima pradėti kad ir tokiu prisiminimu: „Terbakrauckis, sužinojęs, kad Žemaitė aprašė jį apsakyme „Kunigo naudą velniai gauda“, [apsakyme ironiškai aprašyta, kas dedasi, kai miršta ilgai klebonavęs ir parapijiečius skriaudęs kunigas – B. A.] baisiai supyko. Savo kerštą išliedavo draskydamas jos knygas. Būdavo, pamatys kur nors knygą, kurioje yra šitas apsakymas, pagriebęs sudrasko, arba nusipirkęs ne vieną, o kelias, suplėšo.“ Štai ir pasirodžius komedijai „Apsiriko“ katalikiškos pakraipos laikraštyje „Viltis“ kilo polemika. Dažniausiai Žemaitėi ir kliūdavę nuo kunigų luomo, dažnai leidimo vaidinti jos pjesių neduodavo ir valdžios atstovai.

I ETAPAS

Pirmasis receptijos etapas – ankstyvasis teatro laikotarpis, iki susiformuojant profesionaliam lietuviškam teatrui. Tai dėsninga, nes kaip tik šiam adresatui – tokiems vaidintojams – komedijos ir buvo skirtos. Šiuo laikotarpiu Žemaitės pjesės populiarumu nenusileidžia kitoms dramoms. Peržvelgus dažniausiai vaidintų kūrinių sąrašą aiškėja, jog šalia populiariausios Keturakio komedijos „Amerika pirtyje“ (iki 1910 m. suvaidinta mažiausiai 90 kartų), minėtina Dviejų Moterų „Velnias spąstuose“ (suvaidinta 46 kartus), Žemaitės „Valsčiaus sūdas“ (38), „Trys mylimos“ (33) „Mūsų gerasis“ (21).¹⁴ Pažymėtina, kad iš 20 statistiniame straipsnyje pateiktų vaidintų veikalų Žemaitės kūriniai užima net 5 vietas. Škrajojamas J. Vaičkaus teatras 1919 m. pastatė Žemaitės komediją „Apsiriko“, tačiau įsikūrus profesionaliajam teatrui Žemaitės komedijos nestatytos. Jos liko mėgėjų teatrui itin paklausios. Štai 1936 m. išėjęs leidinys „Liaudies teatras“, skirtas mėgėjams

¹⁴ Nuobodėlis, „Kai-kurie lietuvių teatro skaitmens“, „Giedros“ kalendorius 1914 metams, Vilnius: 1913, 50.

režisieriams, vaidintojams, administratoriams ir šiaip scenos rengėjams Žemaitės „Tris mylimas“ ir „Mūsų gerasis“ nurodo kaip veikalus, tinkamus statyti mėgėjams.¹⁵

II ETAPAS

Antrasis recepcijos etapas – didesnis scenos žmonių susidomėjimas Žemaitės kūriniais minint rašytojos 100 gimimo metų jubiliejų 1945 m. Pažymėtina, kad tada į sceną perkelti ne jos draminiai veikalai, o inscenuota jos proza: Žemaičių dramos teatras Telšiuose pastatė A. Rūko ir K. Inčiūros inscenuotą Žemaitės apsakymą „Petras Kurmelis“ (režisierius B. Lukošius), Vilniaus dramos teatre tais pačiais metais režisierė Kazimiera Kymantaitė pastatė V. Miliūno inscenuotą apsakymą „Marti“. Po metų, 1946 m., apsakymą „Marti“ (ta pati V. Miliūno inscenuacija) pastatė Šiaulių dramos teatras (režisierius K. Juršys). 1955 m. Miliūno inscenuotą „Marčią“ pastatė ir Klaipėdos dramos teatras (režisierius A. Žadeikis). Galiausiai jos kūryba persikelia ir į televiziją: minėtini Lietuvos televizijos apsakymai „Petras Kurmelis“ (1969 m., B. Bratkausko inscenuacija) bei pagal jos apsakymą „Klampynė“ pastatytas televizijos spektaklis 1972 m. (V. Miliūno inscenuacija, režisierius B. Talačka.)¹⁶ Tai laikas, kai ir pati Žemaitės figūra tampa simboliniu kultūros ženklu. Ji pati tampa heroje. (1964 m. Kazys Inčiūra, *Žemaitė, Vaga*, pjesė statoma – Kauno dramos teatras).

III ETAPAS

¹⁵ Vytautas Bičiūnas, *Liaudies teatras. Mėgėjams režisieriams, vaidintojams, administratoriams ir šiaip scenos rengėjams*, Kaunas: Sakalas, 1936, p. 305.

¹⁶ Pagal A. Šešelgis, „Žemaitė literatūriniam ir kultūriniam gyvenime. Kronika (1945–1972)“, *Žemaitė. Archyvinė medžiaga, atsiminimai, straipsniai*, vyr. redaktorius K. Korsakas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 507–513.

Na ir paskutinis recepcijos etapas, kurį norėčiau išskirti, yra nepriklausomybės laikotarpis. Kiek teko surasti, kaip tik „Trys mylimos“ išgyvena savo renesansą. Reikia pradėti nuo to, kad 1992 m. Kelmės mažasis teatras suvaidino Žemaitės kaukių komediją „Trys mylimos“. Reikia manyti, kad to spektaklio dvasią galėsime pajusti dar šiandien. Deja, nemačiau 2011 m. Kęstučio Macijausko pastatytų *Trijų Mylimų* Klaipėdos dramos teatre.

Tačiau teko matyti 2012 m. Laimos Adomaitienės režisuotas *Tris mylinčias* Lietuvos rusų dramos teatre. Tad keli žodžiai apie šį pastatymą. Reikia pasakyti, kad įžanga šiam spektakliui buvo režisierės su Telšių jaunimo studija „Aglija“ 2007 m. pastatytas šokio spektaklis tokiu pačiu pavadinimu – *Trys mylinčios*. Šokio spektaklis, raiška visiškai kita nei etnografiniame spektaklyje. Minimalistinė scenografija, įvesti nauji personažai – mirusio našlės vyro šešėlis, tarsi tolimesnė asociacija su pačios Žemaitės vėlyvame amžiuje išgyventa neleistina meile savo dukros vyrui. Scenos tvarkymui reikalingi personažai yra šokančios mergaitės.

Lietuvos rusų dramos teatre pastatytas spektaklis iškart atkreipė visų dėmesį. Pirmiausia pats teatro pasirinkimas (rusų, o stato lietuvių dramaturgijos kanoninį kūrinį). Spektaklyje skamba lietuvių, rusų ir lenkų kalbos – trys kalbos, kurios pačiai Žemaitėi buvo įprastos vartoti vienu metu. Tiesą sakant, spektaklyje kalbama visai nedaug, jis toli nuo literatūrinio pjesės pastatymo. Spektaklis pastatytas su Lietuvos muzikos ir teatro akademijos diplomantais – būsimais Lietuvos rusų dramos teatro aktoriais, vėliau dirbsiančiais Rusų dramos teatre. Spektaklis ne juokina, o gaudžia vargonais, kaip sakoma vienoje recenzijoje. Čia akcentas, kaip rodo spektaklio pavadinimas perkeltas į mylinčias moteris, tad ir apsukrusis Liudvikas čia pakeistas į aplinkybių it šapelį vėtomą berną iš Kaukazo, kalbantį rusiškai. Kalbinta režisierė nurodė, kad spektaklis netaikė į kažkokį konkretų laikotarpį, nesiekė jo atkurti. Režisuodama pasitelkė meninius „praplėtimus“. Pasirinkta gili, dviguba scena padaro sceninį vyksmą „keliadugnį“ – čia, kaip ir

šokio spektaklyje, įvestas miręs Kyverienės vyras, pabrėžiantis motinos vienišumą. Pasitelkta daugybė simbolių: ridenami obuoliai, nendrės, plaunama, visai trijų moterų tąsoma balta vestuvinė suknelė, spektaklis galiausiai yra pilnas nuorodų į kitus spektaklius, jame skamba jau kituose spektakliuose girdėta muzika. Scena tuščia, aktoriai patys stumdo daiktus, jos pakeičia.

Algirdo Latėno pastatymo išskirtinumas – kad visi aktoriai kalba skirtingomis tarmėmis. (Spektaklis pastatytas 2013 m., kurie buvo paskelbti tarmių metais.) Svarbu, kad spektakliuose kalbai skiriama daug dėmesio. Daug dainuojama, recenzijose – „erotiškai džiazuojančios“. Tos meilės scenos kartais net vulgarokos, moterys dūsauja, glaustosi, skėčiojasi prieš Liudviką. Svarbu pastebėti, kad į šiuolaikinę „Trijų mylimų“ interpretaciją yra įtraukiami ir pačios Žemaitės gyvenimo intertekstai.

Kodėl būtent ši komedija įgavo naujos gyvybės? Man regis, todėl, kad ji bene universaliausia iš visų Žemaitės komedijų, joje, jeigu pasitelktume Žemaitės žodžius, skirtus Šekspyro „Hamletui“, „puikiai meilė aprašyta, o dar labiau tas troškimas ir reikalas meilės.“¹⁷ Nėra čia vienam laikotarpiui būdingų realijų, visuomeninių problemų. Ir ši schema yra kiekvieno laikotarpio vis kitaip užpildoma.

Perskaityta Kelmėje, Penktųjų Žemaitės skaitymų metu (2014 m.).

¹⁷ Julija Žymantienė-Žemaitė, *Raštai VI*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.)... [et al.], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 36.

Aurelija Mykolaitytė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių literatūros katedros
docentė

ŽEMAITĖS PERSONAŽAS LIETUVIŲ DRAMATURGIJOJE

Ar Žemaitė gali pasenti, tapti neįdomia mūsų dienų žmogui? Akivaizdu, kad ši rašytoja buvo ir tebėra iššūkis lietuvių kultūroje, nes nesiliauja kelti klausimus, į kuriuos negali būti vienodų atsakymų. Iššūkis ji buvo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios žmogui, nes, užuot adoravusi garbingą lietuvių praeitį ir pabrėžusi kaimo žmonių moralinį tvirtumą, kaip kad lietuvių dramos pradininkas Aleksandras Fromas-Gužutis, ji ėmėsi skaudžios kritikos, pašiepdama savo aplinkos žmonių ydas. Galima justti stiprią Molière'o tradiciją: kritikuojami ir vyrai, ir moterys, parodoma jų tartiufiška moralė, savanaudiškumas, geresnio gyvenimo siekimas bet kokia kaina. Kartu nesigailima ir lengvatikių žmonių, pašiepiamas jų naivumas, patiklumas. Pagrindinė visų Žemaitės komedijų ir monologų situacija – apgaulė ir saviapgaulė, o viena iš svarbiausių simbolinių detalių – veidrodis, kuriame žmogus tyrinėja pats save. Deja, autorė, tapusi privaloma mokyklinių programų dalimi, neretai suvokiama jau kaip tolimas praeities balsas, nieko nesakantis šiandienai: gyvą santykį su tekstu užgožia inertiškas mąstymas, esą mes pernelyg nutolome nuo to laiko kultūros, mums svetimas ir galbūt nesuprantamas ano meto mentalitetas. Tokių balsų šiuo metu girdėti ne vienas. Bet ar tai nėra paviršutiniškas požiūris į kultūros tekstus? Užklausus tų žmonių, kurie teigia, kad Žemaitė yra pasenusi, vargiai ar kas galėtų

pasigirti iš naujo skaitęs jos tekstus: tebėra vien iškalčių mokyklinių žinių bagažas.

Lietuvių dramaturgai, pasirenkantys vaizduoti Žemaitę, akivaizdžiai parodo, koks vis dėlto gali būti aktualus kalbėjimas apie Žemaitę, kaip santykis su šia lietuvių literatūros autore gali atskleisti ir mūsų pačius, parodyti kultūrinę savimonę. Įdėmiausiai į Žemaitės vietą lietuvių kultūroje įsigilinta dviejų autorių: Kazio Inčiūros (1906–1974) ir Kosto Ostrausko (1926–2012). Mus pasiekė skirtingo laiko liudijimai: pirmoji pjesė pasirodė sovietmečiu (buvo rašyta 1958–1964 m., publikuota atskira knyga 1964 m.), antroji – jau nepriklausomoje Lietuvoje 2008 m. (publikuota žurnale „Metai“). Būta ir daugiau bandymų rašyti apie Žemaitę, tačiau Vinco Mykolaičio-Putino dramos pradžios apmatai ar Vidmantės Jasukaitytės tekstas teatrui pasiliko rankraščiais, netapo kultūrinės apytakos dalimi.

K. INČIŪROS ŽEMAITĖ – ĮDĖMI GYVENIMO STEBĖTOJA

„Žemaitė, 1921 metų vasarą grįžusi iš Amerikos, belankydamą savo gimines ir artimuosius, rudenio užsuko į Panevėžį pas savo bičiulę, mūsų mokytoją Gabrielę Petkevičaitę-Bitę. Bitė atsivedė Žemaitę į mūsų gimnaziją. Kokia mums buvo staigmena! Pamatėme gyvą Žemaitę: su ta pačia tradicine skarele, paprastai apsvilkusia, tokią pat judrią, giedrą ir artimą, lyg tikroji motina, apie kokią ne kartą mums buvo pasakojusi Bitė. Ir ne tik pamatėme! Žemaitė mums pasakojo apie Ameriką ir paskaitė (atmintinai) savo apsakymą „Kaip Jonelis raidės pažino“. Skaitė kaip tikrai gabi aktorė (paprastai, vaizdžiai, įtaigiai), o jos lūpose žemaičių tarmė skambėjo tartum gairus šaltinis. Man, aukštaičiui gimnazistui, tas vakaras padarė neišdildomą įspūdį“ (Inčiūra 1985: 429).

Taip rašė K. Inčiūra savo atsiminimuose. Kuriant pjesę „Žemaitė“ ir ruošiantis ją statyti Kauno dramos teatre rašytojui bene labiausiai ir rūpėjo ši gyva

atmintis: aktorių trupė netgi buvo nuvykusi į Ušnėnus, bendravo su Povilo Višinskio sesers sūnumi, su Žemaitės anūku. „Žemaitės trobos seniai nebėra. Suarta žemė. Sustojame ant jos. Ilga tyla... Kur čia ta vieta, kur Žemaitė skaitydavo Šekspyrą? Kur tie takeliai, kur Poviliukas Višinskis žaisdavo su jos vaikais?.. Akt. B. Raubaitė (būsima Žemaitė) mums nematant pasiima žemių sauja...“ (Inčiūra 1985: 431).

Dramaturgas stengiasi įsigilinti į Žemaitės laikų dvasią, parodyti skirtingų mentalitetų susidūrimą. Jau pats pirmasis paveikslas „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“ atskleidžia kaimo žmonių gobšumą, tarpusavio rietenas dėl turto, bylinėjimąsi teismuose. Būtent tokioje kūrybai nepalankioje aplinkoje tenka gyventi Žemaitėi, kuri, paskatinta Povilo Višinskio, imasi visa tai vaizduoti. Kaimo žmonių tamsai dramoje priešpastatoma gimstančios inteligentijos šviesa, kuri pačių artimiausių žmonių nepalaikoma. Vedamos dvi siužetinės linijos, kurios papildė viena kitą: Povilo Višinskio visiškai nesupranta jo tėvas, norėjęs, kad sūnus taptų kunigu; Žemaitės troškimui rašyti nepritaria jos vyras Laurynas. Dramaturgas tarsi sugestijuoja, kad labiausiai kūrybinę mintį varžo ne tie, kas yra svetimi, o kas yra savi: „Meski, boba, tas rašenes, tas glupstvas. Pati įkliūsi, ir kitus įklampinsi. Meski, kol ne vėlu. Ūkės veizėk! Aš tau sakau!“ (Inčiūra 1981: .370). Išoriniai priešai šioje pjesėje taip pat yra vaizduojami, bet jie labiau tik fonas: pirmame plane – šeimos tragedijos. Šitaip pažvelgdamas į Žemaitės epochą K. Inčiūra buvo gana novatoriškas: nėra linkęs idealizuoti kaimo aplinkos.

Kita vertus, kultūrinis atgimimas pjesėje dirbtinai siejamas su socialiniu judėjimu, stengiamasi pabrėžti didėjančią socialinę įtampą. Visiškai atsitiktinis atrodo penktas paveikslas „Dvare streikas“, kuriame siekiama pavaizduoti gimstančią pasipriešinimo dvasią. Dėl to noro parodyti istorines aplinkybes nebelineka ir pačios Žemaitės: pats dramaturgas atsiminimuose pripažįsta, kad šis paveikslas „tik iš bėdos lieptas tarp IV ir VI paveikslo“ (Inčiūra 1985: 432). Pirmajame ir trečiajame

paveiksle akivaizdžiai diskredituojami kunigai: toks kunigo šaržas yra Vacys Vaišnora, nepagailėta ir Šatrijos Raganos – būtent dėl jos religinių nuostatų ir palankumo dvasininkijai, skirtos stipendijos į Šveicariją. Taigi sovietmetis paliko savo įspaudus kuriant Žemaitės laikų atmosferą.

Kas labiausiai akcentuojama vaizduojant pačią Žemaitę? Pirmiausia ji parodoma kaip rašytoja, kurios tekstai gimsta iš noro pavaizduoti savo artimiausią aplinką: „Kad tu žinotumei, Povilėli, kas čia darosi, štai kad ir šituose namuose, čia pat, dabar... Plėšosi, grobsto, vienas kitam akis nori iškabinti... Jei mokėčiau sudėti į baltą popierių, – visam svietai į akis drėbčiau...“ (Inčiūra 1981: 368). Ši akyla gyvenimo stebėtoja siekia ne pasmerkti, o įsigilinti į kito žmogaus vidų. Nesmerkia ji ir savo vyro, – tik primena jam tuos laikus, kai šis buvęs visai kitoks: „Veizėk, Laurynai, štai tavo konfederatka. Ligi šios dienos išsaugojau... Į sukilimą ruošėsi. Atmeni, Laurynai, koks tu buvai, kaip tu kalbėti mokėjai, rodos, eitum ir eitum paskui tave į kraštą svieta...“ (Inčiūra 1981: 397). Žemaitė tebėra išsaugojusi savo jaunystės idealus, kuriuos jos aplinkos žmonės yra praradę, užmiršę, jaunystės entuziazmas išlieka gyvas ir senatvėje, jau užauginus vaikus. Paskutinė scena perteikia šios moters vidinę laisvę, gebėjimą viską palikti ir išeiti ten, kur yra kviečiama dvasia artimų žmonių – į Vilnių. Taigi Žemaitė – ir gyvenimo realistė, ir svajotoja, trokštanti kitokio pasaulio. Užsimenama čia ir apie knygas, kurios pasiekia rašytoją per Povilą Višinskį: „Tik veizėk: Konopnicka, Prūsas... Bent bus skaitymo! Povilėlis Getę, Šekspyra atsiuntė; išsyk pamaniau: ten apie ponus, karalius – ne mano nosiai, bet juo dažniau skaitau, juo kas kartą gražiau atrandau...“ (Inčiūra 1981: 388). Parodoma, kad net ir sunkiausi šeimos rūpesčiai šios moters nesužlugdo: ji randa laiko ir knygoms, siekia prisidėti prie tų, kurie yra įsitraukę į kultūros darbą.

K. OSTRAUSKO ŽEMAITĖ – ESTETINIŲ DISKUSIJŲ DALYVĖ

Kultūros tema tampa pagrindine K. Ostrausko pjesėje „Žemaitė sutinka Šekspyra“. Dramaturgui nėra svarbu paliudyti, kokioje aplinkoje gyveno Žemaitė: nesigilinama nei į rašytojos biografiją, nei į istorinį kontekstą. Rašytojas siekia parodyti lietuvių kultūros lūžį, kuris atpažįstamas Žemaitės kūrybiniuose ieškojimuose. Impulsas dramai: Žemaitės ir Povilo Višinskio laišakai, kuriuose samprotaujama apie Villiamo Shakespeare'o kūrybą. Tai lietuvių kultūros susitikimas su vakarietiška tradicija, išėjimas iš savo kasdienės aplinkos į atvirą iššūkiams kūrybos erdvę. Žemaitė vaizduojama kaip klausiančioji, kuri stengiasi išgirsti ir suprasti.

Dramaturgas parodo, jog lietuvių rašytoja ateina iš visai kitos kultūrinės patirties nei W. Shakespeare'as ir turi savas estetines nuostatas. Diskusijos su W. Shakespeare'u objektas – kūryba, kaip ji suvokiama, kas vienam ir kitam yra svarbu, kokie estetiniai kriterijai yra dominuojantys. Dialogo pradžioje justi didžiulis nepasitikėjimas savo kūrybinėmis galiomis, neįsivertiškumo kompleksas dėl „mužikų“ kalbos, šeiminės priklausomybės, apibūdinamos tokiais žodžiais: „Po vyrų. Žymantienė“ (Ostrauskas 2008: 13). Tokia savivoka – greičiau XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kultūros konstruktas, kuris tampa abejotinos vertės, kai pamatoma kitokia perspektyva. Be to, parodoma, jog Žemaitė tiesiog gaivališkai priešinasi bet kokiam dogmatiškam mąstymui: ji linkusi drąsiai klausti W. Shakespeare'o, taigi geba peržengti savo ribotą žinojimą ir megzti dialogą.

Visas pokalbis sukasi apie dramaturgiją: siužetus, personažus, kalbą. Galima būtų sakyti, kad Žemaitės kalboje atsispindi XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių dramaturgijos poetika: skirtis tarp teigiamų ir neigiamų personažų, vienpusiškai veikėjų charakteriai, aiškus moralas. Pavyzdžiui, aptardama „Karalių Lyrą“ Žemaitė priekaištauja W. Shakespeare'ui: „Taigi, bet kodėl, meldžiu, kodėl tu gerąją dukrelę taip baisiai – net kartuvėse! – nubaigei? Reikėjo anas ten pakabinti, o ne ją. Kur tiesa? Kur teisybė?“ (Ostrauskas 2008: 15).

Skiriama vietos ir kompoziciniams dramos ypatumams aptarti, pvz., kuo svarbūs yra monologai, ir kalbos problematikai – aiškinamasi, ką reiškia dramai žodis, kalbama apie teatro specifiką. Visi šie dialogo aspektai susiejami su to meto lietuvių estetinėmis nuostatomis.

Įdomu yra tai, kad abu dialogo dalyviai, nors yra skirtingų epochų, skirtingų estetinių pažiūrų, atranda bendrą kalbą: tai kūryba. Todėl į šį dviejų kūrėjų dialogą gali įsiterpti ir trečiasis balsas, „kažkoks Astrauckas“ (Ostrauskas 2008: 19), kuris yra iš dabarties, visai kitos epochos nei Žemaitės, tačiau tebejaučiantis ryšį su ja per dramaturgiją. Šis balsas, netikėtai įsiterpiantis į dialogą, sako: „(...) ar ne geriau suklysti, negu išvis nerizikuoti?“ (Ostrauskas 2008: 19). Taigi iš dabarties perspektyvos žiūrint Žemaitė kaip tik buvo ta, kuri nebijojo suklysti: rašė neturėdama jokios patirties, vien tik kūrybinę intuiciją.

Simboliška šios pjesės erdvė: abu kūrėjai susitinka laukuose, ant šlapios ežės. Viena vertus, tai atvira erdvė palyginus su uždara namų aplinka, įkalinančia buitimi. Kita vertus, tai metafora paties „juodžemiškojo teatro“, kaip jį yra įvardijęs Balys Sruoga: literatūra gimsta iš kūrybinių tautos galių. K. Ostrauskas atskleidžia, kad šis prigimtinis kūrybiškumas yra papildomos vakarietiška patirtimi: atvirumas kitokiai estetinei patirčiai provokuoja kūrybiniams ieškojimams. Paradoksas, bet susitikimas su didžiu menininku ne stiprina nevisavertiškumo kompleksą, o, priešingai, mažina nepasitikėjimą savimi, didina vidinį atsparumą išorės trikdžiams, kurie parodomi tik pjesės pabaigoje.

Epilogas kaip tik atskleidžia Žymanto nenorą pripažinti kūrybos svarbą: „Tau, boba, jau galvelėj, atrodo, maišos“ (Ostrauskas 2008: 27). Toks Žymanto paveikslas visiškai sutampa su K. Inčiūros Lauryno personažu, tik K. Ostrausko pjesėje galbūt ne tiek svarbus biografinis kontekstas, kiek aplamai visuomenės požiūris į kuriančius žmones, kurie suvokiami kaip nenaudingi, neprisidedantys prie gerovės kūrimo, svaičiojantys kažkokius niekus. Tarp artimiausių šeimos

narių dialogas yra neįmanomas: nors Žemaitė bando paaiškinti, apie ką ji kalbėjosi su W. Shakespeare'u, Žymantas jos nesupranta, laiko pamišusia. Tokiu epilogu atskleidžiama, kad kultūra yra nuolat susidurianti su aplinkos inercija, sustabarėjusiu mąstymu, buitine kalba, – visu tuo, kas tampa kliūtimi menininko saviraiškos laisvei. Šioje įtampos erdvėje kaip tik ir yra atsidūrusi Žemaitė, kuri bando atrasti dvasinių jėgų kūrybai visai nepalankioje aplinkoje.

ŽMOGAUS KULTŪROJE SAMPRATA: SKIRTINGO LAIKO PERSPEKTYVOS

Šiose abiejose dramose vaizduojama ta pati rašytoja: Žemaitė, tačiau akivaizdu, jog dramaturgai ją pamato visiškai skirtingai. K. Inčiūrai labiausiai rūpi pažadinti kritišką žvilgsnį į Žemaitės aplinką. Dramaturgas akcentuoja rašytojos susidūrimą su inertiška papročių bendruomene, pragmatiška visuomene, kurios iš dvasinio letargo niekas negali pažadinti – pjesė baigiamą Žemaitės pasitraukimu, kelione į Vilnių, kultūros centrą. Ši žmonių abejingumo kultūros darbui tema plėtojama dar tarpukariu rašytoje K. Inčiūros dramoje „Vincas Kudirka“: tautos žadintojui pirmiausia trukdo jo aplinka, negalinti suvokti kultūrinio maišto prasmės. Taigi reflektuojamas konfliktas tarp asmenybės ir masės, kurį bene labiausiai aktualizavo tarpukario filosofas Stasys Šalkauskis, labai aiškiai apibrėžęs asmenybės ir individo skirtis, nurodęs masės nepajėgumą kūrybai. „Gyvulys yra vien individas, žmogus iš individo tampa asmeniu, t. y. žmoguje individualybė virsta asmenybe. Ogi juo labiau tobulėja asmenybė, juo protingesnė ir laisvesnė ji tampa“; „Pasirodo, jog sykiu su kultūrine pažanga žengia į priekį ne tik asmens atsipalaidavimasis, t. y. emancipavimasis, nuo masės prievartos, bet ir jo kuriamoji galia“, – taip rašė „Kultūros filosofijos metmenyse“ (Šalkauskis 1925: 151, 152). Pagrindinė veikėja Žemaitė K. Inčiūros iškeliamą kaip kultūros asmenybę, ginanti savo vidinę laisvę nuo masės prievartos. Žemaitės personažas akivaizdžiai idealizuojamas,

atskleidžiama jos vidinė ištvermė nepasiduoti aplinkos spaudimui: ji tvirtai pakelia visus išbandymus, nesileidžia įgašdinama nei vyro, nei kitų žmonių, kurie linę prisitaikyti.

Kartu siekiama pabrėžti aplamai kūrybos vertę ir rašytojo vietą kultūroje. K. Inčiūros dramoje „Žemaitė“ galima atrasti ne vieną nuorodą į Žemaitės ir jos amžininkų tekstus. Dramaturgas perfrazuoja pačios Žemaitės kūrybos motyvus: cituoja apsakymo „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“ pavadinimą, perkuria šio Žemaitės apsakymo situaciją: dramos pradžia galima būtų laikyti savotiška Žemaitės teksto inscenizacija. Antruoju paveikslu taip pat nurodoma į Žemaitės kūrybą – šis paveikslas pavadinamas „Rudens vakaru“: būta to paties pavadinimo ir apsakymo. Dramaturgui rūpi tiksliai įvardinti kultūros faktą, kada Žemaitė pradėjo rašyti, todėl į dialogą įterpiama aiški nuoroda: „Tikrasis Lietuvos ūkininko kalendorius 1895 metams“ (Inčiūra 1981: 368). Galima atpažinti ir Žemaitės amžininkų tekstus, kurie tampa K. Inčiūros kūrybinių inspiracijų dalimi. Trečiasis paveikslas pavadintas „Sename dvare“: atsigręžiama į Šatrijos Raganos kūrybą, jos sąsajas su dvaro kultūra, tekstų religinę dimensiją. Ketvirtasis paveikslas „Povilo žiburys“ ir penktasis paveikslas „Dvare streikas“ galėtų būti aliuzijos į Jono Biliūno apsakymus „Laimės žiburys“ ir „Pirmutinis streikas“: labiausiai akcentuojama kuriančio žmogaus atskirtis ir socialinė problematika. Ir galiausiai šeštasis paveikslas „Ko liūdit, berželiai“ yra nuoroda į Jono Krikščiūno-Jovaro dainiškąją poeziją, liaudies kūrybos galią. Visi šie intertekstai padeda atskleisti Žemaitės meto literatūros įvairovę, parodo, jog visi autoriai yra susiję su XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kultūros tendencijomis. Rašytojas suvokiamas kaip savojo laiko kultūros balsas, perteikiantis visų pirma kūrybos sąsajas su gyvenamojo meto kontekstais, liudijantis gyvenamosios epochos prieštaras. Žemaitė vaizduojama kaip ta, kuri įsiterpia į šias skirtingas tendencijas savo išskirtiniu talentu pažinti gyvenimą. Akivaizdu, kad dramaturgas siekė reflektuoti Žemaitės laikų kultūros savimonę, į pirmąjį planą iškeldamas

kuriančią asmenybę. Kita vertus, tai galėjo būti ezopo kalba pridengtas kalbėjimas apie savąjį laiką ir rašytojo situaciją: pačiam K. Inčiūrai teko išgyventi ideologinį spaudimą, represijas: Žemaitės laisvė galėjo būti kaip atsvara sovietinio režimo prievartai, bandymas kalbėti apie savojo laiko iššūkius. Pavyzdžiui, dramaturgas Juozas Glinskis pjesėje „Grasos namai“ pasirinko Antano Strazdo figūrą, kuri jam leido kalbėti apie represines struktūras. Vis dėlto justai ir tam tikras sovietinio laiko štampas: rašytojas neišvengė tiesmuko antiklerikalizmo ar deklaratyvaus sociologizavimo. Tokia duoklė sovietmečiui, norint, kad tekstas taptų teatro tikrove.

K. Ostrauskui jau neteko žaisti panašių žaidimų su sovietine cenzūra: jo kūryba, gimusi laisvajame pasaulyje, buvo skirta tokio paties laisvojo pasaulio žmogui. Todėl ir dramaturgo perspektyva yra visiškai kitokia. Supriešinama ne asmenybė ir minia, o parodoma, kokia daugiabalsė pati kultūra: kūryba gimsta ne iš kovos su inertiška bendruomene bandant ją paveikti (didaktinė tendencija), o iš pačios kultūros vidinių įtampų, jaučiant savo paties nepakankamumą. K. Ostrauskui, kaip K. Inčiūrai, rūpi tapsmas kultūros žmogumi, tačiau jis pabrėžia visai kitus dalykus. Jei K. Inčiūra akivaizdžiai idealizuoja savo pagrindinę veikėją, pamato ją vis labiau išsiskiriančią iš aplinkos, tai K. Ostrauskas, priešingai, parodo kaip sutampančią su savo kultūrine terpe: Žemaitė yra neatsiejama nuo savo žemės, agrarinės kultūros tradicijų, būtent tokioje dirvoje užsimezga dviejų kūrėjų dialogas:

ŽEMAITĖ. Sėsk, sakau.

Šekspyras apsidairo

ŠEKSPYRAS. Kur?

ŽEMAITĖ. Čia. (*Patapšnodama žemę*) Ant ežės.

Šekspyras dvejoja

ŽEMAITĖ. Bijai klyną sušlapti?

Šekspyras vėl apsidairo ir pagaliau atsisėda.

ŠEKSPYRAS. Pasirodo, galima ir ant ežios sėdėti. Net ir ant šlapios. (Ostrauskas 2008: 13)

Kita vertus, jau pati dramos pradžia liudija, kaip išeinama iš to kultūrinio rezervato ir susitinkama su *kito* patirtimi, kuri keičia ir savąją. Žemaitės svarstymai apie dramas parodomi kaip dar nebrandūs ieškojimai atsiremiant į tradicines lietuvių literatūros konvencijas, o savo aplinkos žmonių iškėlimas – kaip naivus tikėjimas lietuvių kultūros išskirtinumu visame pasaulyje. „Ka, tu Poviliuko nežinai?“ (Ostrauskas 2008: 14), klausia Žemaitė W. Shakespeare'o – reflektuojamas apsiribojimas nacionaline kultūra, užsisklendimas siaurame savo žinojimo rate. Žemaitė bręsta kaip asmenybė ir rašytoja per išėjimą iš šios siauros kultūrinės aplinkos, kuri yra pernelyg ją apribojanti. Pavyzdžiui, analizuodama W. Shakespeare'o dramas Žemaitė remiasi didaktinės literatūros pamokomis, reikalauja moralinio sprendimo, kai tuo tarpu pasaulinės literatūros tradicija ją moko suvokti, kad „žmogus ir jo pasaulis ne visada toks, kokio jis tikisi ir trokšta“ (Ostrauskas 2008: 16). Keičiasi ir Žemaitės savivertės suvoktis: dialogo pradžioje ji save įvardija kaip „kaimo boba“ (Ostrauskas 2008: 13), bet galiausiai susivokia esanti „ponia Žemaite“ (Ostrauskas 2008: 26). K. Ostrauskas atskleidžia, kad per susitikimą su kitu kultūros balsu Žemaitė tampa sudėtingesnė, kelianti vis rimtesnius klausimus, priartėjanti prie egzistencinių problemų: „Rodos, Hamletas sakė: „sapnas yra tiktai šešėlis“. Šešėlis? Kaži kieno?“ (Ostrauskas 2008: 26).

Šiame K. Ostrausko tekste taip pat gausu intertekstų, tačiau jie tarnauja ne Žemaitės literatūrinei aplinkai nusakyti, o pasaulinės literatūros kontekstui atskleisti. Intertekstu būtų galima pavadinti pačią pjesės „Žemaitė sutinka Šekspyra“ pradžią: tai laukimo situacija kaip ir Samuelio Becketto pjesėje „Belaukiant Godo“, tačiau šiuokart laukimas nėra tuščias: kultūros pauzės nėra beprasmės. Priešingai nei K. Inčiūros dramoje, intertekstai nėra papildantys XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos kultūrinę panoramą, bet akivaizdi svetimybė.

K. Ostrausko tekste sąmoningai įterpiamos citatos anglų kalba, kurių Žemaitė nesupranta, – remarka

liudija, kad jos yra skiriamos publikai: „Šią ir visas kitas savo kūrinių citatas Šekspyras taria – su retomis išimtimis – ne Žemaitėi, bet publikai“ (Ostrauskas 2008: 13). Publika tampa dar vienu pjesės dalyviu, kurį dramaturgas provokuoja, siekdamas sulaukti vienokios ar kitokios reakcijos: kiek tie kiti tekstai yra suprantami mūsų dienų žmogui, o galbūt jie lig šiol tebėra svetimybė, nesuprantamos citatos? Sugestijuojama, kad neišverčiamumas gali būti ne vien tik Žemaitės, bet ir mūsų dienų kultūros problema. Taigi kultūra suvokiama semiotiškai: kaip nuolatinis vertimas, pastangos suvokti kitą tekstą. „Izoliuoto Robinzono utopija, sukurta XVIII amžiaus mąstymo, yra priešinga šiuolaikiniam įsivaizdavimui, kad sąmonė – tai pasikeitimas pranešimais, pradedant pasikeitimu pranešimais tarp didžiųjų žmogaus smegenų pusrutulių, baigiant pasikeitimu pranešimais tarp kultūrų. Sąmonė be komunikacijos neįmanoma“, – pabrėžiama Jurijaus Lotmano straipsnyje „Apie semiosferą“ (Lotman 2004: 15).

Dar viena savita K. Ostrausko pjesės figūra: minėtasis balsas, kuris įvardijamas kaip „kažkoks Astrauckas“ (Ostrauskas 2008: 18). Jis vaizduojamas kaip savotiškas mediatorius, vertėjas, galintis susieti labai skirtingus balsus ir taip peržengti skirtingų laikų ribas. Šis labai trumpam pasirodantis personažas atskleidžia, kad versti prisireikia ne tik tolimus kultūros balsus, bet ir tuos, kurie, atrodo, priklauso mūsų pačių kultūros tradicijai. Šekspyras ir Žemaitė – du autoriai, į kuriuos bandoma pažvelgti iš šiuolaikinės kultūros perspektyvos aiškiai įvardijant tokio perkėlimo nuostolius:

ŠEKSPYRAS. Atrodo, jis turi bėdos ir su manim.

ŽEMAITĖ. Kur neturės, jeigu net manęs, prastos bobos, dorai neįkerta. (Ostrauskas 2008: 18)

Pati kultūra suvokiama kaip dialogiška: rašymas yra nuolatinis vertimas siekiant suprasti įvairius kultūros balsus, kurie gali tapti mūsų ieškojimų paskata. K. Ostrauskas akivaizdžiai parodo, kad Žemaitė nepaseno, o gali tapti impulsu pokalbiams apie pačią kultūros

prigimtį, jos vidinius mechanizmus. Apsiribojant vien savo dogmatišku žinojimu atsiduriama Žymanto, pasirodančio pačioje pjesės pabaigoje, pozicijoje: šis personažas vaizduojamas kaip ribotas, vien savo pasaulį matantis žmogus, tiesmukai apibrėžiantis ir kito vietą: „Žiūrėk geriau, iš ko duoną valgai. Eik kiaulių šerti, karvių melžti...“ (Ostrauskas 2008: 27). Priešingai, Žemaitės personažas šioje pjesėje parodomas kaip aktyviai dalyvaujantis kultūros procese: tai rašytoja, išgyvenanti įtampą tarp apibrėžtų siaurų ribų ir plačių kultūros akiračių, kurie skatina šias ribas įveikti.

IŠVADOS

Abu dramaturgai pabandė atskleisti Žemaitės reikšmę ir jos gebėjimą priešintis nusistovėjusioms konvencijoms. Tik K. Inčiūra labiau pabrėžė Žemaitės asmenybės laisvę, talento išskirtinumą, o K. Ostrauskas akcentavo šios rašytojos atvirumą kūrybiniam ieškojimams, kurie ją įtraukė į bendrakultūrinę erdvę: jau nebėra vieniša savo aplinkoje, nes gali susitikti su kitais menininkais, palikusiais ryškų įspaudą kultūros istorijoje. Galima būtų sakyti, kad šiuolaikinis dramaturgas Žemaitę priartina prie mūsų dienų: parodomas niekad nesiliaujantis kultūrinis dialogas, kuris gali virsti polilogu įtraukiant į estetines diskusijas ir publiką, dar vieną K. Ostrausko pjesės veikėją, kuriam tenka užduotis šifruoti kultūrinius kodus.

LITERATŪRA

Kazys Inčiūra. Beržai už sodo: dramaturgija, apsakymai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1985.

Kazys Inčiūra. Gulbės giesmė: dramaturgija. Vilnius: Vaga, 1981.

Jurij Lotman. Kultūros semiotika. Straipsnių rinktinė. Sudarė Arūnas Sverdiolas. Iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Kostas Ostrauskas. Žemaitė sutinka Šekspyrą // Metai. 2008. Nr.6., p.12–27.

Stasys Šalkauskis. Kultūros filosofijos metmenys// Logos. 1925. Nr. 2, p.124–161.

Perskaityta Kelmėje, Penktųjų Žemaitės skaitymų metu (2014 m.).

Violeta Šoblinskaitė Aleksa,
rašytoja, Žemaitės literatūrinės
premijos laureatė

ŽEMAITĖ, ŽENGIANTI Į XXI AMŽIŲ

Kažkur perskaičiau, jog Žemaitė dažnam XXI amžiaus lietuviui asocijuojasi vien tik su skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus darbu – bronzine moteriškaite, kurią architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai 1970-aisiais *pasodino* Vilniaus Naujamiesčio skverelyje, atsiveriančiame iš Gedimino prospekto. Tikima, jog menininkas, kurdamas su knyga ant kelių šėdinčios rašytojos skulptūrą, kopijavo vieną tauriausių Žemaitės portretų, fotografuotą, veikiausiai, Povilo Višinskio.

Panašią Žemaitę – apsigobusią žemaitiška *kuskele*, mašlaus, netgi, sakyčiau, rūstoko veido, pamename iš pirmųjų tikrų naujosios nepriklausomybės pinigų – vieno lito kupiūrų, vadintų *kleboniškomis*, mat sekmadieniais, per Sumos rinkliavą, į aukų kraiteles bažnyčiose dažniausiai ši kupiūra ir įkrisdavo. Kai nebeliko popierinio vieno lito banknoto, visuomenėje nebeliko ir tam tikro aktyvo, bent jau menkaverčiu pinigėliu reprezentavusio mūsų klasikę. Gal kada išvysime Žemaitę, stipriai pasmakrėje suveržta *kuskele* ir ant troleibuso šono – juk Vilniuje esama praktikos priminti saviškiams bei sostinės svečiams kai kurias kultūros asmenybes? O gal mums vertėtų imti reklamos pavyzdį iš kaimynų latvių, kurie, kaip naujausiame „Metų“ žurnalo numeryje tikina poetas Algimantas Mikuta, išradingai populiarina savąsias liaudies dainas: jų posmeliai spausdinami ant bene garsiausių latviškų saldinių „Gotina“ popierėlių, viliantis, jog tuos posmelius įsidėmės *pagrindiniai „Karvučių“ vartotojai* –

latvių vaikai? Kai labai pasistengi, įmanu įvairiausiais būdais priminti dabarties žmogui, jog pasaulis nėra vien tik *čia ir dabar*. Tad ar verta šaipytis iš kitą kartą buvusios *klebonišku* kupiūrų šviečiamosios naudos?

Vis dėlto, apie *kleboniškuosius* litus užsiminus, maga trumpam grįžti prie dviejų Žemaitės apsakymų, įkaltų į galvą dar sovietmečiu, nes ano meto jaunuomenės ugdytojų manyta, jog tai tinkamiausia medžiaga ateistinei propagandai. Vienas kūrinių vadinasi „Kunigo naudą velniai gauda“, kitas – „Šv. Jurgio aukos“. Pastarąjį darsyk perskaičiau šį neįtikėtina ankstyvą pavasarį, norėdama pasitikrinti, ar gerai pamenu, kad ir prieš šimtą metų per šv. Jurgį *miškas jau į žalumą metėsi, o žemė miške tarpe žalumynų geltonais ir baltais žiedeliais mirgėjo*. Likau užganėdinta. Pasirodo, šiluma gali mus užplūsti ne vien dėl vadinamojo šiltnamio efekto ir gąsdinančio klimato atšilimo. Žemaitės laikais irgi būta ankstyvų ir šiltų pavasarių, kai dar balandžio mėnesį, *beržyne gegužė kukū*. O štai pirmiau minėtas kūrinys, tasai – apie naudos gaudymą – XXI amžiaus žmogui byloja iš esmės: jis perspėja, koks trapus ir pažeidžiamas yra individas, nesiremiantis Dieviškojo absoliuto padiktuotomis vertybėmis, neatpažįstantis jų ar nenorintis atpažinti. Vieną didžiausių žmogaus ydų – godumą – apsakymas leidžia perprasti tiesiog tobulai. Deja, nepasikeitėme per šimtmetį. Vis dar tebetykome svetimo gero: vieni riebesnį kąsnį nuolatos taikomės nugnybti, kiti tenkinamės liesesniu grobiu, nelygu kokios kieno galimybės ir kas į kokias valdžios ar verslo aukštumas yra įkopęs. O jeigu ir pasikeitėme, tai tik į prastąją pusę, nes puikiai įsisamoninome, jog daryti bloga lengva, o gera – sunku, kartais net nepakeliamai. Kai šią mūsų patirtį stimuliuoja dar ir nebaudžiamumas, vertybės apsiverčia aukštyne kojomis. Kai nesame ugdomi gėriui, padorumui, sąžinei, subręstame blogiui, kuris leidžia savo interesus tenkinti aplinkinių sąskaita. XXI amžius, informacijos ir technologijų amžius, turi iki šiol neregėtas galimybes platinti blogį, net nepraliedamas kraujo.

Ugdantis vartotojų visuomenę – per išradingą, manipuliuojančią, suvedžiojančią reklamą; skatinantis papročių nykimą ir žadinantis elgesio normų chaosą – per liberalumo vėliava prisidengusius naujųjų laikų *pranašus*; diegiantis, pasak popiežiaus Benedikto XVI *galutiniu ir paskutiniu visų daiktų matu laikyti savojo AŠ įgeidžių tenkinimą*, mūsų laikmetis kelia didžiulį iššūkį: ar pajėgsime atsispirti manipuliacijoms, ar netapsime mankurtais, geismų ir įgeidžių kaliniais, žmonėmis be žemės, atminties, tėvynės?

Žemaitę, kaip ir kiekvieną ne moderną ir ne postmoderną rašytoją, kuris plunksnos imasi tik todėl, kad jaučiasi įsipareigojęs bendražmogiškosioms vertybėms, taip pat – savajai tautai, tos tautos kalbai, galima skaityti dviem būdais – įsigilinant, įsiklausant į vertikale arba paisant vien tiktai horizontalės, kurios realizmo literatūroje žinoma, netrūksta. Pasak profesorės Viktorijos Daujotytės, Žemaitėi, *itin akylai stebėtojai*, smagu buvo matyti *pažemės vaidinimus ir aprašinėti juos klusnia kalba*.

Kūrinyje perskaityti vien plokščiąjį lygmenį, žinoma, paprasčiau, o daugeliu atvejų dar ir patogiau. Sovietmečiu būtent horizontalusis Žemaitės lygmuo gana sumaniai buvo peršamas jaunai sąmonei, siekiant užteršti ją materializmu. Tenka konstatuoti, jog ateizmo apologetams ne taip jau prastai ir sekėsi. Nors tikrai ne Žemaitė dėl to kalta, tačiau į XXI amžių įžengė nemenkas procentas *paklydusių avių*, kitaip tariant, didelė dalis žmonijos, praradusios dieviškosios kosmogonijos nuojautą, atmetančios dievoiešką ir apskritai Kūrėją, o tuo pačiu, vadinasi, ir žmogiškąjį kilnumą, kuris Žemaitėi itin rūpėjo.

O kažin kaip būtų, jeigu gilioju sovietmečiu Žemaitę būtume išmokę skaityti ne vien plokščiai, bet ir vertikaliai? Juk profesorė V. Daujotytė tvirtina Žemaitę buvus pirmąją, kuri *mūsų žodinėje kultūroje suvokė kosminės ir kasdieninės sąmonės išsiskyrimo pavojų ir pranešė apie jį. Nesupratome. Nesuprantame. Žmonėms, mums taip pat, viskas yra pasakyta, tik nepasakyta, kaip turime gyventi, kad suprastume, kas*

pasakyta. Kas būtų, jeigu Žemaitę vertikaliai skaitytume dabar, XXI amžiuje? Jeigu išmoktume tą daryti. Jeigu perskaitytume iš naujo. Juk rašymai (ne vien Žemaitės, visi) skiriami ne tai vienai dienai. Jie daug byloja, daug pasako. Net ir visai ne literatūros tekstai. Netgi kaimo žmogaus užrašai, menantys, kada pasibėgo karvė ir kada ėriavosi avis. O juk Žemaitės rašytinis palikimas tikrai gausus, įdomus, didelės jėgos ir plačius klodus atverčiantis, nors į literatūrą ji žengė jau garbaus amžiaus sulaukusi, panašiai kaip ir Tytuvėnuose reziduojantis jūsų žilgalvis, vienas iškiliausių XXI amžiaus prozininkų Vladas Kalvaitis.

Prieš sėsdama prie šio teksto, vienoje iš provincialiujų gimnazijų atlikau savotišką testą: pakalbinau kone 30 šviesiaveidžių jaunuolių, klausdama, kokius lietuvių raštijos klasikų jie žina. Buvo paminėti Kristijonas Donelaitis (jubilijus šiemet), Maironis (jubilijus užpernai), Salomėja Nėris, Petras Cvirka, dar viena kita pavardė. Klasikais jaunimas belaikęs netgi Sigitą Parulskį su Juozu Erlicku! O štai Žemaitės neprisiminė nė vienas klaustujų. Gal Žemaitėi – panašiai kaip ir Ievai Simonaitytei, kiek teko girdėti, – neliko vietos modernioje XXI amžiaus mokykloje, kur literatūra dėstoma paisant kategorijų „modernu – nemodernu“, „patinka – nepatinka“, ir netgi kabinetų lentos interaktyvios, matyt, kad kuo labiau pavargtų kompiuterių jau ir taip nuvargintos moksleivių ir mokytojų akys, ir kad jie galutinai prarastų bet kokį norą atsiversti *gyvą* knygą?

Ne, ačiū Dievui, Žemaitė dar neišmesta iš jaunuomenės ugdymo proceso. Ketvirtokai lyg ir turėtų būti perskaitę „Magdelę“, devintokai – „Marčią“, o vienuoliktokai – „Petrą Kurmeli“. Internetė teko rasti net ir visai nelėkštų moksleivių, taip pat studentų rašinių, skirtų dviem pastariesiems Žemaitės apsakymams. Temų formuluotės beveik nesiskiria nuo tų, kurias rašėme daugiau nei prieš keturias dešimtis metų: „XIX amžiaus moteris apsakyme „Martė“, „Katrės tragedija apsakyme „Martė“, „Vidinis Petro Kurmelio konfliktas“ ir pan. Tačiau dera minėti, jog kai kurie pedagogai siūlo

jaunuomenei ir modernesnį, XXI a. labiau patrauklų požiūrį į klasikos kūrinį. Pavyzdžiui, tikrai gerą įspūdį palieka tema „Žemaitės recepcija: meilės kvadratas apsakyme „Petras Kurmelis“.

Iš to gražaus pavyzdžio darau nedrąsiai išvadą: gal yra vilčių, kad mokyklose, nūnai pavadintose gimnazijomis, jau nebeauginami beraščiai, kuriems, perfrazuojant antrąsyk jau minimą A. Mikutą, sunku įsiminti, jog „Petrą Kurmelį“ parašė ne Petras Cvirka?

Kita vertus, mūsų laikais, medijų amžiuje, prastą atmintį visai neblogai reabilituoja kokia nors „Vikipedija“, juk dabar žinių – tegul ir paviršinių, tegul ir ne visados teisingų – pasiekiamumas visai kitoks, nei praeitą, juoba, užpraeitą šimtmetį. Informacinėje erdvėje, be kitų autorių, atsiranda vietos ir Žemaitėi.

Panorus vaizdų, LRT videotekoje galime rasti vis tą pačią „Marčią“ – nors suskaitmenintą, tačiau *priešvaninį* Lietuvos valstybinio akademinio dramos teatro spektaklį (inscenizacijos autorius Viktoras Miliūnas, režisierė Kazimiera Kymantaitė) ir kiek mažiau *priešvaninį* „Petrą Kurmelį“ (Juozo Sabolio videofimas). Tie pastatymai tikrai nėra blogi, tačiau gaila, kad naujesnių, ne tokių *barzdotų* versijų Žemaitės kūryba nesulaukia. Matyt, XXI amžiaus žmogui išskaičiavimu grįstos vedybos nebeaktualios. Nebeaktuali ir tragedija, kurią prišaukia svetima valia ar klaidingas pasirinkimas. Tą galima suprasti. Kur kas sunkiau susitaikyti, kad nacionalinio transliuotojo kolektyve, randasi vis mažiau raštingų, tikrosios kultūros žmonių. Štai „Petras Kurmelis“ LRT puslapyje anotuojamas kaip filmas, sukurtas pagal to paties pavadinimo Žemaitės apysaką. O spektaklio „Marti“ reklamoje, kurią drąsiai galima vadinti antireklama, rašoma: ... *parodytas kaimo žmonių tamsumas, apsileidimas buityje, tinginystė darbuose, grubus tarpusavio bendravimas*. Paskutinis anonso sakinytis apskritai išmuša iš vėžių, nes autorius, kaip regėti, nežino, kas yra neiginio kilmininkas: Šiuos Vingių šeimos bruožus negali nugalėti net į jų namus per prievartą ir vedybas dėl turto atėjusi šviesaus paveiklo marti Katrikė. (Turėtų būti – šių Vingių šeimos bruožų

nenugali...) Ir ką galėtų reikšti tas primityvus *atėjusi*? Juk ateiti ir atitekėti – labai skirtingos sąvokos. Panašu, kad televizija, laidoje „Klausimėlis“ besityčiojanti iš nenuovokių tautiečių, ne ką labiau žiba – bent jau kalbos kultūros prasme – už tuos, kuriems Petras Kurmelis bene bus autorius, parašęs apsakymą „Parduotos vasaros“. (*Pabraukta autorės*).

Laimė, XXI amžiaus lietuviu – nors gal tik žilagalvio ar brandaus amžiaus sulaukusio? – dėmesį Žemaitėi vis dar išlaiko, deja, ne pats stipriausias jos kūrinys – pjesė „Trys mylimos“. Kažin, ar daug rasime liaudies teatrų, kurie nebūtų šio scenos vaizdelio statę? Priešasčių tam esama: pjesėje net trys charakteriniai moterų vaidmenys ir tik vienas aktyvus, taipgi charakterinis vyriškasis personažas – Liudvikas (Kozerio vaidmuo blankesnis, paprastesnis. O kas nežino, kaip sunku šiais laikais į saviveiklą prisikviesti vyrų?). Kita vertus, situacija komiška, nesudėtinga, kitaip tariant, absoliučiai horizontali, nereikalaujanti didesnės nei artistų, nei žiūrovo XXI a. įtampos. Galų gale – teisinga veikalo pabaiga, toks kaimiškas, liaudiškas *happy end*’as, kuris nerafinuotam žiūrovui niekad nepabosta. (Tas pats pasakytina ir apie Keturakio pjesę „Amerika pirtyje“, pirmą sykį viešai suvaidintą 1899 metais, o šiemet Nacionaliniame Kauno dramos teatre švęsiančią jau keturiasdešimtmetį. Tik nepainiokime pjesės autorių, brolių Antano bei Juozo Vilkutaičiu, su poetu Robertu Keturakiu! Kodėl taip sakau? Todėl, kad vienoje bibliotekų teko matyti Roberto knygų parodėlę, kurioje – tarp jo poezijos rinkinių – buvo kuo gražiausiai padėta ir „Amerika pirtyje“.)

Tačiau būta, o ir esama kitokio, akylesnio žvilgsnio į „Tris mylimas“. Profesionalioje – Klaipėdos dramos teatro scenoje – šią pjesę, likus septyneriems metams iki Mileniumo, pakvietė žiūrėti spektaklį režisavęs aktorius Kęstutis Macijauskas, kuris, pasak jo paties, į kosmopolitizmą ir globalizmą einančioje visuomenėje labiausiai pasigenda poezijos bei romantikos, todėl ir skuba šiuolaikiniam žmogui, deja, retai beskaitančiam

senąją lietuvių literatūrą, priminti šias naivias, tačiau įdomias sąvokas bei patirtis.

Galime pasidžiaugti, jog itin vertikalčiai į mūsų klasikę žvelgia kita teatralė, Laima Adomaitienė, Rusų dramos teatre su Teatro akademijos studentais 2012 metais pastačiusi spektaklį „Trys mylinčios“, kuriame Žemaitės personažai (cituoju Daivą Šabasevičienę) *žemaičiuoja rusiškai*. Pasak šios recenzentės, *moteriško adrenalino režisierė* Laima Adomaitienė, modernų, XXI amžių tenkinantį požiūrį į Žemaitę propaguoja nuo tada, kai Telšiuose įkūrė profesionaliai dirbančią jaunųjų teatro mėgėjų studiją.

Anot kitos recenzentės, Astos Baranauskaitės, spektaklis Rusų dramos teatre *ne itin siejasi su lėtapėde Žemaitės komedija*. Pastatyme *judesys įgalinamas per detalę ir detalė įgyja būtį per judesį*, ir tas dvipusis priežastingumas esąs užburiantis. Sveikintina!

XX a. Žemaitėi buvo įdėmus ir gana dosnus. Rašytoja studijuota, tyrinėta, gerbta. Ją vertino bent keletas monografijų autorių (turiu galvoje Julijų Būtėną ir jo knygą „Žemaitės gyvenimas“, Juozą Jasaitį ir jo knygą „Žemaitė: gyvenimo ir kūrybos apybraiža“, Adolfą Sprindį ir knygą „Žemaitė“, Kazį Umbrasą ir knygą „Žemaitė: biografija ir kūrybos ištakos“, Donatą Sauką ir studiją „Žemaitės stebuklas“, Janiną Žėkaitę ir knygą „Žemaitės kūryba“).

Žemaitės likimas, jos charakteris domino ir kolegas, sukūrusius klasiškai skirtų kūrinių. Į poezijos lauką Žemaitė įžengė per Antano Miškinio, Salomėjos Nėries, Aldonos Puišytės, Juditos Vaičiūnaitės, Eduardo Mieželaičio, kitų XX a. autorių žodį, į sceną buvo *užvesta* Kazio Inčiūros, Kosto Ostrausko, Vidmantės Jasukaitytės, novelių ciklą jai paskyrė Bitė Vilimaitė.

Esama memorialinių lentų, primenančių Žemaitę trumpiau ar ilgiau kažkur gyvenus, tebeturime kapą Mariampolės kapinėse... Tačiau ar to pakanka?

Lieka ir pagrindinis klausimas: ar įvairia, ar visokią Žemaitę šiandien pažįstame? Ar norime ją pažinti, atminti? Būti jos kalbėsenos lauke? Įsiklausyti? Ar Žemaitė tikrai dar gali būti mums, o ypač jaunajai XXI a.

kartai aktuali, problemiška, skaitytina ir *eksploatuotina*?

Profesorė V. Daujotytė sako TAIP. Ir visus mus bando įtikinti, jog verta tikėti tuo, ką ji sako. Matyt, profesorė yra optimistė. Ne per didžiausia pesimistė ir aš. Tačiau mano optimizmas baigiasi tyliu džiaugsmu, kad profesorė giliai ir įsipareigojusiai kontempliavo į tolumų tolumas nutoliną Žemaitę, kurios XXI amžiui negražino net ir literatūrologė Dalia Čiočytė, tarusi, jog Žemaitė – klasikinė feministė, *dėmesingą archetipinei moters traktuotei Vakarų kultūroje, tad travestiškai interpretuoja biblinį Pradžios knygos pasakojimą apie žmogaus sukūrimą* (turimas galvoje apsakymas „Ieva“).

O gal Žemaitės pamokos būtų įdomios (prašom nesijuokti!) kokiai specifinei draugijai, tarkime, asociacijai Lietuvai pagražinti? Juk ar ne Žemaitė bus pirmoji, davusi mūsų kraštui žemiškojo grožio ir aplinkos tvarkymosi pavyzdžių?

Nepamirštu, ką sakiusi apie Žemaitės literatūrinio paveldo gausą. Tačiau atmindami kiekybę, neišleiskime iš akių kokybės. Taip, Žemaitė archaiška, taip, jiñai, nors ne įkyriai, ne tiesmukai, tačiau moralizuojanti. Švietėjo, ugdytojo imperatyvas! Tą uždavinį sau kėlė visi ano meto šviesuliai, nes anuomet skausmingai siekta labai kilnių tikslų – žadinti lietuvybę, kaimo žmogaus savimonę. Žemaitė žadino skaitytojus subtiliai, jautriai, nedemonstruodama savo pranašumo, apsiskaitymo. Kalbėjo suprantamai, kaip lygi su lygiais. Nebruko savo pažiūrų. Tik dalinosi, ką pažemės vaidinimuose per gyvenimą buvo išvydusi akylu žvilgsniu. Sakyčiau sektinas tolerancijos pavyzdys.

Ir vis dėlto manau, jog XXI amžiuje svarbiausi Žemaitės pažinėjai ir atsigręžusieji į ją išlieka klasikės žemiečiai, tarmę išsaugojusieji žemaičiai – bent jau šiandien, bent dabar, kol viskas, ką vadiname kultūra, yra taip išskydę, ištrupėję ir, finansavimo prasme, nutriušę. Juk niekur kitur Žemaitės sakiny s nesuskamba taip autentiškai kaip Žemaitijoje. Įsiklausykime (atsiprašau dūnininkų, kad pacituosiu savąja tarmės atmaina!): *Mona kamenduorius šaukšta, pėili blinkt – i su klebuono reities. Mona bruolis klebuons liets, kumet*

nekumet žuodi burkt. Vo tas šauk kap įsprėsts. Gėrdo, sako klebuonou: „Ka to nesutėnki geros mesuos, douk sėlkės.“ No, mėslėjo, palauk to, žalty, gausi sėlkės. Ont ryta pasitaisė pietnyčia, tyčioms sėlkės nejmerkiau, tėise eš bačkuos į petelnė, apkepėnau su ceboles, doudo į stala... (Monologas „Klebono gaspadinė“.)

Sukaktys atgrėžė mus į Maironį, į Donelaitį, atgrėš į kitus šimtamečius ar penkiašimtamečius. Tačiau ar padoru laukti *apskritųjų* datų, kad atsigrėžtume į tuos, kurie altruistiškai, negaudami jokio atlygio, darbavosi ne vien savajam laikmečiui, bet ir ateičiai, vadinasi, mums, tegul ir miglotai nujausdami mūsų buvimą ir (gal būt?) pasitikėdami mumis?

Kita vertus, kad atsigrėžtume, kad *sudabartintume*, reikia sąmoningumo, kuris, pasak jau nebe pirmą sykį minimos profesorės V. Daujotytės, yra kultūrinė-egzistencinė sąmonės forma. Mums reikia gebėjimo gyventi ne vien *gyvybiniu būtinumu*, bet ir *abstrakčiais siekimais, idėjomis*. Reikia sąmonės valios, esminio ženkle, kuris skiria homo sapiens nuo kitų gyvybės formų.

Ar esame pajėgūs tą padaryti dabar, kai gebame demokratišku, vadinasi, teisėtu būdu atsisakyti netgi žmogaus galimybės gyventi? Kalbu apie abortų legalizavimą, apie eutanazijos įteisinimą. Tokiame kontekste šnekos apie gyvastingumą literatūros, bylojančios mums šimtmečio ar pusantro šimto metų kalba, skamba iš tiesų įdomiai.

Tačiau turėkime vilties, kad tamsa tirščiausia – prieš aušrą. Kaip ir Kudirkos, Basanavičiaus, Višinskio, Žemaitės, Petkevičaitės-Bitės, Šatrijos Raganos laikais.

Perskaityta Kelmėje, Penktųjų Žemaitės skaitymų metu (2014 m.).

Eglė Keturakienė,
Vilniaus universiteto Kauno
humanitarinio fakulteto
docentė

KRIKŠČIONIŠKOSIOS IR MITOLOGINĖS VAIZDUOTĖS DERMĖ ŽEMAITĖS KŪRYBOJE

Keletas žodžių apie Žemaitės rašytojos vaizdinį

Mūsų kultūrinėje sąmonėje vis dar yra gyvuoja Žemaitės rašytojos savamokslės vaizdinys, į lietuvių literatūros lauką tiesiai atėjusios nuo žemės vagos. Ramunė Bleizgienė monografijoje „Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ yra pateikusi labai išsamią Žemaitės rašytojos vaizdinio recepciją XX amžiaus lietuvių literatūros kritikoje, kaip pamažu keitėsi jos amžininkų supratimas apie Žemaitę kaip „paprastą kaimo moterį“¹. Pasak Bleizgienės, jau iškalbingi patys Juliaus Būtėno straipsnių pavadinimai - „Žemaitės literatūrinė erudicija“, „Ar Žemaitė buvo paprasta kaimo moteris“ – rodo, jog jau tarpukaryje buvo suabejota Žemaitės kūrybos savaimingumu². Viktorija Daujotytė yra taikliai pastebėjusi: „Nėra taip, kad Žemaitė lyg iš niekur nieko pradėjo rašyti“³. Mintį mokslininkė parėmė Žemaitės laišku savo kūrybos įkvėpėjui ir vedliui – Povilui

¹ Ramunė Bleizgienė, „Moters tapatumas privataus gyvenimo rėmuose: Žemaitės apsakymai“, *Ramunė Bleizgienė, Privati tyla, vieši balsai*, Vilnius: LLTI, 2012, P. 148 – 192.

² Ten pat, P. 148 – 192.

³ Viktorija Daujotytė, „Gražios Žemaitės rankos“, *Metai*, 2015, Nr. 7, p. 5.

Višinskiui, kuriame Žemaitė prakalbo apie savo svajonę rašyti, apie pirmuosius, deja, pradingusius kūrybos bandymus⁴.

Gausus Žemaitės rašytinis ir epistolinis palikimas, jos literatūrinė autobiografija, laiškai skaitytojui atskleidžia įdomesnę ir sudėtingesnę Žemaitės rašytojos literatūrinį autoportretą. Ypač Žemaitės laiškuose veriasi spalvingas rašytojos autoportretas, išryškėja „žemiška“ kūrėjos estetinė laikysena ir pažiūros.

Iš Žemaitės laiškų skaitytojas gali sužinoti, kodėl Žemaitėi buvo artimesnė Williamo Shakespeare'o nei Johann Wolfgang von Goethe's kūryba. Antai laiške Povilui Višinskiui (Ušėnai, 1898 m. vasario 19 d.) Žemaitė pasisako, jog Gėtės „Faustas“ yra jai nesuprantamas, „išvedantis į nepažįstamą ir nepaprastą srietą“ – skaityti Šekspyro „Hamletą“ Žemaitėi atrodo geresnis sumanymas: „Vakar vakarą perskaičiau „Fausto“ keletą lakštų; kad taip jis mane išveda į tokį nepažįstamą ir nepaprastą srietą, nebėgiu mislių sugaudyt, maišos po galvą. Šekspyro visas prakalbas perskaičiau, man išrodo, bus pats gerasis „Hamletas“, visų pirma tą skaitysiu“⁵.

Kitame laiške Povilui Višinskiui (Ušėnai, 1898, vasario antroji pusė) rašytoja aiškina, jog Goethe's sukurta protingo žmogaus gundymo situacija neatitinka realybės dėsnų, todėl lieka „nepermanyta“. Žemaitė žavi tos Goethe's „Fausto“ kūrinio vietos, kuriose regima žmogiškųjų ydų kritika: „Gėtės „Fausto“ niekaip nesuprantu, kad prie tokio mokyto žmogaus velnias pristotų ir taip už nosies vadžiotų; kas do mįslė autoriaus, nepermanau, iš pradžios „Prolog na teatre“, arba Faustas, pats labai puikiai šneka, po tam su velniu susibičiuliuoja, musėt, dėl to, kad teologiją pabaigęs? Vagneris ką šneka, jo kalba su Faustu tai man patinka, nuogą kunigą parodo“⁶. Mistinės tikrovės samprata,

⁴ Žemaitė, *Raštai*, T. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 47.

⁵ Ten pat, p. 70.

⁶ Žemaitė, *Raštai*, T. 6, Laiškai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 71 - 72.

romantinė genijaus vaizduotė lieka nutolusi nuo realistinės „žemiškos“ Žemaitės pasaulėžiūros, todėl Bairono „Manfredas“ ne tiek skaitomas, kiek pavartomas – čia prireikia ir Povilo Višinskio pagalbos: „Bairono „Manfredą“ pavarčiau, ir ten vėl dvasios, tai musėt, genijušų tokia fantazija. Pakelsiu ant lentynos, kaip parvažiuos, pakalbėsma“⁷.

Nutolusi nuo žemės, todėl ir „nepermanoma“ rašytojai ir Konstantino Mikalojaus Čiurliono dailė, tiesa, Žemaitė pripažino „didelį jo artizmą“: Čiurliano ciklai tokie nepermanomi, tokie ypatingi ... aukštos minties. Gal jo artizmas ir didelis, bet ne žemės vabalams, o gal tik nesuprantami“ (iš laiško A. Žymantui, Puziniškis, 1908 m. gegužės 5 d.)⁸.

O kas domina Žemaitę? Laiške Povilui Višinskiui (Ušnėnai, 1898 m. gegužės 5 d.), kuriame Žemaitė pasakoja apie „sporą Avižėlės su Bite“ dėl lietuvių vedybų su kitatautėmis, žavimasi Viljamo Šekspyro gebėjimu pavaizduoti nuo žmogaus, ypač jauno, prigimties neatsiejamą *meilės geismą*: „Tą jo kalbą gyvai atmenu, skaitydama Šekspyrą, ir jis apie reikalą meilės taip gražiai pasako lūpomis Romeo. Šekspyras turėjo mokėti mylėti, kad taip puikiai galėjo meilę aprašyti, labiau tą troškimą ir reikalą meilės; juo tankiau skaitau, juo kas kartas gražiau atrandu. Nė vienas jaunas nėra ponu širdies savo, bet priešingai – širdis vadžioja žmogų, per tai tankiai ne vienas įpuola į papeikimą ir išmetinėjimą kitų, o grįžti nebedaleidžia širdis. Biesas žino, ką prirašiau! Dovanok, vaikeli! Neimk už prilyginimą į save, suvisu nemislijau Tau prikalbėti, tik Šekspyras įlindo į galvą, ir prirašiau kažį ką. (...) Dabar ir pas mus jau kitoniškas oras, nors nėra dar suvisu šilta (...) Varnos lakstydamos krankia, džiaugias geru kąsniu, ten tankiai ant ežės atsisėdusi Žymantienė šnekasi su Šekspyru“⁹. Dramatiškos meilės troškimą Žemaitė talentingai pavaizdavo apsakymuose „Marti“, „Petras Kurmelis“.

⁷ Ten pat, p. 72.

⁸ Ten pat, p. 167.

⁹ Ten pat, p. 78.

Taigi pasaulinės literatūros skaitymai, ypač „pašnekesiai“ su Šekspyru, rodo Žemaitę buvus ne tik smalsią, bet ir estetiškai pagavią, į profesionalios literatūros lauką atėjusios literatūros ir kultūros keliu.

Krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės sampyna Žemaitės apsakymuose

Žemaitės kūrybos pasakojimas pasižymi dominuojančia krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės sampyna. Reikia pabrėžti, jog Žemaitės rašytojos santykis su krikščionybe nėra vienareikšmis: rašytoja specialių teologinių klausimų kūryboje nesprenė, pabrėžtinai kaip jos prozos tradicijos pirmtakai – Kristijonas Donelaitis, Motiejus Valančius – tikėjimo kaip vienintelio asmens ir bendruomenės išganymo garanto nepabrėžė. Atvirkščiai – neretai Žemaitės apsakymai pulsuoja aštria kritika, skirta žmonių sielų ganytojams – kunigams, kurie vaizduojami be didingos sakralumo auros, kurių prigimčiai, kaip ir kitiems žmonėms, būdingos tos pačios žmogiškosios ydos: savimeilė, godumas, žiaurumas.

Bet tvirtinti, jog Žemaitė buvo ateistė būtų nepagrįsta. Iš rašytojos laiškų, parašytų apsakymų, matyti, jog Žemaitės tikėjimas pirmiausia reiškėsi didžiule atida ir meile žmogui.

Žemaitės santykį su krikščionybe vaizdžiai išreiškia alegorinis vaizdelis „Piemenėlio malda“: čia aptinkame ir *homo viator* archetipą, išreikštą pakeleivio personažu („Vieną sykį važiuoja kunigas pakeleivis“) ir gyvojo tikėjimo pavyzdį, išreikštą šokinėjančio ir taip besimeldžiančio piemenėlio alegorija. Alegorinis vaizdelis komponuojamas kontrasto principu: šokinėjančio piemenuko gyva malda („Kunigas, išlipęs iš vežimo, ėjo stačiai į upelį atsigerti, žiūri – mažas piemenėlis – apdrįskęs, sustryęs, per upelį šokinėja: šoks į vieną pusę, sako: „Šitai tau, šoks į antrą pusę, sako: “Šitai man”¹⁰) kontrastuoja su kunigo reikalavimu melstis *teisingai*. Pradėjęs kalbėti kunigo reikalaujamus poteries, vaikelis nebetenka stebuklingos galios – vaikščioti per

¹⁰ Žemaitė, *Raštai*, T. III., Vilnius: Žara, 2002, p. 415.

vandenį: „Kunigėli, ką tu padarei? – šaukia vaikas, – kad manęs nebekelia vanduo... / Kunigas nusiminė pamatęs, kad vaiko pirmesnė malda buvusi geresnė, todėl tarė: – Nekalbėk mano poterių, vaikeli! Melskis, kaip tu pats moki.“¹¹ „Piemenėlio maldoje“ teigiama, jog tikėjimas pirmiausia turi būti paremtas gyva ir autentiška gyvenimo praktika, o ne „kalamais“ su klaidomis poteriais. Šiame alegoriniame vaizdelyje įkūnyta ir biblinė žmogaus ir Dievo paralelė – juk Evangelijoje sakoma, jog Jėzus turėjo galią vaikščioti vandeniui („Atėjus vakarui, mokiniai nusileido prie ežero (...), Nusiryę nuo kranto dvidešimt penkis ar trisdešimt stadijų, jie pamato Jėzų, einantį ežero paviršiumi ir besitarianantį prie valtys. Jie išsigando. / O jis sako: „Tai aš. Nebijokite!“ (Jn 6, 16–20; Mt 14, 22–33; Mk 6, 45–52) – paaiškinanti rašytojos požiūrį į krikščionybę: Dievas reiškiasi per žmogų.

Kitame alegoriniame apsakyme „Avinvedys“ (išsp. „Ūkininke“ „Avinvedys ir jėzuitas“, 1895, Nr. 12) apie kurį Žemaitė laiške Povilui Višinskiui (1895 m. kovo m. 26 d.) rašė, jog tai „strugoji pasakėlė paprasta, daugumas aną seniai girdėjo, o niekdėliais gal praversti nors dėl pamarginimo balto popieriaus“¹², regime kitokią, „išvirkščią“ žmogaus – Jėzaus sugretinimo paralelę. Žemaitės „strugoje pasakėlėje“ avinvedys personažas įgyja seno išminčiaus archetipą, kuris subtiliai išjuokia tariamus „pono Jėzaus draugus“, ironizuodamas kritikuoja Dievo tarnų gobšumą, artimo meilės stoką: „Mažesnės išminties, kaip šviesusis kunigas, kiekvienas žino, jog ponas Jėzus pradžioje amžiaus ir gale turėjo po du draugus: aiškiai žinome, prie gimimo turėjo jautį ir asilą, kurie tuoj gimusį kūdikį savo kvėpavimu šildė, o prie mirimo turėjo du latrus, sykiu ant kryžių kybančius... Taigi norėčiau žinoti, nuo kurių draugų jūsų zokonas kilo?“¹³

¹¹ Ten pat, p. 416.

¹² Žemaitė, *Raštai*, T. VI: laišakai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 7.

¹³ Žemaitė, *Raštai*, T. III., Vilnius: Žara, 2002, p. 140.

Taigi rašytojos meilė paprastam žmogui (o kitokių ir nebūna) yra susijusi su *dogmatiškojo*, gyvenamoje realybėje nedalyvaujančio, taigi – *negyvo* krikščioniškojo tikėjimo kritika, skirta visiems – ir pasauliečiams, ir kunigams – kurių gyvenimo būdas tik iš paviršiaus atrodo krikščioniškas. Žemaitės pasakojimo ironija nuvainikuoja ir žmonių žodžių, ir veiksmyų veidmaniškumą. Reikia pasakyti, jog Žemaitės kūrėjos talentą liudija ne tik gyva ekspresyvi kalba, menanti Kristijono Donelaičio, Motiejaus Valančiaus dinamišką ir sykiu rupiai žemišką kalbos tradiciją, bet stipri kūrybiškos vaizduotės galia. Šventasis Raštas kaip vienas iš svarbiausių žmonijos rašto palikimų yra intensyvus Žemaitės pasakotojos vaizduotės šaltinis, kur Šventojo Rašto tiesos ne imituojamos, bet kūrybiškai, sakytume, „žemaitiškai“, t.y. „žemiškai“ ir žaismingai interpretuojamos.

Prisiminkime Žemaitės apsakymą „Kelionė į Šidlavą“, kuriame pasakojama apie maldininkų kelionę į Šiluvos atlaidus. Vigmantas Butkus yra išsamiai išanalizęs Žemaitės apsakymą „Kelionė į Šidlavą“ ir taikliai įvardijęs kertines šio apsakymo suvokimo gaires – pasakojimo giją palaikančią ironiją ir dominuojantį daiktiškąjį bendruomenės tikėjimo aspektą¹⁴. Mokslininkas taikliai reziumuoja, jog Žemaitė „pateikia ir 1) turbūt patį išsamiausią, spalvingiausią liaudiškosios katalikybės, daiktiškojo religingumo vaizdą lietuvių literatūroje, ir 2) užuominą į tokios katalikybės ir tokio religingumo kritiką“¹⁵

Žemaitės apsakymas „Kelionė į Šidlavą“ įdomus ir savo sudėtinga pasakojimo struktūra, tiksliau –

¹⁴ Vidmanto Butkaus, „Kelionės į Šidlavą pasakotojo *ironija* tampa taja „klijų plėvele“, kuri atskiria šventumą nuo utilitarumo, bažnytines procesijas nuo Šilinių „jomarko“, bažnytines apeigas nuo turgaus šurmulio. Vis dėlto tiesiog dokumentiškai rodoma, kaip daiktiškumas kuo intensyviausiai skleidžiasi į abi įvardytas puses: į religinę ir žemišką (...) konkrečiai į religinį vėliavų, kryžių, vainikų, žibintų, altorėlių parodą ir į „turginį sūrių, pyragų, skepetaičių, knygų, pinigų, piniginių sukūrį“, Vidmantas Butkus, *Stebuklo horizontai. Šiluva ir jos legenda lietuvių literatūroje*, Vilnius: LLTI, 2014, p. 59–60.

¹⁵*Ten pat*, p. 62.

besikaitaliojančiais pasakojimo tono registrais, ir vaizduojama bendruomenės tikėjimo forma, kuri apima ir krikščioniškosios, ir pagoniškosios mitologinės vaizduotės apraiškas.

Per visą Žemaitės „Kelionė į Šidlavą“ pasakojimą varijuojama atlaidų šventės „gražybių“ pamatymo tema: vėliavų, vainikų, pasipuošusių žmonių. Jau tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį, jog ironija šiame Žemaitės apsakyme yra „selektyvi“: pati iškilminga kelionės procesija nėra ironizuojama, tik šaipomasi iš daiktiškojo pamaldumo formų¹⁶. Apsakyme pasakotojas ironiškai ir išraiškingai apibūdina bendruomenių šventinį „pasirodymą“ – „vaidinimą“ viena kitai. Parodijuojamas paviršinys žmonių „tikėjimas“, kai atlaidų, t.y. nuodėmių atleidimo, šventė tampa tik gražiu reginiu, savotišku „spektakliu“ akims, reikalingu bendruomenei.

Galima būtų pasakyti, jog šiame Žemaitės apsakyme pavaizduotos ritualizuoto tikėjimo apraiškos, žyminčios krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės sampyną, įgyja teatrinės kultūros formą, kuri, pasak Vytauto Kavolio, ypač buvo būdinga XVII – XVIII a. katalikų kultūrai: „Organizuotojo teatro centras, ypač paprastiems žmonėms, – bažnyčia“¹⁷. Tikinčiųjų gyvybingas šurmuliavimas, šnekų gausybė, primenanti perkurtą Babelio bokšto mitą, užgožia pamatinį piligriminės kelionės tikslą – maldą: „Šventoriuje melstis nebent ausis užsikišus – toks šnekėjimas, tiek kalbų; vis apie tas keliones, tas kompanijas. Kaip gražiai ėję, kaip buvę išsipuošę – nesustojo šnekėję nė per sumą“¹⁸.

Apsakymo pasakotojas, taip pat keliaujantis į Šiluvos atlaidus, ironizuodamas pats save, sako, jog į kelionę būtina pasiimti baltą lazdelę, kuri „nuvesianti stačiai į dangų“ o, bet neturėdamas tokios stebuklingos, išsipjauna lazdyno šakelę kaip būsimą „vadovą į dangų“.

¹⁶ Vidmantas Butkus, *Stebuklo horizontai. Šiluva ir jos legenda lietuvių literatūroje*, Vilnius: LLTI, 2014, p. 61; taip pat Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988.

¹⁷ Vytautas Kavolis, „Nuo metafizinio teatro į Apšvietos baime“, *Vytautas Kavolis, Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, p. 403.

¹⁸ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2001, p. 226.

Taigi šioje apsakymo vietoje regime ir krikščioniškosios, ir mitologinės vaizduotės žymės, kurios yra glaudžiai susipynusios. Krikščioniškosios vaizduotės erdvei priskirtume ir patį pasakotoją, įkūnijantį *homo viator* archetipą, ir žmogaus – gyvenimo kelionės topą, į kurį įsiterpia mitologinės vaizduotės žymės, išryškinančios žemiškosios kelionės tikslą – dangaus simboliką, „kurią palaiko dangun žengimo ritualas“¹⁹. Apsakymo pasakotojo būsimą „kelionę“ į dangų, išreiškta autoironijos forma, Žemaitės apsakyme jau yra netekusi, „vertikalumo matmens (...), kuris perša mintį apie transcendenciją“²⁰. Matyt, pasakotojo autoironija, „įžeminanti“ įsivaizduojamą dangun žengimo ritualą, žymi pačios rašytojos kritiką, skirtą žmonėms, kurių krikščioniškas tikėjimas yra vis dar persmelktas pagonybės tikėjimo ženklų, ir, antra vertus, išreiškia pačios Žemaitės santykį su vaizduojama realybe: autorei, kaip ir jos veikėjams (daugeliui), svarbu nenutolti nuo žemės kaip būties epicentro.

Apsakyme „Kelionė į Šidlavą“ regime savitai perkurtą Jėzaus žemiškojo gyvenimo kaip kelionės intertekstą, kuris Žemaitės tekste nuskamba žmonių lūpomis su slepiama ironijos gaidelė: „Tokie mat metai. Kaip ponas Jėzus vaikščiojo minia žmonių vedinas, taip ir kunigai šimet veda žmones į maldas, į atlaidus, nesigaili vargo“²¹.

Krikščioniškos ir mitologinės vaizduotės sampyną rodo ir keliaujančiųjų maldininkų sutiktuvės, konkrečiau – simbolinis vartų įvaizdis: Kur kelyje dvarelis, ten pastatytas klebonui stalelis. Kur soda, ten vartai“²². Žemaitės pasakojime ne vieną kartą pasikartoja vartų simbolis: prie vartų vyksta atvykusiųjų pasveikinimas su duona, druska ir vynu, pro vartus reikia, atlikus ritualą, pereiti: „Pušyno gale vėl vartai ištaisyti: čia jau belaukią

¹⁹ Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 90.

²⁰ Ten pat, p. 90.

²¹ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2001.

²² Ten pat, p. 219.

mūsų šidlaviškiai su gražybėmis ir kunigu²³. Lietuvių mitologijoje, dainuojamoje tautosakoje vartų vaizdinys žymi ribą, kokybinį pasikeitimą, kurį būtų galima susieti su mitologinei vaizduotei būdingu perėjimo ritualu, išreiškiančiu žmogaus ontologinio vieno būvio persikeitimą į kitą²⁴, o Šventajame Rašte, pasak Gianfranco Ravasi, vartai – Jėzaus metafora: „Kas neina pro vartus į avių gardą, bet įkopia pro kur kitur, tas vagis ir plėšikas. O kas pro vartus ateina, tas avių ganytojas. (...) Aš esu vartai. Jei kas eis per mane, bus išgelbėtas“ (Jn 10, 1- 2, 9). Teologo teigimu, semitų kalboje žodis vartai reiškia ir naująją Šventyklą: Jėzus – žmogaus išganymo tarpininkas, gyvoji Šventykla²⁵. Evangelijoje vartų metafora žymi ir teisingo gyvenimo pasirinkimą: „Įeikite pro ankštus vartus, nes erdvūs vartai ir platus kelias į pražūtį, ir daug juo einančių. / Kokie ankšti vartai ir koks siauras kelias į gyvenimą tik nedaugelis jų atranda“ (Mt 7, 13 – 14).

Taigi Žemaitės apsakyme „Kelionė į Šidlavą“ pasikartojantis vartų simbolis, saugantis ir krikščioniškosios, ir mitologinės vaizduotės pėdsakus, kalba ir apie susitikimą, ir apie išganymo siekinį, susijusį su teisingo kelio pasirinkimu, kurį, daugeliui, kaip vaizduoja Žemaitė, nepavyksta surasti (atleidų metu, ką byloja iškalbingos apsakymo scenos, ir prekiaujama, ir vagiama, ir skalbiami drabužiai).

Įdomu, jog apsakyme „Kelionė į Šidlavą“ Žemaitė kalba ne moters, bet vyro balsu, irgi keliaujančiu pėsčiomis į Šidlavą, kuris neradęs pastogės, nakvoja lauke, koplyčios prieangyje, „užvėjyje“: „Galėjo būti jau po dvyliktos, o svieto koplyčioje nesimažino. Išėjęs laukan žvalgausi: kame čia nakvynę gausiu. Paskui susirangiau užvėjuje, ir gana. Bene kitaip guliu namie, ganydamas arklius. Ne bėda, by tik giedra“²⁶. Arkliaganio

²³ Ten pat, p. 220.

²⁴ Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 126 – 130.

²⁵ Gianfranco Ravasi, *Žodis ir žodžiai*: Ką sako Biblija šiandieniam žmogui?, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2005, p. 31.

²⁶ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2001, p. 225.

nakvojimo scena Žemaitės apsakymo skaitytojui primena Naujojo Testamento pasakojimą apie Jėzaus gimimą, kai Dievo Sūnui neatsirado vietos užėjoje ir apie lauke budėjusius, savo bandą sergėjusius piemenis, kuriems Viešpaties angelas pranešė gerąją naujieną (Lk 2, 4 -21). Taigi Žemaitės pasakotoją arkliajanį galėtume laikyti bibliinių piemenų prototipu, skelbusių „ką buvo girdėję ir matę“ (Lk 2, 20). Juolab, jog apsakymo pabaigoje pasakotojas sakosi papasakojęs, ką „per keletą dienų, ką ausys Šidlavoje girdėjo, ką akys regėjo nieko nenutraukęs, nieko ne pridėjęs“, antra vertus, tokia pabaigos formuluotė būdinga ir tautosakos žanrui – pasakai. Beje, Žemaitės yra sukūrusi nemažai alegorinių vaizdelių, išreiškiančių sykiu ir mitologinę, ir krikščioniškąją vaizduotę, su antrašte: „Pasaka“.

Antra vertus, galbūt vertėtų atkreipti dėmesį į dar vieną apsakymo „Kelionė į Šidlavą“ detalę – ieškojimas „pastogės“ Žemaitės apsakyme pasikartoja kelis sykius: „Aš landau kur pastogės. (...) Bridau, bridau, toli į pakalnę už koplyčios, sekiausi paskui ubagus, ir įlindau į apdriskusią daržinikę“²⁷ Tai, jog pasakotojui – veikėjui neatsirado vietos pernaktoti tarp žmonių galėtume perskaityti ir kaip Jėzaus gyvenimo ir žmogaus „istorijos“ sugretinimo paralelę: juk Evangelijoje rašoma, jog Jėzus neturėjo kur galvos priglausti („Žmogaus Sūnus neturi kur galvos priglausti“ (Mt 8, 20).

Apsakyme „Kelionė į Šidlavą“ pavaizduotą ir pasakotojo arkligiano, mažo vaiko atstūmimą „apdriskusioje daržinikėje“ („– Atsiimk ir vaiką, – šaukė vyras iš kertės. – Šalin, eik su motina... / Draskė vaiką. To galva apgumuriuota skara – būtų by mergikė, atsistojo – kelnėtas, būtų by vaikiukas“) galėtume perskaityti kaip krikščioniškojo tikėjimo išdavystę, simbolinį Dievo atstūmimo veiksmą. Juk Mato Evangelijoje parašyta, kas atstumia mažutėlius, kelevius, ligonius, pavargėlius – Dievą paniekina: „Iš tiesų sakau jums: kaskart, kai taip nepadarete vienam iš šitų mažiausiųjų, nė man nepadarete“ (Mt 25, 45).

²⁷ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2001, p. 237

Ši iškalbinga apsakymo scena ir daugelis kitų rodo, jog Žemaitė kritikuoja regimojo ir amorfiško tikėjimo apraiškas, kai stokojama meditacinio išgyvenimo: vidinio susikaupimo, ramybės, tylos („Bažnyčioje taip pat: kelių altorių sykiu mišias laiko; bet ten, viduje, nė vienas nepastovės, nepaklūpos vietoje“) ir svarbiausia - *artimo meilės*.

Artimojo meilės stokojama ir Žemaitės apsakyme „Marti“, kai nei būsimoji anyta senoji Vingienė („ – Šitaigis tau! Ką gi beišsiskyres – tą pajuodelę, didnosę, pataikūnę, valiūkę! – pakilo šaukti pati“²⁸), nei būsimas vyras Vingių Jonas („ – Taigi taiga, kaipgis! Pats galėtumei imti Katrę, tokia juoda, ir akys kaip vabolės, o prie to dar ir sena, už mane šmotą vyresnė“²⁹) nesugeba pamatyti ir priimti Katrės kitoniškumo. Mitinį pragaro vaizdinį, pabrėžiantį chtoniškumą, žymi ir Vingių dialogai, ir jų elgsena ir jų purvina troba, ir pačios Katrės gyvenimas primena pragarą: „Tėveli mano brangiausias, kuo aš tau taip nusidėjau, kad tu mane į tokį pragarą įstūmei?“³⁰ Antra vertus, Žemaitės apsakyme „Marti“ regime ir aukščiausią religinio dvasingumo formą, įkūnytą Katrės personažu. Būtent išėjimo iš šio pasaulio scena, patyrus vien skausmą ir kančią, virsta ne keršto, neapykantos, bet aukščiausiu gailestingumu, atleidimo, prašymo dovanoti veiksmu: „Do ... va ... no ...kit“³¹. Šis Katrės atsisveikinimo balsas ir išreiškia neišsipildžiusį artimo meilės siekinį.

Vienas iš Dekalogo įsakų – mylėk savo artimą kaip save patį – ir Jono evanagelijoje išsakytas artimo meilės įsakymas („Tai mano įsakymas, kad vienas kitą mylėtumėte, kaip aš jus mylėjau“ (Jn 15, 12) Žemaitės „Kelionėje į Šidlavą“ įgyja groteskinę pasakojimo formą (motinos ir vaiko ginčo scena), virsta „maldininkų“ egoistiniu „savimi tik rūpinkis, ne kitais“, gamtinės kovos už būvį išraišką. Netgi Bažnyčioje, šventoje erdvėje, stumdomasi, girdėti klyksmas ir šauksmas. Plaukiančios

²⁸ Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 36.

²⁹ Ten pat, p. 39.

³⁰ Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 54.

³¹ Ten pat, p. 65.

„tikinčiųjų“ minios gretinamos su vandens archetipu, kuris jau praradęs savo pirminę šventumo simboliką, susijusią su dvasiniu atgimimu. Žemaitės apsakyme žmonių – vandens paralelė kalba ne apie dvasinį apsilavimą nuo nuodėmių, bet pasak Mircea Eliade, antropologinėje plotmėje žymi formų sunaikinimą, amorfiškumą³²: „Žmonės kaip vanduo – eina, maišosi, stumdosi, o jau netoli durų šauksmas, klyksmas, rodos, smaugosi“³³. Ir Žemaitės „Marčioje“ įpykusios Katrės prakeiksmas, apimtos neivilties, žymi mitologinę kilmę, susijusią su toponiminiais pavardėmis apie keliaujančius ir ant žemės nusileidžiančius ežerus, įkūnijančius pačią gamtą, jos gaivališkąjį pradą³⁴, ir žodžio magiją³⁵: „Kad jūsų gyvenimas ežeru būtų aptekęs“³⁶. Katrės prakeiksmas įkūnija archainio tvano įvaizdį, išreiškia siekiamą nelaimės užkalbėjimą. Pasak Linos Būgienės, „Archaiškesnių tvano vaizdinių egzistavimą galima nujauti ir iš kai kurių kitų sakmių bei pavadimų. Estetine prasme gana ryškiai tvano įvaizdį suponuoja pavardės apie keliaujančius ežerus. (...) Todėl pasakojimas apie didžiulę nelaimę – ežerą, nusileidusį ir paskandinusį jo gimtąsias vietas, – šio žmogaus sąmonėje galėjo prilygti ir kosminei katastrofai“³⁷.

Žemaitės apsakyme „Kelionė į Šidlavą“ nuodėmių atleidimo šventė tampa nuodėmių suklestėjimo švente, kur „piligrimystė“ labiau primena ritualizuotą reginį be šventumo vertikalės. Biblinį šventumą pakeičia milžiniška gyvybinė energija, kuria pulsuoja visa Žemaitės kūryba: „Šidlava toli pasiliko, o ausyse varpai tebeskamba,

³² Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 91 – 92.

³³ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2001, p. 226.

³⁴ Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 156 – 157.

³⁵ Lina Būgienė, „Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, pavadimuose ir tikėjimuose“, *Tautosakos darbai*, 1999, t. XI (XVIII): Pasak Būgienės, „Ežerų keliavimo (...) priežastys gali būti ir kitos, susijusios su žodžio magija: prakeiksmas, vardo neturėjimas (Kerbelytė 1970: 85 – 93; Balčiūtė 1995: 105)“, p. 35.

³⁶ Žemaitė, *Apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 53.

³⁷ Ten pat, p. 34 – 35.

triukšmas tebeūžia, akyse žmonių minios tebekruta, tebemirga...“³⁸

Žmogiškosios ydos kritikuojamos ir Žemaitės apsakyme „Legenda apie Saliamoną“. „Legendoje apie Saliamoną“ savitai perkuriama vadinamojoje Išminties³⁹ (Koheleto) knygoje perteikiama nepažinių žmogaus protui, jo sąmonei Dievo Kūrėjo darbų ir žmogaus išminties ribotumo tema („Kai atsidėjau iš širdies mokytis išminties ir stebėti darbus, kuriuos žmogus atlieka žemėje, apsieidamas net be miego dieną ir naktį, pamačiau, kad visa tai Dievo darbas. Iš tikrųjų žmogus negali išsiaiškinti viso vyksmo po saule. Nors žmogus ir stropiai triūstų ieškodamas, jis neišsiaiškins. Juk išminčiai, nors ir tariasi žiną, negali to išsiaiškinti“ (Mok, 8, 16-17); („Kaip nežinai, koku keliu ateina gyvybės alsavimas / į kaulus motinos įsčiose, / taip nežinai, / kaip Dievas elgiasi Visatoje“ (Mok 11, 5).

Reikia pabrėžti, jog Žemaitės „Legendos apie Saliamoną“ pasakojimo epicentre dominuoja ne biblijinė žemiškojo gyvenimo tuštybės, *vanitas vanitatum* tema, išreikšta miglų miglos / rūko metafora, o labiau akcentuojama žmogiškosios didybės / puikybės pražūtingumas. Senajame Testamente, Mokytojo knygoje iškyla Saliamono, išmintingo Jeruzalės karaliaus, savo žemiškojo gyvenimo gerovės kūrėjo, figūra, kuris visgi ilgainiui „širdimi pažįsta“, jog „visa, kas vyksta po saule (...) Visa tai tik migla ir vėjų vaikymasis!“ (Mok 2, 17). Žemaitės legendoje veikia ne tiek išmintingas, keik veikiau gudrus Saliamono personažas, kuris jau nuo mažų dienų geidžia pažinti Visatos paslaptis, tačiau ne širdimi kaip jo prototipas biblinis Saliamonas, bet šaltakraujišku protu. Beje, legendoje net tris kartus pabrėžiamas Saliamono gudrumas: „mažas dar tebūdamas, jau labai gudrus buvo“; „užaugęs išėjo į kitą žemę, ten jau labai išgudrėjo“, „palikęs karaliumi, tai jau visokias gudrybes pradėjo daryti“⁴⁰.

³⁸ Žemaitė, *Raštai*, T. II, Vilnius: Žara, 2002, p. 242.

³⁹ Scott Hahn, *Tėvas, kuris tesi savo pažadus*. Sandorinė Dievo meilė Šventajame Rašte. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2015, 221.

⁴⁰ Žemaitė, *Raštai*, T. III., Vilnius: Žara, 2002 p. 402–403.

Mažoji Saliamono bejausmiškumą, netgi sakytume, žiaurumą, išreikštą abejingu ramumu rodo neįprastas žmogiškumo prasme „žaidimas“: svėrimas ant svarstyklių moters plaukų ir sudžiūvusio šuns mėšlo. Pati to nežinodama ar žinodama, Žemaitė sukuria žaismingą dviprasmybę, kuri kyla iš Saliamono vardo reikšmės ir teksto suvokimui suteikia papildomos medžiagos. Pasak teologo Scott Hahn, „Saliamono vardas kilęs iš hebrajų kalbos žodžio *šalom* – ramybė“⁴¹. Žemaitės personažo Saliamono visi poelgiai ir veiksmai irgi pasižymi ramybe, tačiau tai veikia abejinga nei biblijinė išminties ramybė.

Žemaitės tekstui suvokti svarbi ir autorės žanrinė nuoroda – legendos žanras saugo ir religinę, ir mitologinę folklorinę atmintį. Legendos pasaulėvaizdžiui būdingi fikcijos ir realybės mainai, kurie žymi dominuojantį antgamtiškumą. Žemaitės pasakojime antgamtiškumas pasireiškia Saliamono „skrydžiu“ ant milžiniško erelio į „dangaus aukštybes“, į saulę. Pasak Eliade, „daugumoje archainių religijų „skrydis“ reiškia antžmogiškojo (Dievo, mago, „dvasios“) būties pasiekimą, galų gale laisvę judėti pagal savo valią“⁴². Žemaitės „Legendoje apie Saliamoną“ parodijuojamas žmogaus noras tapti Dievu – Saliamono geismas pažinti visas Visatas, dangaus, žemės ir jūros gelmių, paslaptis. Įspūdingais skrydžiu į „dangaus aukštybes“ ir leidimosi į jūros gelmę vaizdais Žemaitė išreiškia milžinišką žmogaus – Saliamono – puikybę, kuri baigiasi nesėkme.

Mitinei chtoniškosios vaizduotės teritorijai priklausau ir Saliamono jūros gelmėse sutiktas įspūdingo dydžio vėžys, primenantis „didžiausią trobesį“. Vėžio antgamtiškai „didybei“ nusakyti Žemaitė pasirenka itin raiškius žemiškai daiktiškus palyginimus, tik dar kartą parodančius rašytojos itin glaudų ryšį su Žemės Motinos mitu (provaizdžiu): „akys jam išsprogusios kaip didžiausieji arbūzai, uostai kaip rąstai, o kojos kaip bažnyčios bokštai, dantys kaip mintuvai“⁴³.

⁴¹ Scott Hahn, op. cit., p. 220.

⁴² Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 124.

⁴³ Žemaitė, *Raštai*, T. III., Vilnius: Žara, 2002, p. 405.

Greta šios pagrindinės – žmogiškosios puikybės / menkumo temos ryški Dievo valios ir galios semantinė linija (Evangelijoje sakoma, jog be Dievo žinios „vis dėlto nė plaukas nuo jūsų galvos nenukris“ (Lk 21, 18), kuri Žemaitės tekste išreiškta pasikartojančia net tris kartus plaukų – žmogaus gyvybės metafora (Žemaitės legendoje pasakojama apie sveriamus moters plaukus, apie degančius karaliaus plaukus ir trečia kart pavartojamas frazeologizmas „kaip ant plauko“: „karalius paliko ant vieno grandinio kaip ant plauko, žiūri – ir kamuolys visai besibaigiąs rietėti“).

Iš Žemaitės „Legendos apie Saliamoną“ galima perskaityti dar vieną labai svarbią rašytos kūrybos temą – pavojinga per toli „nusukti“ nuo žemės ir bandyti „užimti“ Dievo vietą.

Krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės ženklų esama ir Žemaitės apsakyme „Ieva“. Dalia Čiočytė yra išsamiai analizavusi Žemaitės apsakymą „Ieva“, paremtą Šventojo Rašto „Pradžios knygos pasakojimu apie žmogaus sukūrimą“⁴⁴. Šis apsakymas įdomus savo kitokiu biblinės istorijos perskaitymu. Žalčio gundymo scena Žemaitės apsakyme iš viso praleidžiama. Teksto prasmės lauko periferijoje lieka ir Ievos uždrausto obuolio valgymo scena – ji, lyg tarp kitko, paminima tik teksto pabaigoje kaip jau esamo nuodėmingumo – „dykaduoniavimo ir ištvirkavimo“ – padarinys, kaip „Dievui pasitaikiusi proga“: „Neilgai trukus, pasitaikė Dievui proga: Ieva pakando užgintą obuolį“.⁴⁵

Reikia pasakyti, jog Žemaitės apsakymo „Ieva“ pasakojimo epicentre dominuoja ne tiek biblijinė gimtosios nuodėmės simbolika, primenanti apie uždrausto vaisiaus valgymą nuo pažinimo medžio, bet labiau pabrėžiamas Dievo kūrybos, „sutvėrimo“, aktas, vyro ir moters „žaidimai“ („šposus varo“) rojuje, įgyjantys grotesko formą. Ir vyro, ir moters prigimtinių nuodėmingumą Žemaitė supranta savaip – ne kaip Dievo įsako tabu sulaužymą, ne kaip šventvagišką norą kaip

⁴⁴ Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: VU, 2013, p. 247.

⁴⁵ Žemaitė, *Raštai*, T. III., Vilnius: Žara, 2002, p. 411.

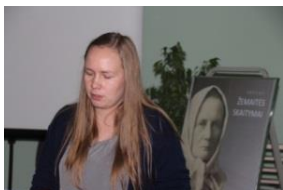
Dievui pažinti, „kas gera ir kas pikta“ (Pr 3, 5), bet kaip žmogaus neatsparumą žmogiškoms ydoms: pykčiui, nuoboduliui („Bet ilgainiui nusibodo Adomui ta viena, vis atsiminė gerus laikus, kuomet tris keturias prisiviliojęs, lakstė po krūmus, o čia Ieva sunervuota, barasi, neužganėdinta“⁴⁶), „asmeniškui smagumui“, norui linksmintis, ištvirkauti. Taigi Žemaitė nors ir vaizduoja pirmųjų žmonių – Adomo ir Ievos gyvenimą rojuje, tačiau šis žemiškas rojaus vaizdinys yra jau praradęs pirminę būties idiliškumo reikšmę: netgi „rojuje“ tarp vyro ir moters nėra absoliučios harmonijos ir supratimo. Žemaitė apsakyme „Ieva“ rodo, jog lengvas žmogaus gyvenimas rojuje be pastangos ir atsakomybės virsta ir Adomo, ir Ievos išdykavimais, ištvirkavimu, gamtiniu rujojimu, kai Adomas laksto su beždžionėmis, o „Ieva varo savo šposus su gražiausiais patiniais“⁴⁷. Žemaitė apsakyme „Ieva“ vaizduojamos ne gimtosios nuodėmės pasekmės, bet kalbama apie silpną žmogaus prigimtį, kurią gali „suvaldyti“ tik pastanga.

Taigi Žemaitės tekstų ypatybė – krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės sampyna – aktualizuoja dominuojančią *antropologinę temą*: rašytojai buvo svarbus gyvas žmogus, jo gyvenimo ir jausmo istorija, jo likimas. Žemaitėi tikėti – reiškė mylėti gyvą žmogų, vadinasi, ir nebijoti pasijuokti iš žmogiškųjų ydų, nuo kurių nėra apsaugota nė viena žmogiška būtybė. Per meilę žmogui reikėsi ir gyvas giluminis, jei taip būtų galima pasakyti, žemiškas rašytojos tikėjimas, nesuvaidinta meilė Vieninteliam Visatos Kūrėjui.

Perskaityta Kelmėje, Šeštųjų Žemaitės skaitymų metu (2015 m.).

⁴⁶ Ten pat, p. 406.

⁴⁷ Ten pat, p. 410.

Dalia Pauliukevičiūtė,
Lietuvių literatūros ir tautosakos
instituto doktorantė

PRIVALOMI KLAUSIMAI: ŽEMAITĖ IŠ LITERATŪROS PAMOKŲ

„Marti“ – apsakymas, užimantis kartinę vietą Žemaitės prozoje (Donatas Sauka).

Žemaitės „Marti“ yra bene dažniausiai analizuojamas lietuvių literatūros tekstas, o jos veikėjus Katrę ir Vingių šeimyną galime laikyti gerai pažįstamais savosios kultūros ženklais. Ilgainiui tapo įprasta, kad „Marčią“ kiekviena karta pirmąsyk atsiverčia per lietuvių literatūros pamokas. Tai vienas iš kūrinių, turinčių beveik nepertraukiamą pedagoginę istoriją: į mokymosi programas įtrauktas tarpukariu, išlikęs jose sovietiniais metais, tebenagrinėjamas ir šių dienų mokykloje.

Įsitvirtinimas švietimo sistemoje užtikrina, kad autorei skiriama pastovi vieta kultūros tradicijoje, tačiau kartu suformuoja ir taisykles, kaip kūriniai pasieks skaitytoją, ką jie gali ar privalo jam pasakyti. Kitaip nei pirmąsyk imant į rankas nežinomo autoriaus knygą ar išgirdus nežinia kieno atliekamą muziką, susidūrimas su Žemaite yra ne spontaniškas, o planuotas ir privalomas. Tai nereiškia, kad skaitytojo santykį su tekstu galima lengvai numatyti ir administruoti, bet prisimenant, kad literatūros vadovėlis pasiekia turbūt plačiausią auditoriją, matyti, jog kone šimtą metų skaitydami „Marčią“ apie kai kuriuos klausimus buvome raginami galvoti dažniau.

Nuo XX a. III deš. Žemaitės kūrybos ištraukos ar trumpesni apsakymai dėti į daugelį mokyklinių chrestomatijų. Žemesniųjų klasių mokiniams skiriami mažesnės apimties, vaikus vaizduojantys tekstai (Juozo Murkos parengtuose skaitiniuose pradžios mokyklai) arba

trumpos gamtos aprašymų ištraukos (pavyzdžiui, 1934 m. Zigmanto Kuzmickio sudarytame rinkinyje vidurinėms mokykloms „Lietuvių skaitymai“ Žemaitės tekstų fragmentai suskirstyti pagal metų laikus į Pavasarį, Vasarą, Rudenį ir Žiemą). „Marčią“ galime aptikti gimnazijoms sudarytose mokymo programose ir to paties autoriaus 1933 m. pasirodžiusiame vadovėlyje *Lietuvių literatūra*, skirtame spaudos draudimo epochai.

Ruošdamasi pranešimui ir pervertusi mokykloms skirtus literatūros vadovėlius nuo 1933 metų iki šių dienų, „Marčios“ apsakymą radau devyniose skaitinių knygose. Žinoma, mano peržvalga nėra galutinė, juolab dar nesu apsisprendusi, ar kelis to paties vadovėlio leidimus, kurių turinys taisytas, reikėtų laikyti ta pačia, ar skirtingomis knygomis. Visgi susidariusi grupė tekstų ir jų komentarų atskleidžia specifinę „Marčios“ skaitymo mokykloje istoriją.

Tad savo pranešime į Žemaitę mėginsiu pažvelgti iš vadovėlių atsivertusiojo perspektyvos. Dėmesį norėčiau atkreipti nebe į šio gerai žinomo apsakymo turinį ar raišką, tačiau į skirtingas skaitytojui siūlomas „Marčios“ skaitymo strategijas, kurias pamėginsiu atkurti iš klausimų, kurie buvo ar yra keliami mokykloje. Tai įprasti po pateikiamu tekstu dedami „Klausimai ir užduotys“, siūlantys aptarti kurią nors iš apsakymo temų ar veikėjų. Juos savo pranešimo pavadinime ir pavadinau „privalomais klausimais“.

Dar nepradėjus išsamesnio šių vadovėlių tyrimo atrodo suprantama, kad skirtingu laikotarpiu parašyti vadovėliai ir skaitymo gairės tarpusavyje nesutars. Nors dauguma klausimų orientuojasi į literatūros formą (visad siūloma aptarti rašytojos stilių, kalbą, apsakymo kompoziciją, dialogus), akivaizdūs ir ideologiniai jų skirtumai: jau minėtas Kuzmickio vadovėlis gimnazijoms apie Žemaitę kalba vyduškomis intonacijomis, sovietiniai vadovėliai nužymėti būtinomis frazėmis apie buržuazinę šeimą, darbo moterį, šiuolaikiniuose (bent iš pirmo žvilgsnio) orientuojamasi į estetines idėjas. Todėl analizuodami chronologiškai, tikėtina, padarytume iš anksto numanomas išvadas.

Galbūt kitokį vaizdą išvystume remdamiesi vienu iš šiuos klausimus vienijančių motyvų, kurį galima pavadinti pastanga įveikti nuotolį. XIX a. pab. parašyta „Marti“ pereina į dabartį iš nebesiekiamos istorinės situacijos ir vis sunkiau atpažįstamos kalbos, todėl nekeista, kad daugėja miglotų vietų, kurias atrodo būtina aiškinti. Dar 1940 metais Jurgio Ambraškos ir Vinco Žilionio vadovėlyje *Literatūros skaitymai pradžios mokyklos III, IV klasei ir VI skyriui* pirmoji mokiniams pateikiama užduotis yra išsiaiškinti nesuprantamus „Marčios“ žodžius ir pasakymus. Šiandieniniuose vadovėliuose daugumą kūrinių lydi jiems parengti išsamūs žodynėliai.

Kalbinis nuotolis yra tik viena iš kultūros nuotolio formų, daug sudėtingesnė atrodo prasminio nuotolio įveikimo problema. Siekiant neprarasti ryšio su pagrindiniais kultūros tektais, tenka kaskart grįžti ir iš naujo tikrinti, kokiais saitais tekstas yra sukabintas su manuoju pasauliu, ką jis man kalba ir ką galėčiau jam atsakyti. „Marčiai“ skirti klausimai atskleidžia keletą prasminio nuotolio įveikimo būdų. Pirmasis būtų skaitytojo *kreipimas į tebeegzistuojantį, galimą parodyti pasaulį*.

Tarpukariniame Zigmo Kuzmickio vadovėlyje, kuris buvo pirmoji išsamesnė, prie gimnazijos programų priderinta lietuvių literatūros istorija, „Marčios“ pradinę sceną (Vingiai ginčijasi svarstydami būsimos sūnaus marčios kandidatūrą) lydi klausimas „Kuri čia lietuviškojo kaimo ypatybė atvaizduota?“ Kitaip tariant, kalbama apie kaimą, kuris tebeegzistuoja, raginant skaitytojus jį atpažinti.

Vadovėlio tekstas pats siūlo galimą atsakymą: „Stovėdami toliau nuo mokslo ir kultūros, kaimo žmonės negali progresuoti materiališkai. Daugeliu atvejų jie apsileidę, aptingę. Žemaitė nesigaili juodų dažų tam ekonomiškai materiališkam susmukimui pabrėžti. Charakteringas čia gali būti kad ir „Marčios“ Vingių ūkis.“ Vadovėlio tekste siūloma iš Žemaitės perspektyvos žvelgti į tikrovę, kurios dalyviais išliekama. Čia kreipiamasi į gimnazistus, daliai kurių lietuviškojo kaimo

akiratis tebėra savas. Skaitytojas suprantamas kaip gebantis patikrinti, ar „Marčioje“ sakoma tiesa. Ir jei taip, šiuo judesiu įsteigiama vidinė distancija, nes kaimas (nors ranka pasiekiamas), nutolsta kultūriškai, pradėjus apie jį kalbėti literatūros suteikiamu balsu.

Daug paprasčiau „Marčios“ pasaulis suvedamas su skaitytojo pasauliu pradinėje ir vidurinėje mokykloje, 1940 m. vadovėlyje mokinių prašoma palyginti „kuo skiriasi čia [„Marčios“ šienapjūtės scena] aprašyta šienapiūtė nuo jums matytų šienapiūčių.“

Atrodo, jog 1940 m. nutiesti tiltą tarp knygos ir skaitytojiui pažįstamo pasaulio yra visiškai įmanoma. Regis, jog literatūros, „Marčios“ pasaulį su skaitytojo pasauliu susieti galima per paprasčiausią palyginimą. Šienapjūtė yra patirtas reiškiny, vienas pagrindinių vasaros ūkio darbų, taigi ji yra matyta vadovėlio skaitytojų – trečiokų ir ketvirtokų – akimis. Perskaičius „Marčioje“ pateikiamą šienapjūtės aprašymą, į skaitytojiui pažįstamą pasaulį įsileidžiamas Žemaitės akimis pamatytas pasaulis. Tuo tarpu šiam prisiminimui kultūriškai blėstant, išlieka tik literatūrinis, „Marčioje“ užfiksuotas šienapjūtės vaizdas. Jis išsaugomas, net jei nebelineka galimybės tiesiogiai susieti savosios tikrovės su knygos pateikiama tikrove.

Kitas nuotolio įveikimo būdas yra *pasiūlyti perskyromis grįstą aiškinimo strategiją*. „Marčios“ tekstas šiuo atveju skaidomas, ir klausimai keliami atsižvelgiant į jame aptinkamas įtampas. Kitaip tariant, įvedama paranki gėrio ir blogio opozicija ir kūrinys skyla į tarpusavyje nederančius, besiginčijančius balsus, skaitytoją raginant pasirinkti kurį nors vieną iš jų. Pavyzdžiui, J. Ambraškos ir V. Žilionio vadovėlyje *Literatūros skaitymai pradžios mokyklos III, IV klasei ir VI skyriui* [1940], iš kurio buvo cituojamas ir klausimas apie šienapjūtę, po „Marčios“ ištrauka (joje Katrė pabunda vestuvių rytą ir, radusi sujauktus ir purvinius namus, ima tvarkytis, o atsikėlę Vingiai marčią pikta pasmerkia kaip jiems įprastos „tvarkos“ ardytoją) įdėti tokie klausimai: „Ar teisingai įvertino besitvarkančią marčią motina ir tėvas? Ar teisingai elgėsi su marčia

tėvai ir jos vyras? Kuris iš jų buvo labiausiai skriaudžiamas? Ar gerai Katrė darė, kantriai kęsdama savo skurdžią dalį? Kaip, jūsų nuomone, ji turėjo elgtis?“

Žinoma, 3–4 klasėje mokiniams įprasta atpažinti veikėją pagal teigiamas ir neigiamas savybes, taigi ir čia provokuojamas mokinių atsakymas: Katrė buvo darbšti ir gera, bet skriaudžiama, jų elgtasi neteisingai“. Padarius tokią išvadą, projektuojama ir kitokios reakcijos į patiriamą skriaudą viziją, kantrybė ir susitaikymas su likimu nėra laikomi būtinybe. Keliant klausimą, kaip Katrė turėjo elgtis, numanoma, kad ji galėjo elgtis visiškai kitaip, skaitytojui paliekama laisvė susikurti kitą elgesio modelį, jis raginamas įsivaizduoti ir kitokią Katrę, nei šioje scenoje pasirodanti – heroję, kuri priešintųsi savo likimui. Vėliau matysime, kad būtent ši, pasipriešinimu grįsta skaitymo strategija atnaujinama šiuolaikiniuose vadovėliuose.

Kiti sovietiniais metais parengti vadovėliai šiuo požiūriu – aiškinimo principais – gana smarkiai skiriasi. 1955 metais skaitiniuose 7-ajai klasei jau nebėra klausama ir skatinama nuspręsti, kurio iš veikėjų elgesys teisingesnis. Atsakymus galime rasti pačiuose klausimuose, nes jie pateikia skaitytojams žodyną ir privalomas frazes, kuriomis reikėtų remtis. Pavyzdžiui, *Skaitinių VII klasei* (sudarė J. Čenienė ir V. Eidukaitis) klausimyne randame tokį klausimą apie „Marčią“: „Koks darbo moters gyvenimas buržuazinėje visuomenėje? Apibūdinkite Katrę.“ Vadovėlio tekstas ir klausimynas privalomas frazes keistai pina tarpusavyje. Įvestas žodynas skamba dviprasmiškai: Vingių Jonas ir Driežų Katrė apibūdinami darbo valstiečiai, sudarantys buržuazinę šeimą.

Buržuazinės visuomenės auka – darbo moterimi – tapusi Katrė, atrodytų, skaitytojo atžvilgiu praranda ir savo kaip herojės prigimtį. Šiame ir vėlesniuose V. Galinio ir K. Umbraso parengtuose *Lietuvių literatūros vadovėliuose X klasei* [1968, 1978] Katrės figūra ir likimas ryškinami kaip reprezentuojantys visą buržuazinėje visuomenėje priespaudą patiriančią valstiečių klasę. Nors mokiniams siūloma pasvarstyti apie

„teigiamuosius liaudies žmogaus bruožus Katrės paveiksle“, apie „Marčios“ optimizmą ir jo socialines šaknis“, Katrės elgesys aiškinamas kaip socialinių sąlygų rezultatas, todėl pati priešintis likimui ji negalėtų, tai turi daryti ištisa darbo valstiečių klasė.

Toliau klausimynas ragina skaitytoją išryškinti pagrindinę apsakymo idėją, ir tai, anot vadovėlio, galima padaryti atsakant į klausimą „Kas kaltas dėl tokio sunkaus, tamsaus darbo valstiečių gyvenimo?“ Kadangi veikėjų likimas čia yra nulemiamas nebe jų elgesio ar pasirinkimų, o įrašytas į bendras struktūras, vienas iš atsakymų į klausimą „kas kaltas?“, suprantama, siūlo nurodyti Katrę suformavusią aplinką. Laimei, „Marčios“ veikėja yra šios aplinkos auka, nes kitu atveju ji galėtų būti vertinama griežčiau, kaip antai Žemaitės apsakymo „Petras Kurmelis“ pagrindinis veikėjas, kuriam, pagal vadovėlio rekomendacijas, klasėje siūloma surengti teismą.

Aiškinimo strategija, kurioje siūloma pasirinkti tarp dviejų požiūrių, nėra būdinga vien sovietiniams vadovėliams. Opozicijos įvedimas yra neutralus pažinimo būdas, perimamas ir nepriklausomybės metais. Jis atsiskleidžia ir šiuolaikiniuose vadovėliuose, iš kurių dabar yra mokomasi. Jų klausimynuose įvedamos naujos, pagal kitokius principus suformuluotos perskyros. Kitaip tariant, jos jau yra nebe tarp buržuazinės visuomenės ir darbo valstiečių. Pavyzdžiui, prieš dešimtmetį pirmą kartą išleistame *Literatūros vadovėlyje* 9 klasei (autorai Irena Kanišauskaitė, Nijolė Šervenikaitė, Saulius Žukas) vadovėlio tekste apibūdinama, jog „apsakyme pateikiami du skirtingi – apsileidėlių, nužmogėjusių girtuoklių ir dorų, darbščių valstiečių – gyvenimo būdai.“ Vėliau skaitytojui duodama užduotis remiantis tekstu parodyti, kad Driežų šeima gyvena pažangiau už Vingius.

Atpažįstant tokią perskyrą, skaitytojas raginamas stoti į kurio nors gyvenimo būdo pusę. Apsakymo centre esanti Katrė reprezentuoja jau nebe darbo moters-valstietės likimą, o suprantama kaip pažangios tvarkos nešėja. Apie ją klausama pabrėžiant herojės-reforma-

torės bruožus: „kokias senas Vingių pažiūras nori pakeisti marti? ką nauja Katrė įneša į Vingių gyvenimą?“ Apie dvi veikėjų grupes vadovėlio tekste sakoma, kad „[Vingiai] senosios tvarkos ir tradicijų šalininkai. Jiems nereikia nieko, kas nauja, pažangu. Katrė, priešingai, veiklos žmogus, naujos tvarkos kūrėja, pasenusių pažiūrų pertvarkytoja.“

Susiduriantis su šiais klausimais skaitytojas įvedamas į vertybinę sferą, privalo stoti į emancipacijos, naujos tvarkos pusėn. Tradicija laikoma slegiančia ir nepažangia (pateikiamas ir klausimas „Kas geriau – praeitis ar ateitis?“), o į naują tvarką, kurią, vadovėlio manymu, atneša Katrė, žvelgiama kaip į pozityvų dalyką.

Naujausiame 9 klasės vadovėlyje *Literatūros laukai*, kurio autorius Kęstutis Urba, nėra tokios griežtos vertybinės perskyros tarp herojų. Skirtumas tarp jų aiškinamas kaip sukurtas autorės, išreiškiantis jos perspektyvą. Aptariant „Marčios“ vestuvių sceną, kurioje susipykstama ir senasis Vingis išveja svečius, klausama: „Ar galima teigti, kad šios ištraukos finalas, pabaiga išduoda, atskleidžia esminę rašytojos mintį, kritišką požiūrį į to meto vedybas?“ Kitaip tariant, vertybinis sprendimas čia priklauso ne skaitytojui, turėjusiam nuspręsti, kas teisus ar kaltas dėl tokios padėties, o perleidžiamas autorei. Į „Marčią“ žvelgiama kaip į Žemaitės nuostatų, jos laikysenos ano meto vedybų sudarymo principų atžvilgiu, išdavą. Taigi nebėra griežto siūlymo rinktis tarp pažangiųjų ir tradicijos šalininkų, o kalbama apie bendresnę problemą – įsigalėjusias vedybas iš išskaičiavimo.

Trečiąjį santykio kūrimo ir nuotolio apmąstymo būdą galima pavadinti *įpraeitinimu*. Jį galima atpažinti 1996 metų Viktorijos Daujotytės vadovėlyje 11 klasei, kuriame kalbėjimas apie „Marčią“ apsuptas kitų temų, integruojamas į lietuvių kultūros senovės pristatymą. Klausimai po Žemaitės tekstais skatina ieškoti „tradicinės lietuvių kultūros ženklų Žemaitės kūryboje“ (pavyzdžiui, aptinkamų Velykų scenoje), mokiniai skatinami juos atpažinti „Marčioje“.

Panašų santykį rodo ir Urbos vadovėlis, užduotyse

siūlantis pasvarstyti, ar Žemaitės apsakymas atspindi tipišką, tradicinę tų laikų moters, šeimos padėtį. Šiuo atveju mokiniams siūloma išvelgti nuotolį tarp praėjusių laikų (tradicinės moters padėties) ir kartu matyti, kad ją rėminanti situacija jau priklauso etnografinėi praeičiai. Taigi ir aptariant Katrės vestuvių ištrauką klausimai kreipia mąstyti ne tiek apie Vingius, Driežus ar Katrę, formuluojami taip: „Prieš skaitydami tolesnę vestuvių ištrauką pasidomėkite tradiciniais vestuvių papročiais – perskaitykite ištrauką iš Irenos Čepienės studijos „Lietuvių etninės kultūros istorija“. Konkrečiai apie Žemaitę klausiama, kurias tradicinių vestuvių dalis Žemaitė praleidžia? Raginama etnografo žvilgsniu įvertinti apsakyme minimus antrosios vestuvių dienos epizodus. (Iš dalies visuose nepriklausomybės laikų vadovėliuose į „Marčios“ pasaulį jau žvelgiama etnografiškai, kaip į muziejinę kultūrą.) Siūloma kreipti dėmesį į vestuvių papročius, veikėjų posakius ir „Marčios“ praeitį iš istorinės perspektyvos, kaip pasibaigusį laiką, prie kurio galime sugrįžti nebent konstatavę, kad Katrė priklauso buvusiam pasauliui ir veikia pagal jo taisykles.

Ketvirtoji nuotolio įveikimo strategija, priešingai, rodo pastangas įdabartininti „Marčią“. Paradoksalu, bet kai kuriuose vadovėliuose Katrė yra įdabartinama kaip maišto įvaizdis. Kanišauskaitės, Šervenikaitės ir Žuko vadovėlyje vienas skyrius taip ir pavadintas – „Maištauti ar susitaikyti“, jis turi paantraštę „Kodėl pralaimi Katrė?“ Atrodo, jog tam, kad šiandien Katrė būtų suprantama kaip herojė, ji turi būti pateikiama kaip revoliucinga naujovių nešėja ir taip skaitytojai gali tapatintis su ja kaip tokia, kuri, kaip ir Žemaitė, cituojant vadovėlio tekstą „kvietė XIX pab. – XX a. pr. Lietuvos kaimo žmones keistis: atsikratyti praeities prietarų, labiau pasikliauti mokslu ir šviesiu protu, drąsiau įsileisti į savo gyvenimą naujoves.“ Toks teiginys atrodo priklausantis dabarčiai, nes būtent iš tokios perspektyvos šiam vadovėliui „Vingių pasaulis yra iš praeities, kur daug purvo ir tamsumo. Todėl praeitis rašytojai yra nevertinga. Teigiamai vertinama ateitis, nes ateityje tikimasi gyventi šviesiau ir geriau.“ Atsivertę „Marčią“

skaitytojai pasijunta esą ribiniame ateities taške, galintys per Katrę suvokti save kaip naujovių nešėjus, žmones, atsiveriančius naujovėms ir atsakančius praeities.

Paskutinis klausimas šiame vadovėlyje skamba taip: „Ka, jūsų manymu, įdomaus ir vertingo gali rasti šių dienų žmogus Žemaitės kūryboje?“ Žemaitės kūryba, regis, yra suprantama kaip sugražintina į dabartį, aktuali dėl jos ryšio su ateitimi.

Kęstučio Urbos vadovėlyje įdabartinimas veikia atvirkštiniu būdu. Pirmiausia tai matome per požiūrį į šeimą, nes akivaizdu, kad Jono ir Katrės pora yra labai nebūdinga dabarčiai, todėl mokiniams siūloma pasvarstyti, kaip dabar pasikeitę vaikino (jaunikio) ir merginos (nuotakos) idealai? ar jie apskritai egzistuoja? Klausama, kokie, skaitytojų nuomone, yra dažniausi šiuolaikinės santuokos motyvai? Atrodo gana keista, kad paaugliai raginami lyginti Vingių ir Katrės situaciją su savo gyvenamu pasauliu, ir šitaip susidaro padėtis, kai jiems turbūt nelieka nieko kita, tik atsakyti, kad tarp šių pasaulių nėra nieko bendro. Galiausiai paskutinė užduotis yra parašyti rašinį „Ak, ne taip žmonės gyvena!“ pagal Žemaitės „Marčią“.

Skyriaus pabaigoje pateikiama užduotis į egzistuojančią distanciją (net ir tokią, kuri etnografiška) siūlo žvelgti ir kaip į netobulą, taisytiną: „13. Iki šiol žavimės Žemaitės kalbos sodrumu, turtingumu. Tačiau pastebime, kad ir jos kalbai darė įtaką svetimos kalbos. [...] Panagrinėkite, kodėl kai kurie posakiai, sakinių konstrukcijos ir kita neatitinka dabartinės bendrinės lietuvių kalbos normų ir kuo juos galima pakeisti.“

*Perskaityta Kelmėje, Šeštųjų Žemaitės skaitymų metu
(2015 m.).*

Aldona Ruseckaitė,
rašytoja, Žemaitės literatūrinės
premijos laureatė

ŽEMAITĖS DRĄSA

Svarstydamas, koks galėtų būti pagrindinis klasikės Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės-Žemaitės būdo bruožas, nusprendžiau, jog jį įvardinsiu – drąsa. Gilindamasi į rašytojos gyvenimą, ieškojau, ko ji bijojo, nediršo, kur traukėsi? Kas ją išnešė į viešumą, į atvirą literatūrą – ir priėjau prie išvados – tai drąsa gyventi ir veikti. O laikmetis nebuvo palankus vystytis moters drąsai ir ją rodyti. Drąsos pradžia ateina iš mažosios Julijos vaikystės, kai paklupdyta pamaldžios motinos su dar trimis seserimis melstis, sugebėdavo pasislėpti po tėvo kailiniais, nors „visuomet rykštė po balkiu pakišta riogsojo“¹. Kai septynerių metų mergelė, paklausta kunigo – kas ją sutvėrė – atsakė – mama, nors šimtą kartų buvo mokyta, jog Dievas. Kai motina ir tėvas, būdami bajorai, nors ir nuskurdę, griežtai drausdavo draugauti su baudžiauninkų vaikais, bausdavo rykštėmis, Julija vis tiek susibičiuliavo su dešimtmete našlaite Onike, labai jos gailėjo, duodavo paslapčiomis jai uogų ar obuolių, kol tėvas pagavo Juliją kaip vagilę ir skaudžiai nuplakė rykšte. „Visi sako, kad Dievas teisingas ir mielaširdingas, kodėl Dievas mano tėvų nenubaudžia už plakimą manęs taip nekaltai?.. Anokia čia ne vagystė? Supuvusius obuolius per tvorą išmesti...“². Ypatinga drąsa mergina pasižymėjo, kai gyveno Šėmose pas savo dėdiną, kilo 1863 metų

¹ Žemaitė. „Autobiografija“. Kn. Rytą giedra, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 29.

² Ten pat, p. 54.

sukilimas, reikėdavo važiuoti į miškus, vežti drabužių ar maisto, tad visada pirmoji šokdavo siūlytis Julija, jos nebaugino pavojai, atvirksčiai – traukė įvykiai, nuotykių, paslaptys. Jai patiko viskas, kur reikėjo drąsos: lėkė viena naktį per miškus parvežti sužeisto sukilėlio, džiaugėsi išgelbėjusi žmogui gyvybę.

O argi ne drąsa buvo dvidešimtmetei tekėti už muziko Lauryno Žymanto, dvylika metų vyresnio, po dvarus išsitrankiusio? Pasiryžti už jo tekėti, gailiai raudant motinai, kad už baudžiauninko, atkalbinėjant dvarininkams Gorskiams – ką tu galvoji, kaip gyvensite, neturtėlis, nemokytas? Ką čia begalvoti, pamilo, atsidavė siela ir kūnu, kas galėjo atkalbėti, kai po krūtine jau pirmosios dukters širdelė plakė, kai po santuokos penkių mėnesių ji ir atėjo į pasaulį. Nebijoti? O jeigu Laurynas apsisuks, jeigu liksi merga su vaiku? Užtat visą savo gyvenimą, kai jau išėjo į viešumą, Žymantienė gynė vienišas merginas, paliktas su kūdikiais, užtat nepasmerkė savo jauniausios dukters Elenos, kai ši susilaukė mergautinio Liudviko. O tuomet, tekėdama už Žymanto, pati prisipažino: „Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.“³

Galima praleisti tris dešimtis metų, kai Žemaitė gimdė septynis vaikus, kai kraustėsi iš vietos į vietą, kai suko vargo ratus, skendo buityje, darbuose, bet viską atlaikė. Ir štai atėjo ta valanda, kai kaimynas gimnazistas Povilas Višinskis savo smalsiai kaimynei iš Šiaulių parvežė lietuviškos spaudos: „Aušrą“, „Varpą“, „Apžvalgą Žemaičių ir Lietuvos“, kitų lietuviškų knygelių. Žymantienė žinojo, kad Prūsijoje paslapčiomis yra spausdinamos lietuviškos knygos, laikraščiai, bet nesumojo, kur gauti, nors labai nerimo, labai jų troško. Višinskis jai šito nuostabaus „pyrago“ parvežė. Galvoje šokosi daugybė minčių, sumanymų, bet ir prieštarų, skaitė kiekvieną straipsnelį, lygino, aptarinėjo su Povilu ir galop parodė savo drąsą: „Didelė čia kupeta!.. Juk ir

³ Ten pat, p.148.

aš mokėčiau taip parašyti!“⁴ Toks lemtingas sakinyss buvo pradžia į literatūros klasikės kelią. Žinoma, dėl pirmųjų apsakymų, dramų daug tarėsi su savo mokytoju Povilu Višinskiu, siuntinėjo jam fragmentus ir ciklo „Laimė nutekėjimo“, ir pirmųjų komedijų. Tačiau, laikui bėgant, jos pasitikėjimas savimi augo, ypač, kai pamatė savo apsakymus išspausdintus laikraščiuose ar išleistus atskiromis knygelėmis, jau ne su visomis pastabomis autorė sutikdavo. Ji greitai įsijungė į rašytojos kelią, kad rodosi, jog pradėjo kurti ne 49-erių, o dvidešimčia metų anksčiau. Žymantienė jau nebenorėjo ravėti daržų, šerti gyvulių, veltis kaime, ji visa galva ir siela troško panirti į kūrybą, literatūrą, rašyti, skaityti. Višinskis jai siuntė visą Šekspyro bei Gėtės kūrybą lenkų kalba, kad prusintųsi, suvoktų literatūros paslaptis ir subtilybes, Julija net ant ežios sėdėdama skaitė... Iš jos šaipėsi kaimynai, bjauriai apkalbėjo, vadino kvaila ir pamišusia, pyko, kai išspausdintame apsakyme atrasdavo savo prototipus ir aprašytą buitį. Žemaitė į apkalbas nekreipė dėmesio, ji jau turėjo savo siekius ir tikslus. Jau sugebėdavo kartais atsikirsti ir savo kūrybos mokytojams: „Drėbsiu, ką tik seilė atneš ant liežuvio... Ničnieko netaisysiu...“⁵

Visiškai kitas Žemaitės gyvenimo etapas prasidėjo, kai 1898 m. liepos mėnesį mirė jos vyras Laurynas Žymantas. Ušnėnuose pasidarė nyku ir tuščia, ūkio darbai moters nebetrakė, suaugusios dukros galėjo pačios tvarkytis, ir Julija drąsiai pakilo į keliones. Dar 1898 metų rudenį viena išsiruošė į Rygą pas pažįstamus, domino ir miestas, ir teatras, pirmą kartą pamatė du spektaklius, kurie ją labai sužavėjo, užbūrė. Tik grįžusi į Ušnėnus, netrukus iškeliavo pas G. Petkevičaitę-Bitę į Joniškėlį, čia abi moterys sugalvojo rašyti komedijas Dviejų moterų slapyvardžiu. 1899 m. pirmą kartą viena išvažiavo į Vilnių pas pusseseres Beniuševičiūtes. Smalsavo pamatyti sostinę, pasisvečiuoti, bet pusseserės, persiėmusios lenkiška dvasia, pikta pamokslavo,

⁴ Žemaitė. Raštai. – V., 1957, t.5, p. 463.

⁵ Žemaitė. Raštai. – V., 1957, t.6, p. 95.

kad Julija išklydusi iš gero kelio, kad liaupsina lietuviybę, tad Žemaitė piktai atskirto, susiginčijo ir po penkių dienų, trenkusi durimis, išvažiavo, visam laikui nutraukusi giminytės ryšius. Žymantienai užteko drąsos atsiskirti nuo savo namų Ušnėnuose ir išeiti į platųjį pasaulį be jokios nuosavybės, be santaupų, be turto. Apsigyveno Vlado Putvinskio dvaruose: Graužikuose, Šilo Pavėžupyje, o vėliau Puziniškyje pas G. Petkevičaitę-Bitę. Susidraugavo su demokratinio sparno veikėjais, su rašytojais. Drąsių žingsnių, gyvenant kartu su Petkevičaitė, būta nemažai. Štai 1907 m. sausio 9 dieną, per šalčius, Žemaitė su Bite nuvažiuoja į Vilnių, į Pirmąją lietuvių dailės parodą. Tiek meno, tiek grožio! Vaikšto po sales, stebisi. Užaina į M. K. Čiurlionio darbų salę, kabo 33 paveikslai, stovi ir pats autorius, liūdnokas, vienišas, dauguma lankytojų pralekia pro šalį, nesupranta paveikslų simbolikos, neužkalbina. Tuo tarpu Žymantienė prieina, susipažįsta, ima drąsiai kai kuriuos paveikslus komentuoti. Čiurlionis klauso, o paskui prašo – „jeigu tamsta, Žemaite, imtum ir parašytum!“⁶ Ji lyg persigąsta, tačiau greitai susigriebia ir pažada – taip, ji parašysianti. Pažadą ištesė, parašo straipsnį apie parodą, „Vilniaus žinios“ išspausdina. Rašytoja ryžtasi komentuoti dailės parodą, nors neturi jokios patirties, tik įsivaizdavimą, savitą matymą. 1907 m. rugsėjo mėnesį Kaune vyko Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas, abi su Gabriele Petkevičaitė buvo pakviestos, Julija paruošė pranešimą tema „Sodžiaus mergaičių skriaudos“, tačiau rašydama apie apverktiną kaimo moterų padėtį, ji objektyviai svarstė, kad yra ir moterų kaltės – jos kartais apkartina šeimos gyvenimą. Taip susiformavo kito referato tema: „Apie moterų girtuoklystę“. Per Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą, kuris vyko puošnioje miesto teatro salėje (dabar – Kauno muzikinis teatras), Žemaitė pirmą kartą kalbėjo išties didelei auditorijai, vėliau prisipažino, jog beveik nesijaudino, nes svarbiausia buvo pasakyti, ką užsibrėžusi, atskleisti

⁶ Rimantas Juozas. Petras Rimša pasakoja, V., 1964, p.139.

tiesą, pasisakyti už moterų teises. Sulaukė gausių aplodismentų.

Tačiau politikos katilas virė ir moterų judėjime, po kiek laiko Kaune įsikūrė kita moterų organizacija – Katalikių moterų draugija, kuri 1908 m. balandžio mėnesį šaukė savo pirmąjį suvažiavimą, bet, žinoma, nei Petkevičaitė, nei Žemaitė į jį pakvietimų negavo, Bitė be to ir sirgo, tad Žymantienė nusprendė važiuoti į Kauną nekviesta kaip „Lietuvos ūkininko“ korespondentė. Į suvažiavimą patekti reikėjo bilieto, bet niekas jai nepardavė. Atpažinę Žemaitę, visi suko akis į šoną, nors ji atkakliai, drąsiai visur ėjo, kreipėsi, pas kai kurias moteris veikėjas net į namus nusidangino ir per suvažiavimo pradžią už salės durų stovėjo, bandydama įsisprausti – nepavyko, tačiau į „Lietuvos ūkininką“ parašė pašaipų, šmaikštų feljetoną apie nuotykius Kaune. Ji niekada savo straipsniuose nebijojo tiesaus, aštraus žodžio. 1908 m. gruodžio viduryje vėl didžiulis iššūkis – Vilniaus moterys deleguoja Žemaitę ir G. Petkevičaitę į visos Rusijos moterų pirmąjį suvažiavimą. Julija nejaučia jokios baimės, ji smalsi, mėgsta keliauti, Peterburgas traukia ir dėl to, kad čia mokosi lietuviai, ir jos mylimas Višinskis keletą metų čia vaikščiojo. Važiuoja paruošusi referatą Peterburgo lietuviams apie tėvų ir vaikų santykius, gausiai remiasi pavyzdžiais, aiškina, jog vaikus ne vien į kunigus reikia leisti. Suvažiavime dalyvavo apie 800 moterų, visos išsipusčiusios, brangenybėmis pasipuošusios, tik ji vienintelė su namie austais drabužiais, su skarele, iš visų išsiskirianti, visos į ją žvalgosi, stebisi, tačiau ji pati tik šypteli pro ūsą, nesijaudina. Vėliau susipažino, ponios kalbino Žemaitę, rodė pagarbą. Ji galėjo susikalbėti rusiškai, lenkiškai. Reiktų pakalbėti apie rašytojos drąsą per visą gyvenimą neišsižadėti mylimo apdaro – skarelės. Ne tik suvažiavimuose Julija ryšėjo ant galvos skarelę, lygiai taip pat ji elgėsi ir plaukdama į Ameriką. Plaukė su Aleksandra ir Andriumi Bulotomis, kajutė pirmos klasės, restoranas labai prašmatnus, į kurį reikalaujama iškilminga, vakarinė apranga. Bulotienė

apie tai pagalvojo ir Norvegijoje, prieš sėdant į laivą, nupirko bendrakeleivei puošnų juodų mezginių šali, labai prašoma rašytoja pirmąjį vakarą juo apsigobė, tačiau buvo be nuotaikos, nusiminusi, net pikta ir po vakarienės pasakė – jeigu negalinti eiti apsigobusi skarele, tepaduoda jai valgyti kajutėje. Laimėjo, visi priprato prie skarelės, niekam nekliuvo. Amerikoje, kaip pamena Unė Babickaitė, artimai bendravusi su Žemaitė, rašytoja vaikščiojo lygiai taip pat su skaromis, kurių turėjo jau ir labai puošnių, mėgo baltą spalvą. O lietuvės moterys siūlė jai skrybėlaites, kitokių galvos apdangalus, netgi ginčijosi, kuri perkalbės Žemaitę nusirišti skarą. Progresyviųjų moterų organizacija ją išvadino senamadiška, atsilikusia nuo privalomo progreso – vis tiek neįveikė. Amerikoje žmonės atsisukdavo, klausdavo iš kokios šalies? O Žymantienė galop pajuokavo, kad net pakviesta pas Amerikos prezidentą eitų su skarele...

Žemaitę traukė miestas, ji norėjo apsigyventi Vilniuje, kur leidžiami lietuviški laikraščiai, yra teatras, draugijos, daug pažįstamų, kurie ją žino kaip žymią rašytoją. Ir G. Petkevičaitė čia laikraščiuose darbuojasi. 1911 m. Žymantienė atvažiavo į Vilnių gavusi pasiūlymą vasarą prižiūrėti ponų Meistavičių butą. Butas didžiulis, keturiolikos kambarių, pačiame miesto centre. Atrodytų gal baisoka kaimo moteriai gyventi tokiuose miesto apartamentuose, tačiau jai gerai; gailėjo, kai šeiminkai grįžo ir teko išvažiuoti į Ušnėnus, nes daugiau tuo tarpu neturėjo kur. Tačiau 1912 m. pasiryžo vėl vykti į Vilnių ir pastoviai apsigyventi, nors neturėjo jokio būsto, darbo, kartu atsivežė dukters Juzės mergaitę, jau panelę Elzę, kurią įstatė į siuvėjų kursus. Abi nuomojosi kambarį kur pigiau, kartais užmiestyje, pavyzdžiui, Užupyje. Julija aktyviai įsijungė į Vilniaus kultūrinį gyvenimą: paskaitos, parodų atidarymai, vaidinimai, posėdžiai, draugijos, pati skaitė referatus, rengė labdaros vakarėlius „Žiburėlio“ naudai, daug bendradarbiavo spaudoje, ypač „Lietuvos ūkininke“, „Lietuvos žiniuose“, ir staiga 1913 m. gavo pasiūlymą – tapti „Lietuvos žinių“ atsakingąja redaktore. Suprato, už ką bus atsakinga – už laikraščio turinį, už

visus rašinius, kad įtiktų cenzūrai, kad neprasilenktų su griežtais politiniais reikalavimais. Baimės nejautė: šalia seniai pažįstamas išmintingas redaktorius Jurgis Šaulys, darbavosi ir G. Petkevičaitė, ir Felicija Bortkevičienė, visi patyrę, žinojo, ką ir kaip rašyti. Pati nemažai į „Lietuvos žinias“ ir straipsnių rašė, ir apsakymų spausdino. Tačiau bėda vis tik driokstelėjo: 1914 m. balandžio 28 d. cenzūra konfiskavo „Lietuvos žinių“ 90-tąjį numerį už Jurgio Šaulio straipsnį „Balandžio 22 diena Valstybės Dūmoje ir kadetai.“ Žinoma, Šaulys nebuvo pasirašęs po straipsniu, tik kriptonimai. Rodėsi, gal į didelę bylą šis reikalas neišaugs, tačiau birželio mėnesį atsakingoji redaktorė Žymantienė buvo pakviesta pas *sliedovatelj*. „Tardė mane, cypdė kaipo redaktorę už platinimą konfiskuoto numerio. No aš riejaus, ginčinaus.“⁷ Tardytojas reikalavo, kad Žemaitė išduotų, kas to straipsnio autorius, juk ji turinti kaip redaktorė žinotį, tačiau ši jokiū būdu Šaulio neišdavė. Įvyko teismas ir Žymantienę nuteisė dviem savaitėms kalėjimo, bausmę ji atliko Lukiškėse. Nors Žemaitė buvo politinė kalinė, tačiau sėdėjo kartu su kriminalistėmis. Ji nebuvo rami kalinė, nuolat reikalavo karšto vandens, duonos, geresnio maisto, beldė į duris, šūkavo. Julija buvo politinė ir ją maitinti privalėjo per dieną už dvidešimt kapeikų, o maitino kaip kitas – už devynias. Labai greitai rašytoja išmoko papirkinėti prižiūrėtojas, kurios tik ir laukė sau kokios naudos, bet šiek tiek ir pagelbėdavo. Į pabaigą sėdėjimo, kai visai nebeturėjo ko valgyti, per papirktą prižiūrėtoją gavo iš kitos kameros naujos pažįstamos tris apelsinus, vieną apelsiną sugebėjo apsimainyti į pusę svaro cukraus su dar kitos kameros kaimyne. Išleista iš kalėjimo, kanceliarijoje pakėlė didelį triukšmą, kodėl ją, politinę, maitino tik už 9 kapeikas. Tol ginčijosi su *činau-ninku*, tol gąsdino pasiskųsianti gubernatoriui, kol šis netekęs kantrybės atidavė jai pusantro rublio kompensaciją.

⁷ Žemaitė. Raštai.- V.,1957, t. 6, p. 306.

Galėjo ir dar kartą pavirsti politine kaline, jeigu cenzorius ją būtų pričiupęs. Štai Vilniaus jaunuomenė rengė vakarą, pakvietė rašytoją paskaityti kūrybos, jie turėjo gauti tokiam renginiui leidimą, nunešti cenzoriui apsakymus, kuriuos Žemaitė skaitys. Si padavė kažkokį nekaltą kūrinėlį apie šeimyninius kivirčius, jaunimas leidimą gavo. Publika buvo susirinkusi, rašytoja jau sėdėjo scenoje, tik staiga visi pamatė, jog į salę atėjo pats cenzorius su dviem apsauginiais, atsisėdo pirmoje eilėje. Žymantienė paskaitė apie lietuvių inteligentų vestuves, paskui nelaimingą šeimos istoriją, galop lyg lapė paplonintu balsu ir pavaidindama ėmė skaityti trečią kūrinį „Spaudos draudimo laikai“, kuriame ir apie uždraustą spaudą, ir atvažiuojančius žandarus. Visi sulaukė kvapą... O Žemaitė pakiliu balsu perskaitė ir nusilenkė, publika atsistojo ploti, cenzorius su pakalikais irgi pliaukštelėjo ir skubinau išsinešdino. Sako, tas cenzorius buvęs neblogas žmogus...

Tačiau didžiulę drąsą Žemaitė parodė per Pirmąjį pasaulinį karą, kuris prasidėjo 1914 m. Ji tuomet gyveno pas advokatą Andrių Bulotą, buvo labai susidraugavusi su jo jauna žmona Aleksandra. Bulota buvo demokratinių pažiūrų, linkęs prie socialistinių idėjų, tačiau žmogus humanistas, jautrus. Bevaikščiodami po Vilnių, jie pamatė varganus karo pabėgėlius: senius, moteris su vaikais, invalidus. Žymantienė išgyveno sielvartingai: „jauniausią, tvirčiausią visuomenės dalį, geriausias mūsų spėkas praris karo baisenybė“⁸. Bulota, Žemaitė, kiti veikėjai subūrė apie 20 žmonių ir sukūrė *Komitetą nuo karo nukentėjusiems šelpiti*. Žemaitė dirbo labai daug, laiške rašė: „reikia savo vargus užmiršti, pamačius artimo dar didesnius... Uždėjo man priedermę rūpintis pabėgėlių maistu“⁹. Pabėgėlių tuo metu jie turėjo kelis šimtus. Julija valdė Bulotos patikėtus pinigus, stovėjo eilėse, pirko maistą, kurį nešė su kitomis moterimis pėsčiomis, kad tik sutaupytų skatikų. Žymantienei

⁸ Ten pat, p. 328.

⁹ Ten pat, p. 328.

atrodė, kad šiuo nelaimės periodu visos partijos, visokių pažiūrų veikėjai veikė išvien, tačiau ji naiviai klydo. Po kelių mėnesių Bulota sušaukė šelpimo narių komitetą, prisirinko daug dešiniojo sparno žmonių, kunigų ir Bulotą bei Žemaitę iš to komiteto išstūmė. O rašytojai atrodė, kad kunigams vargo žmonės nerūpi. Ji ėmė į rankas plunksną, rašė feljetonus į „Lietuvos žinias“, drėbė stačiai į akis, kad „olšauskiniams¹⁰ veikėjams ne šelpiamųjų vargai rūpi, o savos partijos interesai.“¹¹

Tačiau vienas didžiausių jos gyvenimo iššūkių – kelionė į Ameriką. Žemaitė jau atšventusi 70 metų sukaktį, amžius tokiai kelionei solidus, tačiau ji jautėsi pakankamai sveika, drąsi, be to, vykti ją pakvietė artimi bičiuliai Bulotos, kuriais ji labai pasitikėjo. Ir tikslas – vykti į Ameriką rinkti aukų nukentėjusiems nuo karo šelpti – moteriai buvo labai svarbus. Žinoma, ji norėjo pasimatyti su sūnumi Antanu, kuris jau apie dešimtį metų gyveno Čikagoje, taip pat kirbėjo slapta viltis – gal sutiks savo vyriausiąjį sūnų Kazį, kuris išplaukė į Ameriką ir dingio lyg į vandenį...

Kelionė išties buvo labai sunki: iš Vilniaus arkliais į Minską, iš ten prekiniu vagonu dvi savaites į Peterburgą, čia teko laukti keturis mėnesius, kol Bulota gavo vizas, tuomet šaltą žiemą traukiniais per visą Skandinaviją, iš Bergeno laivu į Ameriką. Kai 1915 m. rugpjūčio 15 d. iš Vilniaus iškeliavo, tai Niujorką pasiekė 1916 m. kovo 7 dieną. Niekada neaimanavo, kad pavargusi, kad kojų nepavelkanti. Smalsi, pasiryžusi, optimistiška. Amerikoje maždaug metus laiko vyko aktyvus važinėjimas po lietuvių kolonijas, lėšų rinkimas, pasakojimai apie Lietuvos gyvenimą ir vargus, apie karą ir pabėgėlius, paskaitos, kūrybos skaitymas. Ji gyvybinga, drąsi, pasitikinti savimi. Surinko su Bulotomis apie 50 tūkstančių dolerių, kuriuos dalimis siųsdavo į Lietuvą. Amerikoje patyrė ir pašaipų, pasityčiojimų, šmeižtų.

¹⁰ Olšauskas Konstantinas (1867-1933), kunigas, politinis bei visuomenės veikėjas.

¹¹ Lietuvos žinios. 1914, lakričio 26 (gruodžio 9), Nr. 184.

Vienoje bažnyčioje net kunigas išpravardžiavo, jog jie visi trys esą socialistai, apsimetėliai, melagiai, renka pinigų ne pabėgėliams, o sau. Opozicinė spauda Žemaitę vadino Bulotų tarnaitė, sena besivalkiojančia boba, tačiau jos šūkis: „kentėk, tikėk, mylėk ir viltį turėk. Visos kartybės pavirs į saldybes,¹² padėjo atlaikyti visus sunkumus. Susitikimuose su lietuviais ji kartodavo: „Ne su kokiais pasveikinimais, ne su linksmomis žinomis atvykau, bet kraujo, vargo, ašarų, bado ir jūsų brolių, likusių Lietuvoje, genama į šią šalį atplaukiau... O kad mes šįvakar iškirstumėm šposą: šmakšt po nosies nors po doleriuką, kaip mums būtų smagu ant širdies...“¹³ Tačiau aukų rinkimo etapas baigėsi, nes Aleksandra ir Andrius Bulotos 1917 m. balandžio 20 d. per Rusiją iškeliavo namo, kvietė Juliją, bet ši liko pas sūnų Antaną ir užsibuvo iki 1921 m. vasaros.

Amerikoje pasireiškė ir daugiau drąsių Žemaitės žingsnių. Štai pirmiausia Julija, jau būdama per 70 metų, nusprendė mokytis anglų kalbos, lankė kursus du kartus per savaitę, nes ją nervino, jog negali susikalbėti. Tačiau po kiek laiko suprato, kad jau sunku įsiminti žodžius, tad kursus metė, pasiėmė pokalbių knygelę, žodynėlį ir, kai reikėjo, su šiomis knygelėmis bandė susikalbėti. Amerikoje kilo socialistinės, net revoliucinės idėjos, susikūrė *Lietuvių moterų progresyvus susivienijimas*, kurio veikėjos kvietė į savo gretas rašytoją Žemaitę, ši sutiko darbuotis moterų ir visuomenės labui. Šis susivienijimas buvo platus, kuopos veikė visoje Amerikoje, tad Žymantienė vienur sutiko būti išdininke, kitur – sekretore, įsijungė nuoširdžiai, atvira širdimi, važinėjo į suvažiavimus, tačiau, kai moterys pradėjo tarp savęs rietis, kai ėmė vis labiau bolševikėti, pasiimti revoliucinėmis idėjomis, Žymantienė nuo jų atšlijo. Ji teigė, jog moterys „be ginčų, be keršto, be varžymųsi, vien tik su meile, su pasišventimu pergalės prispaudimą

¹² Žemaitė. Raštai. – V., 1957, t.6, p. 415.

¹³ Žemaitė. Raštai. – V., 1957, t.5, p. 526.

ir vergiją...¹⁴ Dabar ji matė, kad moterėlėms bolševizmas galvas sumaišė. Moterys ant Žemaitės supyko, išvadino ją menševike, bolševikų išdavike, išmetė iš susivienijimo. Tačiau Julija nutylėti negalėjo, ji viename susirinkime garsiai išrėžė: „nenorite manęs, galiu nebesilankyti, nes tiesą pasakius, man ir sarmata tokiam „progrese“ dalyvauti!“¹⁵ Tuo metu laiške giminėms į Lietuvą drąsiai ir sarkastiškai rašo: „kas bolševikus papeikia ar pakritikuoja, tas buržujus, kapitalistų klapčius, parsidavėlis... Leninas jiems dievas ar popiežius, Trockis kardinolas, atseit neklaidingi šventi Rusijos žmonės.“¹⁶ Ji Amerikoje rašė drąsius straipsnius į dienraštį „Naujienos“, kuriame darbavosi sūnus Antanas Žymantas. „Turbūt užėjo karštligė, bolševikus pas mus garbina lygu šventuosius, o jie išmanytų visus išpjauti, iškarti, kas jiems priešingas.“¹⁷ Juliją pradėjo varginti politinė Amerikos marmalienė.

Dar vienas drąsus dalykas, vykęs Amerikoje, tai Žemaitės paskaitos moterų tema, kurių ji perskaitė gana daug, ištisus ciklus. Lektorė priminė moterų skriaudas, išnaudojimą, tėvo valią, vyro kumštį, kunigo piktą žodį. „Moterys visuose luomuose nešė jungą, susirietusios ant kupros metų metais vilko savo vergiją.“¹⁸ Didžiausią moterų išsivadavimo viltį ji matė moksle. Kai tik moterys apsišvies, išsimokslins, jos taps drąsios, savarankiškos, nesileis skriaudžiamos.

Žemaitė, gyvendama Amerikoje, labai ilgėjosi Lietuvos, vieno dalyko ji bijojo, kad svetimoje žemėje nenumirtų ir čia jos nepakištų po velėna. Tik namo, tik Lietuvon! O jeigu mirtų, liepė sūnui ją kremuoti, buvo netgi apžiūrėjusi krematoriumus. Šiaip nieko nebijojo, išgirdo, jog tuoj skraidys lėktuvai tarp žemynų, ji mielai skristų viena iš pirmųjų, jeigu ją kas pakviestų. Tačiau į Tėvynę sugrįžo laivu: iš Niujorko išplaukė 1921 m. liepos

¹⁴ Ten pat, p.496.

¹⁵ Noreikaitė-Kučėnas Dalia. Žemaitė Amerikoje. Čikaga, 1994, p. 39.

¹⁶ Ten pat, p. 130.

¹⁷ Ten pat, p.136.

¹⁸ Ten pat, p. 54.

6 d., o Kauno stotyje išlipo liepos 23 d. Laive ją paglobojo jauna lietuvių šeima, o iš Hamburgo ją parkeliavo traukiniais savarankiškai.

Grįžusi daugiausia drąsos parodė besirūpindama savo Raštų leidimu, labai troško kelis tomus išleisti, buvo susikaupę nemažai neskelbtos kūrybos, o knygelės, išleistos prieš karą, jau buvo seniai išparduotos. Tad vos apsigyvenusi Kaune, Žemaitė ėmė ieškoti Raštų leidėjų, kreipėsi, kur tik išmanydama: į knygų leidimo bendrovę „Švyturys“, į Šiaulių „Kultūros“ bendrovę, į Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisiją, tačiau niekas nesiėmė Raštų leisti – rašytojai buvo apmaudu, ji prisipažino nemaniusi, jog Tėvynėje bus taip sunku savo kūrinčius išleisti... Raštai liko neišleisti, jų leidyba po rašytojos mirties rūpinosi Andrius Bulota.

Atskirai tektų kalbėti Žemaitės kūrybos tema. Kaip minėta, ji į laikraščius rašė drąsius, kritiškus, tiesius, kartais sarkastiškus straipsnius, Žemaitės publicistika iki šiol nėra įvertinta ir apibendrinta. Amerikoje buvo paėjęs toks anekdotas, kad su Žemaite reikia kalbėti atsargiai, galvoti, ką sakai, nes tik pagaus už žodžio ir būsi aprašytas, pacituotas. Taip ne vienam buvo atsitikę. O ir grožinėje kūryboje žinome jos drąsą, kritikuojant apsilaidimą, tinginystę, kvailumą, kunigų turtus, dvarininkų gobšumą ir kitus dalykus. Apie kunigų kritiką gražiai ir taikliai yra atsiliepęs Juozas Tumas-Vaižgantas: „vargu, ar galime reikalauti, kad rašytoja, plakdama visą visuomenę, žinoma, noru, kad ji būtų geresnė, tyčia būtų palikusi kunigus nepaplaktus... Iš to visai neišeina, kad ji blogai būtų maniusi iš viso apie kunigus.“¹⁹

Vienas drąsiausių Julijos Žymantienės gyvenimo momentų–meilė Konstantinui Petrauskui. Mylėti, kai moteriai 65-eri ir daugiau, mylėti aistringai, kai mylimasis 33 metais jaunesnis. Mylėti žinant, kad galima susilaukti pašaipų, gėdos, pirštų badymo – juk laikai dar labai tamsūs, dar niekas nesupras jų meilės. Kaip ir

¹⁹ Juozas Tumas-Vaižgantas. Žemaitės savaimingumas. Sp.: „Sekmoji diena“, Nr. 42, 1921, 12, 18.

dabar ją sunku suprasti. Jiedu susipažino apie 1909 metus Puziniškio dvarelyje pas Petkevičius, Julija buvo ekonomė, o Konstantinas ūkvedys, ir netikėtai susibičiuliavo, pamilo vienas kitą. Kai 1911 m. moteris išvažiavo į Vilnių, jiedu susirašinėjo, vienas kitam parašė daugiau nei po šešiasdešimtį laiškų. Nors moteris maldavo kiekvieną jos laišką deginti, bijojo, kad nepapultų į svetimas rankas, būtų gėda ne tik jai, bet ir Petrauskui, tačiau vis tiek laiškuose rašė daug meilės žodžių, liejo giliausius jausmus, vadino jį *mylimu vaikeliu*, prisipažino *bučiuoju kerėjančias akutes... spaudžiu galvelę... Niekuomet nenutrūks tas ryšys... Skaitau kožną Tamstos raidelę, prie širdies spaudžiu... Pasirašinėdama prisipažindavo visuomet mylinti, labai pasiilgusi, bučiuoju... Savo jausmų Konstantinui neslėpė, prisipažino meilę, bet, žinoma, kad išeitų į viešumą – nenorėjo. Tačiau važiavo į pasimatymus, prašė, kad jis atsiųstų į Vilnių truputį pinigų, maisto ar kokį milelį pasisiūti naują palatą. Konstantinas buvo pažadėjęs jai padėti ir pažadą tesėjo. Žemaitės laiškų Petrauskas nesunaikino, jie saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, o Konstantino laiškus rašytoja sudegino, išliko tik vienas...*

Perskaityta Kelmėje, Šeštųjų Žemaitės skaitymų metu (2015 m.).

2012 m. Ketvirtieji Žemaitės skaitymai

Pirmoje eilė iš kairės: Kelmės rajono savivaldybės Žemaitės viešosios bibliotekos (toliau – bibliotekos)

direktorė Rita Grišienė,

Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto (toliau – LLTI)

jaunesnioji mokslo darbuotoja Ramunė Bleizgienė,

Vilniaus universiteto (toliau – VU) docentė Dalia Čiočytė,

antroje eilėje: aktorė Liucija Zorūbaitė,

rašytoja Birutė Jonuškaitė,

bibliotekos darbuotojos Nijolė Kančauskienė ir

Milda Dinapaitė

2014 m. Penktieji Žemaitės skaitymai

Iš kairės: LLTI doktorantė Birutė Avižinienė,
LLTI jaunesnioji mokslo darbuotoja Ramunė Bleizgienė,
rašytoja Violeta Šoblinskaitė Aleksa,
Kauno Vytauto Didžiojo universiteto docentė
Aurelija Mykolaitytė,
bibliotekos vyr. metodininkė Nijolė Kančauskienė,
bibliotekos direktorė Rita Grišienė

2015 m. Šeštieji Žemaitės skaitymai.

Iš kairės: bibliotekos direktorė Rita Grišienė,
LLTI doktorantė Dalia Pauliukevičiūtė,
bibliotekos vyr. metodininkė Nijolė Kančauskienė,
VU Kauno humanitarinio fakulteto docentė
Eglė Keturakienė, rašytoja Aldona Ruseckaitė

TURINYS

1.	Ramunė Bleizgienė. Jausmai Žemaitės apsakymuose.....	2
2.	Dalia Čiočytė. Žemaitės feminizmas	12
3.	Birutė Jonuškaitė. Žemaitės aktualumas. Žemaitės aktualumas?	20
4.	Ramunė Bleizgienė. Žemaitė ir kitos moterys	34
5.	Birutė Avižinienė. Populiariausios Žemaitės komedijos.....	56
6.	Aurelija Mykolaitytė. Žemaitės personažas Lietuvių dramaturgijoje	68
7.	Violeta Šoblinskaitė Aleksa. Žemaitė, žengianti į XXI amžių.....	81
8.	Eglė Keturakienė. Krikščioniškosios ir mitologinės vaizduotės dėmė Žemaitės kūryboje	90
9.	Dalia Pauliukevičiūtė. Privalomi klausimai: Žemaitė iš literatūros pamokų	106
10.	Aldona Ruseckaitė. Žemaitės drąsa	115

Sudarė Nijolė Kančauskienė
Maketavo Birutė Špukienė

Kelmės rajono savivaldybės
Žemaitės viešoji biblioteka

2018 m.